

CİHANNÜMA DERGİ

www.cihannuma.org

SAYI 4

SONBAHAR

2020

LOADING

TÜRKİYE
MERKEZE
DOĞRU

Gündem

Potansiyel
Güç Merkezi

Dosya

Ayasofya
Bir Sembol

Söyleşi

Dr. Fahrettin Koca
Sağlık Bakanı

Analiz

Küresel
Dönüşüm

Sunuş

Dr. Ömer Faruk YELKENÇİ

Genel Yayın Yönetmeni

CihannümaDergi olarak bu sayıyla beraber yayın hayatında bir yılımızı tamamladık. Şarkıda olduğu gibi her mevsim içimizden gelip geçen, okuyucusuyla buluşan ve konuşan dergimiz; 2020 yılının dördüncü mevsiminde Sonbahar sayısıyla sizlerle.

Bu mevsimin ana gündemi "Merkeze Doğru Türkiye". Tarihsel mirasına sahip çıkan Türkiye, tarihin kendisine yüklediği misyonun farkında olarak, her zaman insanlığın vicdanının sesi olma gayreti içinde olmuştur. Bugün Batı dünyası, "büyük sıfırlama" retorığı üzerinden oluşturduğu kurgu ile kendisinin gelişmelerin merkezinde olduğu ve kontrolü kaybetmediği izlenimini vermeye çalışmaktadır. Halbuki dünya artık tek merkezli değil çok merkezli bir düzene doğru ilerlemekte, süreç sisteme yeni merkezleri yüklemektedir. Diğer tarafta daha gerçekçi yaklaşımlarla devam eden yeni arayışlar sürecinde dünyada, mevcut düzende kurulan birlikteliklerde, oluşturulan kutuplaşmalarda yol ayrımına gelindiği ortaya konmaktadır. Bugüne kadar modernizmin ürettiği zihin ve pratik; sahip olduğu güçle mahrum bırakarak, yerinden ederek, gasp ederek, köleleştirerek insanlığı uçurum kenarlarında dolandırmış ve insanlık onurunda derin yaralar açmıştır. Bunların tekrar yaşanmaması için oluşacak olan yeni dünya düzeninde Türkiye; yeraltı ve yerüstü kaynaklarıyla, insan varlığıyla, uygulamalarıyla dünyada adaleti tesis edecek merkez ülke olsun istiyoruz. İçerisinden çıkardığı liderlerle dünya üzerinde yol gösterici olsun ve bu milletin sözünü yükseltsin istiyoruz. Hamasi söylemlerden uzak ve gerçekçi bir yaklaşımla yeni kıvılcığımızın bu olduğunu hissediyoruz. Bu anlamda, şükür ki, ülke olarak geri dönülmez, döndürülemez bir yola girdik. Artık dünyaya söyleyecek sözümüz, bu yolda yapılacak güzel işlerimiz var.

Bu sorumluluğun bilincinde yürüyen bir Türkiye, yeryüzünde çok şeyi değiştirecek, çok yanlışlığı doğrultacaktır. Açıkçası Batı toplumları bile bunun gerçekleşmesini dört gözle beklemekte, böyle bir liderliğin yollarını gözlemlemektedir. Ayrıca Batı'nın kısık vicdanı, Türkiye'nin görünürlüğünü fısıltılar halinde de olsa daha çok itiraf etmektedir. İnsanlığın vicdanının sesinin duyulmasını ve gereğinin en kısa sürede tahakkuk etmesini diliyoruz.

Bu motivasyonla hazırladığımız 2020 Sonbahar sayımıza Kovid-19 Pandemisi günlerinde, olağanüstü yoğunluğuna rağmen röportaj veren Sağlık Bakanımız Sayın Dr. Fahrettin Koca'ya yürekten teşekkürlerimizi arz ediyoruz. Ayrıca bu sayımıza katkı veren dostlarımıza ve hususen pek muhterem yazarlarımıza ayrı ayrı teşekkürü bir borç biliyoruz.

Saygılarımla.

CİHANNÜMA DERGİ

44 Dr. Fahrettin KOCA Söyleşi

Sağlık personelimizin inanılmaz bir adanmışlıkla çalışması bizi farklı kılan noktaların başında geliyor.

72

Prof. Dr. Birol AKGÜN Küresel Güç Dönüşümü ve Türkiye'nin Rolü

Siyasete, ekonomiye ve toplumsal konulara ilgi duyan herkesin son on yıldır sıkça duyduğu tartışmaların başında küresel sistemin nereye doğru evirildiği ve kaçınılmaz değişim sürecinin büyük güçler arası ilişkileri ve Türkiye'yi nasıl etkileyeceği gelmektedir.

İçindekiler

4

Mustafa ŞEN

Küresel Dönüşümün
Merkez Üssü: Türkiye

64

Prof. Dr. Kudret BÜLBÜL

Türkiye Dünkü Türkiye Değil.
Ya Siz?

14

Doç. Dr. Muharrem EKŞİ

Türkiye'nin Kamu
Diplomasisi Politikaları

68

Dr. İbrahim ALTAN

Uluslararası İnsani
Yardım ve Türkiye

22

Doç. Dr. Ebubekir CEYLAN

Denizlere Hâkim Olan
Cihana Hâkim Olur

83

İhsan AKTAŞ

Ruhun Dirilişi

30

Prof. Dr. Mahmut BİLEN

Dünya Para Sistemi ve
Dönüşümü Üzerine

85

Tahsin HAZIRBULAN

Osmanlı Merasimlerinin
İcrâ Mekânı: Ayasofya-ı
Kebir Camii

52

Prof. Dr. Yusuf TEKİN

Geçmiş, Şimdi, Gelecek
Ayrımında Zamansallığın
Bütünlüğü ve Kimlik

88

Dr. Özkan ÖZTÜRK

İstanbul ve Ayasofya'da
Tecelli Eden Manaya Dair

56

Mithat CANSIZ

Milli Enerji ve Maden
Politikası Kapsamında
Türkiye'nin Yatırım ve
Dönüşüm Hamleleri

92

Doç. Dr. Eldar HASANOĞLU

Ayasofya'nın Bizans Serüveni
ve Hristiyan Konumu

CİHANNÜMA DERGİ

Cihannüma Dayanışma
ve İşbirliği Derneği Adına
İmtiyaz Sahibi
Mustafa ŞEN

Genel Yayın Yönetmeni
Dr. Ömer Faruk YELKENCİ

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Veli TOLU

Editör
Özkan TEKİN

Yayın Kurulu
Prof. Dr. Bayram Ali ERSOY
Prof. Dr. Mahmut BİLEN
Mustafa BOLAT
Hüseyin CERRAHOĞLU

Danışma Kurulu
Prof. Dr. Yusuf TEKİN
Prof. Dr. Birol AKGÜN
Dr. Hasan TAŞÇI
Erol ERDOĞAN
Şenel KIZILCA

Lojistik
Adnan ÇELİK

Dağıtım
Faruk YAKARYILMAZ

ISSN 2687-6647

Tasarım
Ceyhun AKGÜN
ben@ceyhunakgun.com

Hacı Bayram Mah. Haşimi
(Kutlu) Sk. No. 12
Altındağ - ANKARA
info@cihannuma.org
www.cihannuma.org

Baskı: **USTA OFSET**
Davutpaşa Cad. Güven San.
Sit. B Blok No. 382 Topkapı,
Zeytinburnu İstanbul

Küresel Dönüşümün Merkez Üssü: Türkiye

MUSTAFA ŞEN

DÜNYA tarihi belli odakların yeni bir güce dönüşmesi ile bu güçlerin yükselişleri ve düşüşlerinin sahnesidir. Daha derinden, hikemî/ kelâmî/felsefî olarak söylenecek olursa, alem ‘kevn ve fesat’, yani ‘oluş ve bozuluş’lardan ibarettir ve tarih de bunların serim ve maruziyet sahnesidir bir bakıma. Büyük yükselişler ve düşüşlere sahne olan modern çağda Türkiye düşüşte idi. Modern sonrası çağ ise Türkiye’nin yükselişine şahitlik etmektedir. Tarih, bir manada şahitliktir de; zamana, mekana, eşyaya, insana, akışlara, oluşlara, bozuluşlara, yükselişlere, düşüşlere... Malum olduğu üzere, milletlerin yükseliş ve düşüşlerini devlet-toplum düzeni bağlamında ilim ve fikir dünyasında ilk defa sistematik bir biçimde tavrılar nazariyesiyle İbn Haldûn zikretmişti. Türkiye yükselirken, bir taraftan bir bölgesel güce, onunla eşzamanlı olarak da bir küresel güce dönüşmektedir. Öyle ki, yeni büyük dönüşümün adı Türkiye’dir. Doğrusu, tam İbn Haldûn’un şahit olmak isteyeceği bir devri idrak etmekteyiz.

Herkesçe bilindiği üzere, akademik literatürde modern dönemde Batıda yaşanan dönüşüme büyük dönüşüm (*The Great Transformation*) denilmişti. Şimdi, dünya yeni bir dönüşümün tam ortasındadır ve bizler buna şahitlik etmekteyiz. Bu dönüşüm Türkiye’yi merkeze taşımaktadır. Elbette ki, bu, apaçık bir harptir ve harp muharebelerden oluşur. Bu

safhada birinci muharebe bitti ve onu biz kazandık ama harp devam etmektedir!

MUHAREBE BİTTİ, HARBE DEVAM!

Türkiye'nin içinde bulunduğu yer 'Tarihî Merkezî Dünya'dır ve artık Türkiye merkezdir. Türkiye yeni büyük dönüşümün merkez üssüdür. Türkiye'nin merkez üssü olması, başardığı ve üstesinden geldiği bir takım zorluklar neticesindedir. Bu süreçte ülkemiz ulusal, bölgesel ve küresel düzeyde pek çok dahili ve harici meydan okumayla, tehditlerle karşı karşıya kalmış ve hepsiyle baş etmeyi bilmiştir. Lakin, gerek Türkiye içinde ve gerekse dışında belli çevreler mevcut ezberleriyle düşünmektedirler. Zannediyorlar ki, dünya eski dünya ve Türkiye de eski Türkiye. Hayır, değil, değişti!

Mesela; bizdeki bazıları, herhangi bir gerilim olduğunda, 'şimdi ne yapacağız, Batı'ya ne diyeceğiz, ABD'ye ne diyeceğiz, Avrupa'ya ne diyeceğiz' diye diye depresyona giriyorlar. Fark etmiyorlar ki, eli yüksek olan biziz. Görmüyorlar ki, güç biriktiren biziz. Anlamıyorlar ki, yüksekte olan biziz. İdrak edemiyorlar ki, asıl bizim dediğimiz önemli. Düşünemiyorlar ki, artık diğerlerinin dediğinin bir anlamı önemi ve değeri kalmadı. Köleşmiş zihinlerinde köleliği katmerleştiren tasavvurlarıyla debelenip duruyorlar. Türkiye tüm iç ve dış operasyonlarını bu mihrakların karşı çıkmasına, ortamı zehirlemesine ve süreci balatalamasına rağmen başarmıştır. Ne zaman Türkiye bir operasyona kalksa, ne zaman Türkiye'nin başı sıkışsa bu çevreler hemen Türkiye'nin karşısına geçmektedirler. Geleneksel müttefikleri aynı zamanda geleneksel efendileri olduğu için, Türkiye'nin başı derde girdiğinde kendilerini konuşturdıkları yer aslında doğal yerleridir. O doğal yerlerinde, Türkiye'ye ateş edenlerin omuzları üzerinden bize bakmaktadırlar. Lakin, şükür ki, onların da modası geçti.

Hatırlayınız, bu mahfelin sakinleri Türkiye'nin hava savunma/füze savunma sistemi kurulması sürecinde S400 füzeleri alınması gündeme geldiğinde Batı'dan çok Batıcı, NATO'dan çok NATO'cu, Amerika'dan çok Amerikancı olup çıkmışlardı. Öyle ki, NATO yetkilileri 'Türkiye'nin kendi bileceği iştir' mealinde konuşurken ve Trump 'Türkiye haklı' deyip Obama'yı suçlarken, bu bizimkiler müstemleke aydını ve mandacı zihniyet karakterlerini bir bir ortaya dökerek 'alamayız, alamamalıyız, Amerika'ya ne deriz, NATO'ya ne deriz' vs. diyerek veryanın etmişlerdi. Fakat, ne oldu?!... S400'leri alamazsınız dediler, aldık; kuramazsınız dediler, kurduk; deneyemezsiniz dediler, denedik; şimdi

Türkiye yükselirken, bir taraftan bir bölgesel güce, onunla eşzamanlı olarak da bir küresel güce dönüşmektedir. Öyle ki, yeni büyük dönüşümün adı Türkiye'dir. Doğrusu, tam İbn Haldûn'un şahit olmak isteyeceği bir devri idrak etmekteyiz.

de kullanamazsınız diyorlar, inşallah kullanmak icap etmez ama gerekirse kullanacağız... Bunun yanında S500'leri birlikte üretip ardından T600'leri kendimiz yapacağız.

Şimdi, insan bunları söylerken kendi kendine şunu demeden de edemiyor: Acaba, makale yazalım derken bir hamaset türküsü, yani Arapça aslından tercüme edersek coşku türküsü mü söylüyoruz? Eğer iddiamızı delillendirebilirsek hamaset değil, hakikat olur. Delillendiremezsek, söylediğimiz elbette laf u güzaftır.

Öyleyse, delillerimiz neler, onları ortaya koyalım ki, dediğimiz laf mı, söz mü; hamaset mi, hakikat mi ortaya çıksın! Malumdur, bir iddia, ya analitik delille ya da ampirik delille (veya her ikisiyle birlikte) ispatlanabilir. Biz de metodolojik olarak aynı yolu takip edelim. Türkiye'yi bulunduğu yerden yükselişe geçiren başarı alanlarını tek tek ele alalım ve delilci-ispatçı akla sunalım. Türkiye merkez ülke olmaya başladı mı, bunu nasıl başardı adım adım görelim. Madde madde sıralarken hem merkez üssü olmamızı hem de diğer güçlerin bunu nasıl desteklemek zorunda kalacaklarını da ortaya koyalım:

1. Merkez Üssün Yüksek Özgüven ve Birlik Ruhu: Türkiye önce özgüven ve ruh dedi. 'Ben yapabilirim, tarihte nasıl yaptıysam yine yaparım', dedi ve yaptı. Türk milletinin yüksek özgüveni ve büyük birlik ruhu bu bakımdan her şeyin üzerindedir. Böyle bir özgüven ve ruhla üstesinden gelinemeyecek hiç bir sorun ve saldırı yoktur. Bu süreçte ülkenin gayri safi milli hasılası 3 kat büyüdü; tarımdan mensucata, her türlü sanayi ve yan sanayii ürününden teknolojik yazılım ve donanım ürünlerine kadar çok geniş bir yelpazede dünyanın 185 ülkesine muhtelif mamul mallar satılan bir ihracat seviyesine gelindi; savunma sanayiindeki milli pay %20'lerden %70'lere çıkarıldı ve 60'dan fazla ülkeye ihracat yapar hale gelindi; sağlık altyapısı baştan aşağıya yenilendi ve mesela dünyanın parmak ısırığı bir Kovid-19 mücadelesi verdi; eğitim altyapısı yenilendi; tüm ulaşım altyapısı en ileri seviyeye çıkarıldı; iletişim altyapısı dünyanın ilerisine taşındı vb.

Tabii ki; bunları sıralarken hangi şartlarda yapıldıklarına da bakmak gerekir. Kısaca bakalım: Ta 2007'de, Cumhuriyet adını lekeleyen, bindirilmiş kıtalarla yapılan ve orduyu darbe yapmaya çağıran cumhuriyet mitingi denilen kışkırtmaların; Gezi kalkışmasının; 17 Aralık ve 25 Aralık hükümet darbelerinin; Kobani ihanetinin; hendek/çukur ihanetinin ve 15 Temmuz hain darbe girişimi, terör saldırısı ve işgal planının püskürtülmesi pahasına yapıldı. Buna dışarıda yapılan Şah-Fırat, Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı, Barış Pınarı ve Kandil hareket-

Ne zaman Türkiye bir operasyona kalksa, ne zaman Türkiye'nin başı sıkışsa bu çevreler hemen Türkiye'nin karşısına geçmektedirler. Geleneksel müttefikleri aynı zamanda geleneksel efendileri olduğu için, Türkiye'nin başı derde girdiğinde kendilerini konuşturdukları yerden; Türkiye'ye ateş edenlerin omuzları üzerinden bize bakmaktadırlar.

larını; Libya'da verilen mücadeleyi ve Karabağ işgalini sonlandırmak için Ermenistan'a karşı Azerbaycan'a verilen desteği de dahil etmek gerekir. Bu vetirede, ayrıca, FETÖ'sünden DAESH'ine, PKK-PYD'sinden DHKP-C'sine kadar ne kadar terör örgütü varsa onların da hakkından gelindi. Tüm bunlar, dönüşümün merkez üssü olmanın o yüksek özgüveni ve o büyük birlik ruhuyla gerçekleşmiştir.

2. Merkez Üssün Zihinsel Bağımsızlığı: Türkiye yukarıda bahsedilen özgüveniyle birlikte kadim zihinsel kodlarına geri döndü. Kendi öz kodlarına dönüşün bir de yol arkadaşı vardı: Zihinsel bağımsızlık... Bir devlet için siyasal bağımsızlık hukuken en önemli konudur ama bundan önce başka bir bağımsızlık konusu yani zihinsel bağımsızlık meselesi vardır; ki, o olmadan gerçek bağımsızlık olmaz. Biz Türkiye Cumhuriyeti olarak 1923'ten beri siyasal bağımsızlığımızdan bahsediyoruz ama zihinsel bağımsızlığımız ne durumdaydı acaba? Bu memlekette saatleri ve pusulaları Batı başkentlerine ayarlı zümreler on yıllarca, zihinsel bağımsızlık bir tarafa, siyasal bağımsızlığımızı tehdit edecek şekilde, misal; kendi yerli ve milli silah fabrikasını içinde çalışanları ve yöneticileriyle birlikte Haliç kenarında havaya uçuracak kadar her şeyiyle Batı'ya bağlı bir yönetim sergilediler. Şimdi, çok şükür ki, zihinsel bağımsızlık ve özgürlük bilincimiz hiç olmadığı kadar kuvvetlidir.

Zihinsel bağımsızlık ve özgürlük tutkusu altında siyasal bağımsızlığımıza iktisadî bağımsızlığımızı, kültürel bağımsızlığımızı, teknolojik bağımsızlığımızı ve askerî bağımsızlığımızı da dahil etmiş durumdayız. Şu herkesçe çok iyi bilinmelidir ki; işi zihninde bitirmiş bir millete yapılacak askerî, siyasî, ekonomik saldırılar vb. o milleti sadece güçlendirir. Biz de bu muharebelerden güçlenerek çıkıyoruz. Türkiye'nin merkez olması öncelikle hesabı kendi içinde kapatan bir özruh, özgüven ve özbağımsızlıkla başladı. Ruh iklimi merkez olma vasfının en temel göstergesidir ki, bu, merkez-çevre paradigması içinde çevrede konuşlandırılan Türkiye'nin, mevcut merkezi çökertecek şekilde yeni bir merkez inşa etmesinin serencamını da bünyesinde taşır.

3. Merkez Üssün Çizdiği Yeni Jeostratejik Harita: Yeni bir dünya kuruluyor. Malumdur ki, Atlantik merkezli eski dünya düşüşte, Asya-Pasifik merkezli yeni dünya yükselişte. Türkiye iki dünyanın arasında bir yerdedir ve her ikisini de baskılamaktadır; elbette bunun tersi de geçerlidir yani Türkiye her iki kutup tarafından baskılanmaktadır. Yeni dengeler ve dinamikler Türkiye'nin altındaki dalgayı yükseltmektedir. Öyle ki; yükselen ülkeler arasında yer alan Türkiye'nin

İşi zihninde bitirmiş bir millete yapılacak askerî, siyasî, ekonomik saldırılar vb. o milleti sadece güçlendirir. Biz de bu muharebelerden güçlenerek çıkıyoruz. Türkiye'nin merkez olması öncelikle hesabı kendi içinde kapatan bir özruh, özgüven ve özbağımsızlıkla başladı.

*Yeni bir dünya kuruluyor.
Malumdur ki, Atlantik
merkezli eski dünya düşüşte,
Asya-Pasifik merkezli yeni
dünya yükselişte. Türkiye
iki dünyanın arasında bir
yerdedir ve her ikisini de
baskılamaktadır.*

büyüme oranları (*adına tıpta Kovid-19 denilen küresel Çin virüsü etkisiyle ortaya çıkan geçici küçülmeleri ihmal edersek*) ‘artan’ bir grafik çizerken, Türkiye’ye saldıran Avrupa ve Amerika’nın ekonomisi ‘artan azalan’ bir grafik çizerek 2030’lara doğru gitmektedir. 2040’larda Türkiye büyük bir güce dönüşürken, Avrupa ülkeleri ve ABD dünya iktidarını önemli ölçüde kaybetmiş ülkeler haline geleceklerdir. Kendi raporlarına bakılacak olursa –ki, bizim hesaplamalarımız da benzer grafikler çizmektedir-, 2050’lere gelindiğinde, ABD muhtemelen 3. büyük ekonomi sırasına gerileyecek, Avrupa ise görece daha da küçük bir ekonomiyle köhne-yaşlı kıta haline gelecek ve Avrupa ile Amerika’nın dünya GSMH’sı içindeki payı şimdiki %50 seviyesinden %30’lara gerilerken, Türkiye’nin de içinde bulunduğu yeni dünya şimdiki %30’luk oranından %50 mertebelerine yükselecektir.

Son bir kaç yıldır Amerika, bizzat adını vererek, başkanlık düzeyinde Türkiye’ye ekonomik saldırılar düzenlemiştir. Başta Fransa olmak üzere, zaman zaman bazı Avrupa ülkeleri de buna katılmıştır ve ilginç bir şekilde Fransa bu hamleleri dinî/kültürel sahalarda da devam ettirmektedir. Yeni dönemde bu saldırılara belki de askeri bir kısım gerilimler, meydan okumalar ve tehditler de eklenecektir. Ama şunu herkes iyi bilmeli ki, biz Amerika ve Avrupa ile değil, asıl onlar bizimle iyi geçinmek zorundadır. AB’ye gireriz girmeyiz, girecek bir AB kalır kalmaz; bunlar ayrı tartışma konusu ama örneğin, çekecekleri muhtemel bir operasyon neticesinde Türkiye kaybederse, Amerika ve Avrupa;

- Merkezî Dünya’yı –onlar Orta Doğu diyorlar- Rusya’ya ve İran’a kaptırırlar; bunu göze alamazlar.
- Doğu Akdeniz’i Rusya’ya kaptırırlar, bunu göze alamazlar.
- Karadeniz’in kuzeyini ve doğusunu tamamen Rusya’ya kaptırırlar, bunu göze alamazlar.
- Balkanları Rusya’ya kaptırırlar; bunu göze alamazlar.
- Merkezî Asya’yı Rusya’ya, Çin’e, Hindistan’a ve İran’a kaptırırlar; bunu göze alamazlar.
- Afrika’yı Çin’e ve Hindistan’a kaptırırlar; bunu göze alamazlar.
- Kavgası çok sert olacağı şimdiden ayan beyan görülen Kuzey Denizi altındaki fosil yatakları konusunda, evvelinde yukarıda sayılan tüm bölgeleri kaptırmış olan Amerika ve Avrupa’nın orada yapabilecekleri bir şey kalmaz; bunu da göze alamazlar.

Bu maddelerin kuvveden fiile geçmesi durumunda, Avrupa ve Amerika'nın çekecekleri yüklerin ağırlıkları biraz farklı olabilir ama sonuçta her iki taraf da batan geminin içindedirler. Birlikte bunu da göze alamazlar.

Türkiye tüm bu jeopolitik gücünü, yıllar içinde sessizce çizdiği yeni jeostratejik harita üzerinden biriktirmektedir. Türkiye'nin içinde bulunmuş olduğu eski jeopolitik harita Akdeniz'i Karadeniz'e bağlayabilen bir haritaydı ama misal, Hazar'a bağlama gücüne sahip değildi. Yeni jeostratejik harita ise -Libya ile aramızdaki Mavi Vatan'la güçlendirilmiş bir şekilde- Akdeniz'i Hazar'a ve Hazar ötesine bağlama gücüne sahiptir. Önümüzdeki bir kaç on yılda tamamen şekillenmiş olacak olan yeni dünya dengeleri içinde Türkiye yükselen Doğu ve düşen Batı haritalarını Afrika ve Avrupa derinliğiyle Akdeniz, Avrupa derinliğiyle Balkanlar, Rusya derinliğiyle Karadeniz, Türkistan derinliğiyle Kafkasya ve Basra Körfezi derinliğiyle Merkezî Dünya ile birlikte iki kanat olarak iki yanında taşıyacaktır. Bu haliyle Türkiye; sınırları Mavi Vatanlı Akdeniz'den Balkanlar, Kuzey Karadeniz, Kafkasya, Türkistan ve Basra Körfezi üzerinden geçen bir jeostratejik haritanın tam merkezinde olarak yeni büyük dönüşümü yönetecektir.

Eski kara-hava savaş teknolojisini boşa çıkaran savaş teknolojileri, Avrasya'yı baştan sona kateden kuşak yol projesi, yeni enerji hatları, yeni enerji kaynakları ve Mavi Vatan konsepti ile içinde bulunduğumuz geniş coğrafya yeni bir jeostratejik alana dönüşmüş durumdadır. Bu bakımdan, Türkiye okuması yapılırken sadece bir siyasi harita okuması yapmak çok büyük bir nakısa ihtiva eder. Türkiye'yi; siyasi haritası, jeopolitik haritası, jeoekonomik haritası ve jeokültürel haritasını üst üste koyarak görmek; bir öncekinden bir sonrakine doğru giderek büyüyen bu haritaları birbirleriyle hizalayarak 2050 ufuklarına bakmak gerekir. Türkiye'nin azameti siyasi haritasında görülen değil, ondan daha büyük olan jeopolitik haritasında, bu haritadan daha büyük olan jeoekonomik haritasında ve jeopolitik haritasından daha büyük olan jeokültürel haritasında gizlidir. Böyle bir teselsül gücü başka hiç bir ülkede yoktur.

4. Merkez Üssün Büyük, Zengin ve Canlı Pazarı: Türkiye 90 milyona yaklaşan nüfusuyla büyük bir pazar oluşturmıştır. Bu pazar aynı zamanda komşu ülke vatandaşlarının günlük olarak bile gelip alış-ve-riş yapabildikleri bir ortam haline gelmiştir. Türkiye bir taraftan milli parasını küresel piyasalarda kendisi üzerinden Türkiye'ye operasyon yapılabilecek bir finansal enstrüman olmaktan kurtarıırken, diğer ta-

Türkiye okuması yapılırken sadece bir siyasi harita okuması yapmak çok büyük bir nakısa ihtiva eder. Türkiye'yi; siyasi haritası, jeopolitik haritası, jeoekonomik haritası ve jeokültürel haritasını üst üste koyarak görmek; bir öncekinden bir sonrakine doğru giderek büyüyen bu haritaları birbirleriyle hizalayarak 2050 ufuklarına bakmak gerekir.

raftan yer altı madenlerini belli düzeyde yabancıların elinden kurtarıp kendi sanayiinin emrine vererek ithalata dayalı üretim/ihracat oranlarını iyileştirmeyi başarmıştır. Elbette ki, ürettiği sanayi mamullerinin daha yüksek katma değerli yüksek teknoloji payının ve kilogram başına fiyatının daha yüksek olması gerekir; bunda şüphe yok ama bu bile bugünkü haliyle dünya piyasalarında güçlü bir oyuncu olmasını sağlamaya yetmektedir. Mevcut durum, önümüzdeki yıllarda daha teknolojik ve daha katma değerlisinin olacağının göstergesidir diyebiliriz.

Türkiye büyük teknoloji hamleleri ile birlikte, büyük bir tarımsal hamle de yapmıştır. Bilindiği üzere, Türkiye zirai istihsal olarak vaktiyle kendi kendine yeterli nadir ülkelerden biri idi. Ama neticede halkının %85'i köylerde yaşayan bir tarım ülkesi idi. Özellikle son 20 yılda Türkiye bir taraftan bir teknoloji ülkesi haline gelmeye çalışırken, diğer taraftan tarımsal alanını azaltarak ama tarımsal üretimini kat kat artırarak tüm dünyaya ihracat yapabilmek gibi bir başarı ortaya koymuştur. Öyle ki; Türkiye artık bir tarım ülkesi değil sanayi ülkesi olarak anılmakta ve fakat bununla birlikte bir tarım ülkesi gibi dünyanın her tarafından her tarafına tarım ürünleri alıp işleyip satabilmektedir. Milli tarımsal üretimi kendisine yeter durumdadır; TÜİK ve bakanlık verileri bunu göstermektedir. Ama şimdi bunun ötesinde kendini beslemesi bir yana, artık dünyanın en büyük tarımsal ürün ihracatçısı ülkeler arasında bulunmaktadır. Bu başarıyı ortaya koyarken, bir yandan da kendi geleneksel ata tohumlarını 100 yıl bozulmayacak şekilde korumaya almış ve geliştirerek tarımsal üretimde ata tohum kullanımını %50'lerin üzerine çıkarmıştır. Sağlıklı tohum ve mahsullerle hem kendi halkını hem de ihraç ettiği ülke halklarını beslemektedir. Bu durum Türkiye'nin stratejik hamlelerindendir ve merkez ülke olmanın birincil şartlarından biri olarak yerine getirilmiştir.

Bu haliyle Türkiye satınalma gücü yüksek, zengin, yüksek tüketim yoğunluğu olan canlı bir pazardır. Artık kimse bu zenginliği göz ardı edemez ve yine hiç kimse böyle bir pazarda ağır kriz ve istikrarsızlık istemez; çünkü, ağır kriz ekonomik olarak kimsenin işine gelmez. Böyle bir pazardan pay almak istemeyen akıllı bir devlet olamaz ve ekonomik rasyonalite gereği, herkes belli ölçüde bu zenginlikten nasip lenmek ister. Hiç bir akıllı küresel veya bölgesel piyasa oyuncusu böyle bir pazarın tüketim yoğunluğunu ve satın alma hacmini sarsacak bir hata yapmak istemez ve yoğun ticaret ve yatırım yapabileceği bir pazarın bir çöküntü alanına dönüşmesini istemez. Halihazırda,

Türkiye, kendi geleneksel ata tohumlarını 100 yıl bozulmayacak şekilde korumaya almış ve geliştirerek tarımsal üretimde ata tohum kullanımını %50'lerin üzerine çıkarmıştır.

Amerika ve Avrupa'dan yöneltilen ekonomik ve finansal saldırılar onların Türkiye'yi eskiden olduğu gibi hizada tutmak, kendi dümen sularında yüzdürmek ve emirlerine amade kılmak için yaptıkları tanıdık operasyonlardır. Günün sonunda, menfi operasyonlarının hiç bir işe yaramadığını onlar da görecek ve Türkiye'nin merkez ülke olduğunu, elinin artık altta olmadığını anlayacaklardır.

5. Merkez Üssün Enerji Arzı: Türkiye dünyanın yeni enerji koridoru olma yolunda hızla ilerlerken güneyinde Doğu Akdeniz ve kuzeyinde Karadeniz'de doğalgaz yataklarının keşfi ile bir anda dünyanın enerji arz merkezleri arasına giriverdi. Buna Mavi Vatan üzerinden Libya işbirliği neticesinde Libya fosil kaynakları da dahil olacaktır.

Diğer taraftan, Türkiye bir nükleer güç ülkesine de dönüşmektedir. Batı ağzıyla bizimle konuşan bizdeki gavur aşığı çevrelerimiz engellemeye çalışırken, ikiyüzlü ve çifte standartçı oldukları anlaşılmasın diye olsa gerek, örneğin devrimlerinin beşiği Fransa'da 58, Kanada'da 20, demokrasilerinin beşiği İngiltere'de 16, İstanbul'un gündüz nüfusunun yarısı kadar nüfusu olmayan İsveç'te 10, Almanya'da 9, Avrupa Birliği'nin merkezi Belçika'da 7, cennetten üstün gördükleri İsviçre'de 5 vs. nükleer santral olduğunu unutmaktadır; ki, ABD'de çalışır halde 104 ve inşa halinde de 3 tane nükleer santral olduğunu benden duymuş olmasınlar!

Türkiye gerek yeni doğalgaz yataklarına sahip olması, gerek enerji hatlarının neredeyse alternatifsiz geçiş güzergahı olması ve gerekse nükleer lige yükselmesiyle kısa zamanda dünyanın önemli bir enerji merkezine dönüşecektir. Hem en büyük enerji hatlarının geçtiği coğrafya olması hem de yeni enerji kaynaklarına sahip olması sebebiyle, tüm ülkeler bu toprakların güvenli bir alan olmasına katkı sunmak zorundadır. Söz konusu güvenlik sadece asayiş/emniyet meselesi değil, aynı zamanda ekonomik istikrarı da kapsayan bir konseptte dayanmalıdır. Aksi takdirde Avrupa enerjisiz kalır; bir başka ifadeyle kışın donar. Yani, Avrupa'nın ısınması Türkiye'ye bağlı hale gelmiştir.

6. Merkez Üssün Ulaşım ve Taşımacılık Hattı: Türkiye aynı zamanda bir ulaştırma ve taşımacılık hattına dönüşmüştür. Asya'nın doğusundan Avrupa'nın batısına ulaşan en ucuz, en hızlı, en kısa, en güvenli ve en verimli taşımacılık hattı Türkiye'den geçmektedir ve geçmek zorundadır. Gerek Çin'den İngiltere'ye giden kuşak yol projesini ve gerekse karayolları, deniz yolları ve demiryollarını birbirine bağlayan Türkiye'nin yenilenmiş yol haritası doğudan batıya, kuzeyden güneye Türkiye'yi ister istemez bir merkez haline getirmektedir.

*Asya'nın doğusundan
Avrupa'nın batısına ulaşan
en ucuz, en hızlı, en kısa,
en güvenli ve en verimli
taşımacılık hattı Türkiye'den
geçmektedir.*

Buna paralel olarak, Uzak Doğu, Güney Asya ve en güneyinden en kuzeyine kadar Doğu Afrika ile Avrupa arasındaki en hesaplı deniz yolu Süveyş üzerinden Akdeniz hattıdır. Ama Akdeniz’de artık bir Mavi Vatan gerçeği vardır. Geçiş Mavi Vatan üzerinden yapılmak zorunda olduğu için Türkiye yeni Doğu ile eski Batı arasındaki deniz yolunu da kontrol edecektir. Bahsi geçen deniz yolu ile Doğu-Batı hattının raylı sistemlerinin ve son etabı bittiğinde dünyanın en büyüğü olacak olan İstanbul Havalimanının sağlamış olduğu olağanüstü transfer imkanı Türkiye’ye ulaşım ve taşımacılığın merkez üssü olmanın haklı gururunu yaşatacak ve kara, deniz ve hava yollarının –tabiri caizse- kalpgâhı olma imkanını verecektir.

Tabii ki, pazar ve enerji meselesinde olduğu gibi, bu hatların ve bu hatların geçtiği ülkenin güvenliği meselesi aynen geçerlidir. Bu bağlamda, ilgili her ülke bu hattın güvenliğinden ve istikrarından kendi payınca sorumluluk almak zorundadır. Aksi takdirde, Avrupa aç kalır. Bir ayağıyla Atlantik merkezli düşüşte olan dünyaya, diğer ayağıyla Asya-Pasifik merkezli yükselen dünyaya basmakta olan Türkiye kadar, merkez üssüyle irtibatlı her bir ülke de buna katkı sunmak durumundadır.

7. Merkez Üssün Milli Ordusunun Harekat ve Caydırıcı Gücü:

Türkiye’nin milli ordusu; askeri gücü, caydırıcılık gücü, harekat gücü ve tecrübesiyle dünyanın en operasyonel ordusudur. Türk ordusu bölgenin güven ve huzur kaynağına dönüşmüş ve Türk askerinin diğer adı ‘umut’ olmuştur. Bu ordu; içindeki darbeciler, hainler, milli iradeye saygısızlar temizlendikten sonra gerçek bir Peygamber Ocağı ve Mehmetçik Yuvası olmuş; Afganistanlı kadınların ifadesiyle ‘Türk askeri bizim namahremimiz değil; babamız, abimiz, amcamızdır’ seviyesinde medar-ı iftiharımız olmuştur.

700 civarında projesi içerisinde, modern(!) silahları geleneksel hale sokan teknoloji harikası İHA ve SİHA’ları ve daha pek çok yüksek teknoloji ürünü silah ve mühimmatıyla imkan ve kabiliyetlerini dünya seviyesinin üzerine çıkaran Türkiye, muharip uçağından uçak gemisine, elektromanyetik topundan uzayı delen füzesine, sürü dronlarından uydu sistemlerine kadar pek çok modern ötesi askeri varlığıyla dünyada kara savaşlarında ve kara-hava savaşlarında ufuk çizgisinin yerini değiştirmiş durumdadır. Deniz savaşlarında neler olabileceğini ise Doğu Akdeniz’de Fransa’ya tecrübe ettirmiş bulunuyoruz.

Türkiye son 15-20 yılda savuma sanayiinde ortaya koyduğu performansla sanayileşmiş ülkelerin pazarı olmaktan önemli ölçüde kurtul-

*Yerli ve milli silah sanayiini
kendi emeğiyle kendi
toprakları üzerine kurma
çabalarını sürgün etmiş,
iflas ettirmiş, süründürmüş,
toprağı gömmüş veya
havaya uçurmuş bir
idareden, dünyaya kafa
tutarak kendi füzelerini imal
eden bir ülke idaresine
kavuşmak Türkiye’nin en
büyük talihi olmuştur.*

muş ve dahası onların diğer pazarlarına silah ve mühimmat satar hale gelerek, onların hem içeride hem de dışarıdaki pazar paylarını Türkiye lehine küçültmeye başlamıştır. Nuri Killigil Paşa'dan Nuri Demirağ'a, Şakir Zümre'den Vecihi Hürkuş'a kadar ülkenin yerli ve milli silah sanayiini kendi emeğiyle kendi toprakları üzerine kurma çabalarını sür-gün etmiş, iflas ettirmiş, süründürmüş, toprağa gömmüş veya havaya uçurmuş bir idareden, dünyaya kafa tutarak kendi füzesini imal eden bir ülke idaresine kavuşmak Türkiye'nin en büyük talihi olmuştur.

Bu ordu elindeki yerli ve milli savunma sanayi ürünleriyle çok daha güçlü, çok daha operasyonel ve çok daha caydırıcı hale gelmiştir. Hiç kimse bunu hesaba katmadan bir harita çizmeye veya haritaları ve coğrafyaları karıştırmaya kalkamaz. Kalkarsa cevabını en sert bir şekilde alır; tıpkı Karabağ'da Ermenilerin aldığı gibi, tıpkı Suriye'nin kuzeyinde terör devleti kurmaya çalışan teröristlerin ve arkalarındaki vesayetçi efendilerinin aldığı gibi; tıpkı Libya'daki emperyalistlerin aldığı gibi...

SONUÇ

Ezcümle; dünya yeniden kurulurken yeni dünyanın merkez ülkele-rinden biri Türkiye olmuştur. Büyük küresel dönüşümün merkez üssü olan Türkiye bunu küresel refah, küresel felah ve küresel adalet için yapmaktadır. Yeni büyük dönüşüm sürecinde, içinde bulunduğumuz stratejik bölgeler ve dünya belli bir ölçüde bize göre şekillenmek zorundadır. Şu kesin olarak bilinmeli ki, muharebeler devam ederken eli yüksek olan biziz, bize saldıranlarınki değil. Bunu iyi biliyor olmamız ve alttan alan taraf biz olmamamız gerekir. Harp devam ederken yeni muharebelere de hazır ve hazırlıklı olmak durumundayız. Önümüzde-ki safhalarda, akıllı ve dengeli olmak şartıyla elimizi ne kadar yüksel-tirsek o kadar kârlı çıkacağımızın da altını çizmek gerekir.

Türkiye'nin Kamu Diplomasisi Politikaları

DOÇ. DR. MUHARREM EKŞİ

KAMU diplomasisi, Türkiye’de siyasi ve akademik camianın gündemi-
ne 2000’li yıllarda girmeye başlamıştır. Bu yeni alan, aslında diplo-
masi eki itibariyle doğrudan uluslararası ilişkiler disiplininin kapsamına
girer. Uluslararası ilişkiler disiplini, diplomasiyi iki ayırım üzerinden de-
ğerlendirir; klasik diplomasi ve yeni diplomasi. Yeni diplomasi de kamu
diplomasisi olarak ele alınmaktadır. Klasik diplomasi en dar anlamda
devletten devlete ilişkileri esas alırken, dünyanın dönüşümü çerçeve-
sinde kamu diplomasisi de devletin diğer devletlerin halklarıyla iliş-
kisini esas almaktadır. Kamu diplomasisinin yeni tanımları devleti de
bir kenara koyup halktan halka diplomasi olarak yapılmaktadır. Bütün
tanımları dikkate alarak bir tanım yapacak olursak bir devletin ve o dev-
letin esas unsuru olan toplumunun; fikirleri, tarihi, sanatı, yaşam tarzı
ve kurumlarını ve politikalarını diğer ülkelerin halklarına anlatma işini
kamu diplomasisi olarak tanımlıyoruz. Buradan hareketle kamu diplo-
masisinin, küresel siyaset ve dünyanın dönüşümü ile ilgili bir kavram
olduğunu rahatlıkla söyleyebiliyoruz.

Kamu diplomasisini temelde iki olgu ortaya çıkarmıştır. Birincisi,
teknolojik gelişmeler. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi aynı
zamanda kamuoyu olgusunu ortaya çıkardı. Kamuoyu da ikinci olgu
olarak tezahür etti. Böylece toplumlar siyasal özne oldu ve siyasetle il-

gilenmeye başladı. Diğer yandan 1960'larda küresel siyasette demokratikleşme dalgasının, iletişim ve bilgi teknolojileri paralelinde artması ile kamuoylarına yönelik diplomasi yöntemi geliştirilmesi zorunlu hale geldi. Bu iki temel olgu, yeni bir diplomatik yöntem olarak kamu diplomasisinin ortaya çıkmasına yol açtı.

Kamu diplomasisini etkileyen iki olgudan söz ettik: Bilgi ve iletişim teknolojileri ile kamuoyu. Yani artık toplumlar dünyada olup biten hakkında bilgi sahibi olmak istiyor. Hatta bunun da ötesinde bulundukları ülkelerin yanında diğer ülkelerin politikalarına da etki etmek istiyor. Dünyanın bir ucundaki birey sahip olduğu iletişim teknolojileri vasıtasıyla diğer ülkenin vatandaşı olmasa dahi o ülkenin politikalarına karşı kamuoyu baskısı oluşturabiliyor. İşte bu toplumsal yapının, siyasal özne haline gelmesi ve devletlerin de bunlardan bağımsız politika izleyememesi devletleri, hem kendi halklarına hem de diğer halklara yönelik politika izlemek zorunda bırakıyor. Bu noktada kamu diplomasisi, bu politikaların yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla siyasetin ve toplumsal yaşamın dönüşümü bireylerin hayatındaki bilgi teknolojilerinin dönüşümü de kamu diplomasisini zorunlu hale getiriyor. En temelde bireysel ilişkiler gibi küresel siyaset de iletişime dayanmaktadır. Bu anlamda kamu diplomasisi, devletlerin halklarla iletişim stratejisidir. Bu nedenle zorunlu olarak her ülke zengin-fakir, büyük-küçük, güçlü-zayıf fark etmeksizin hepsinin kullanmak zorunda olduğu kamu diplomasisi yöntemleri vardır. Artık dünyada kamu diplomasisini uygulamayan neredeyse ülke kalmamıştır. Bu diplomasi yöntemi, devlet-dışı aktörler ve uluslararası kurumlar tarafından da kullanılmaktadır. Bu diplomasi türünün farklı ülke ve konulara yönelik olarak uygulanan şekli de stratejik kamu diplomasisi olarak kabul ediliyor. Meselâ; ABD ile yaşadığımız S-400 krizi ve sözde Ermeni soykırımı konularında farklı kamu diplomasisi stratejileri geliştirmek gerekir.

Kamu diplomasisi unsurları ve bunları besleyen araçlar

Hangi ülkeye ve topluma yönelik kamu diplomasisi yürütülecekse o ülkenin ve halkının bilinmesi tanınması gerekir. Davranış kodlarının, değerlerinin, değer yargılarının anlaşılması, dahası saha bilgisi gerekir. Saha bilgisi, size hangi kamu diplomasisi aracına ihtiyacınız olduğunun ipuçlarını verir. Ülkelerin kültürlerini ve tarihsel kodlarını bilmemiz gerekir. Bu yüzden de dünyada kamu diplomasisi diğer alanlara mukayese edildiğinde daha az çalışılan bir alan olarak karşımıza çıkar. Türkiye açısından baktığımızda en büyük sorunlarımızdan biri hem sosyoloji hem

Hangi ülkeye ve topluma yönelik kamu diplomasisi yürütülecekse o ülkenin ve halkının bilinmesi tanınması gerekir. Davranış kodlarının, değerlerinin, değer yargılarının anlaşılması, dahası saha bilgisi gerekir.

siyaset bilimi hem de uluslararası ilişkiler bilen bölge ve ülke uzmanı noktasında zayıf olmamız söylenebilir.

Ayrıca dil probleminden de bahsetmek gerekir. Örneğin, Amerika ve İngiliz kamu diplomasisinin başarısının temelini oluşturan dünya dili olan İngilizcedir. Bu ülkeler bu noktada büyük bir avantaja sahiptir. Türkçe de dünyada çok konuşulan diller arasında hatırı sayılır bir yerdedir. Dolayısıyla biz de bu bakımdan avantajlı bir konumda sayılabiliriz. Ama kamu diplomasisi uzmanı yetiştirme konusunda dil sorunu bölge, ülke uzmanı yetiştirmek kadar stratejik bir öneme sahiptir.

Kamu diplomasisi açısından bir başka önemli unsur ise bütün dünyaya haberi sağlayan, dünya kamuoyunu yönlendiren CNN ve BBC gibi büyük medya kuruluşlarıdır. Böyle bir küresel medya gücü yoksa dünya kamuoyuna etki etmek zorlaşır. Meselâ Azerbaycan, Ermenistan'a karşı uluslararası hukuk açısından haklı olmasına rağmen uluslararası kamuoyu oluşturamadı. Bunun sebebi ise az önceki örneklerdeki gibi küresel medya gücünün olmamasıdır. Bugün için sosyal medya, diğer dijital araçlar da kamu diplomasisi için kritik enstrümanlar haline gelmiştir. Bu anlamda Anadolu Ajansı'nın küresel etkisinin artırılması ve Haziran 2015'te TRT'nin İngilizce kanalı olan TRT World'ün kurulması çok stratejik adımlar olarak yerini almıştır. Ancak bilinmesi gerekir ki bu alanda Anadolu Ajansı ve TRT World'ün hitap ettiği kitle ne ise sizin geliştireceğiniz kamu diplomasisinin etkisi ve ulaşacağı kitle o olacaktır. Küresel düzeyde bir kamu diplomasisi yürütülecekse küresel medya araçlarına ihtiyaç duyulacağı aşikardır. Örneğin Türkiye'nin sloganlaşmış, uluslararası sisteme yönelik büyük eleştirisini içeren "Dünya beşten büyüktür" sözü üzerinden bir kamu diplomasisi geliştirecekseniz bu araçların çoğaltılıp geliştirilmesine ihtiyaç olacaktır.

2003 yılından itibaren iktidar, Türkiye'yi ve kendi hikayesini dünyaya anlatmak, politikalarını anlatmak üzerine kamu diplomasisi alanında politikalar geliştirmeye başlamıştır.

Türkiye'nin kamu diplomasisi imkânları

2000'li yıllara gelindiğinde Türkiye artık Batının taşeronu, Batının dış politikasıyla özdeşleşen bir ülke değil, kendi bağımsız dış politikasını uygulamayı önemseyen bir ülke oldu. Bulunduğu mevcut statüyü beğenmeyip daha güçlü, bölgesine hükmeden, değer sunabilecek ve model olabilecek yeni bir Türkiye, hem kendisini yeniden inşa eden hem de artık küresel siyasette de iddialı bir ülke olarak varım diyebilmek için kamu diplomasisi politikası alanında etkili çalışmalar yapılması gerekir. 2003 yılından itibaren iktidar, Türkiye'yi ve kendi hikayesini dünyaya anlatmak, politikalarını anlatmak üzerine kamu diplomasisi alanında politikalar geliştirmeye başlamıştır. Bu dönemde (2003-2013) Türki-

ye'nin ekonomik alanda yükselmesi kamu diplomasisi yatırımları yapmasına olanak sağlamıştır.

Zira kamu diplomasisinin kavramsal tanımlarından hareket edildiğinde bile bu alanın çok yönlü, çok boyutlu, disiplinlerarası bir alan olduğu kolaylıkla görülmektedir. Bunu uygulayabilmek için çok ciddi ekonomik gücünüzün olması gerekiyor. Kamu diplomasisi uygulayacak olan ülkenin bir anlamda ekonomik olarak varlıklı olması gerekiyor; yani fakir, zayıf, ekonomik olarak kırılgan olan ülkelerin kamu diplomasi politikasını tam manasıyla uygulama imkânı yok. Örneğin bir küresel medya aracını ortaya çıkartmak, yönetmek ekonomik gelirle söz konusu ya da kamu diplomasisinin yine ülke imajını etkileyen en önemli yöntemlerinden biri olan donör ülke politikasını, insani diplomasiyi uygulayacaksanız ekonomik gücünüzün olması gerekiyor. Türkiye, 2000'lerde gösterdiği ekonomik ivme sayesinde dünyada ilk kez 16. büyük ekonomi haline gelmesiyle kamu diplomasisini uygulayabilecek ekonomik alt yapıya sahip oldu. 2000'lerde Türkiye'nin kamu diplomasisine baktığımızda bu gelişmelerle paralel gelişmeler yaşandığını görüyoruz. Yani hem yeni bir iktidar geliyor, yeni Türkiye'yi inşa etmeye çalışıyorlar. Yeni bir dış politika vizyonu ortaya koyuyor hem de bunu uygulayabilecek de bir ekonomik altyapıyı sağlıyorlar. Bütün bunlar örtüştüğünde de cidden Türkiye'nin hem Batı'da hem Ortadoğu'da 2003'ten 2011'e hatta 2013'e kadar on yıllık dönemde dünya siyasetinde yeni bir imajının ortaya çıktığını görüyoruz. O da yumuşak güç Türkiye imajı. Hatta hem Batı'dan hem Doğu'dan model ülke yani İslam ve demokrasiyi birleştiren bir ülke olarak Batı'da da lanse edilen bir Türkiye modelinden bahsedildik ve Ortadoğu'da yapılan küresel anketlere baktığımızda ise 2003-2013 arasında hakikaten Türkiye'nin model olarak algılandığı bir yumuşak güç imajına sahip olduğunu gördük. İşte bunu sağlayan politikanın adı 2003'ten 2013'e kadar uygulanan kamu diplomasisiydi. Bu süreçte Türk dizileri de artık dünyaya ihraç edilen bir kültürel meta haline geldi. Daha önce de Türk dizileri vardı ama bizler, 1950, 1960, 1970'lerde Amerikan ve Brezilya dizilerini izleyen toplumdan artık 2000'lere geldikçe dünyaya dizi ihraç eden bir ülke haline geldik. Dizi ihraç etmek bir kültürel meta ihraç etmenin ötesinde aslında yaşam tarzınızı ihraç etmeniz anlamına gelir. Değer yargılarınızı, kurumlarınızı, kültürünüzü dışarıya ihraç ediyorsunuz ve bu ihraçta ancak karşı tarafın sizi model almasıyla, örnek almasıyla mümkün. Biz bu dönemi, 2003 ile 2013 arasında bütün dünyada, küresel medyada Ortadoğu'dan Batı toplumlarına kadar Türkiye imajının olumlu, cezbedici bir model, İslam ile demokrasiyi birleştiren bir model olarak algılandığını gördük.

Kamu diplomasisinin kavramsal tanımlarından hareket edildiğinde bile bu alanın çok yönlü, çok boyutlu, disiplinlerarası bir alan olduğu kolaylıkla görülmektedir.

Bir model olarak Türkiye

Dizilerle Türkiye, mesaj vermenin ötesinde bir model sunuyor, bir yaşam tarzı sunuyor. Yani Arap toplumlarının, Batı toplumlarının Türkiye'ye bakışında bir model olarak algılandığını görüyoruz. Zaten o yüzden Türk dizileri, filmleri, izlenmeye başladı ve müzikleri dinlenmeye başladı. Bunu sağlayan yeni bir anlayış, vizyon söz konusu. Bu vizyonla yeni bir Türkiye inşa edilmeye çalışılıyor. Aynı zamanda da yeni bir dış politika vizyonu, sadece kendisi için değil küresel siyaset açısından da bir vizyon sunulmaya çalışılıyor. Bu vizyon sayesinde Türkiye, iki defa üst üste Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi üyeliğine yüksek oy oranıyla seçilebilmişti. Bu, Türkiye'nin küresel düzeyde kamu diplomasisini iyi uygulayıp, yumuşak güç imajıyla sivrildiği bir dönem anlamına geliyor. Bir Türkiye dönemi, Türkiye momentini yaşandı 2003-2013 arasında. Ancak 2013'ten itibaren özellikle Arap Baharıyla (*Libya ve Suriye iç savaşları*) birlikte küresel siyasetin sert güç odaklı çatışmalara evrilmesi nedeniyle bütün ülkeler ister istemez yumuşak güç odaklı politikalara dönmek zorunda kaldı ve yumuşak güç yerine sert güç odaklı politika izlemek zorunda kalındığı bir küresel siyaset dönemine girdik. Bu da yumuşak güç uygulamalarını, araçlarını en azından çatışma bölgelerinde daha stratejik kamu diplomasisi tarzına dönüştürülmesine neden oldu. Örneğin Suriye'ye askeri bir operasyon yaparken de kamu diplomasisini devreye sokarak bu yolla bu harekâtın temel nedenlerini dünyaya anlatmak gibi. Bu harekâtın bir işgal, istila hareketi değil güvenlik sorunlarını, sınır sorunlarını ve terör sorununu halletmek üzere bir harekâtın yapıldığının anlatılması üzerine bir stratejik kamu diplomasisi uygulanıyor. Yani artık şu an da küresel siyasette yumuşak güç araçlarına dayanan kamu diplomasisi yerine daha ziyade stratejik kamu diplomasisi dediğimiz konuya, bölgeye, ülkeye, topluma göre değişen farklı araçların kullanıldığı ama medyanın, dijital araçların, sosyal medyanın temel araç olduğu bir stratejik kamu diplomasisi dönemi yaşıyoruz. Özellikle de küresel siyasetin kriz yönetimine, kriz ilişkilerine dönüştüğü günümüzde artık bu krizlere, sorunlara, çatışmalara yönelik kamu diplomasisinin, insanî diplomasinin de ağırlıklı olduğu, görsel medyanın ön plana çıktığı bir dijital kamu diplomasisi dönemine geçtik. 2000'lerde özellikle pandemi süreciyle birlikte dijital kamu diplomasisi tarzı da daha önemli hale geldi.

Yeni bir dış politika vizyonu, sadece kendisi için değil küresel siyaset açısından da bir vizyon olarak sunulmaya çalışılıyor. Bu vizyon sayesinde Türkiye, iki defa üst üste Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi üyeliğine yüksek oy oranıyla seçilebildi.

STK'ların kamu diplomasisi faaliyetlerine etkileri ve katkıları

Devletler, kamu diplomasisi politikası geliştirirken kurumsal olarak yeniden yapılanmaya gidiyor. Ya mevcut kurumlarını kamu diplomasisi

anlayışı çerçevesinde yeniden yapılandırma, dizayn etme ya da ihtiyaca binaen yeni kurumlar ihdas etme yoluna giriyor. Örneğin 2000'lerde Türkiye, kamu diplomasisine sadece söylem düzeyinde ya da politika düzeyinde geçmedi aynı zamanda kurumsal düzeyde de geçti. Örneğin 1990'larda kurulan TİKA, Türkiye'nin yumuşak güç kurumudur. Kurulduğu 1990'larda Sovyetlerin dağıldığı dönemde Balkanlardan Kafkasya'ya, Ortadoğu'ya kadar Türkiye'nin yumuşak gücünü, insani diplomasisini, eğitim diplomasisini yani şu anda Türkiye'de mevcut kamu diplomasisi kurumlarının yaptığı işi tek başına 1990'larda yaptı. O dönemin Türkiye'si ekonomik açıdan zor durumda olmasına rağmen %400 ile borç alıp Kafkasya ve Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetlerine hibe eden bir yumuşak güç diplomasisi izledi. 2000'lerde Türkiye, artık IMF'ye borcunu ödemiş, ekonomik olarak dünyanın en büyük 16. ekonomisi olarak bir yandan eski kurumları TİKA'yı yeniden yapılandırırken Cumhuriyet tarihinde ilk defa doğrudan devlet politikası olarak diasporaya yönelik bir politika olarak Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, kültürel diplomasi anlamında Yunus Emre Enstitüsü, özellikle FETÖ tecrübesinden sonra yurtdışındaki yurttaşlarımızın eğitim ihtiyacı için Maarif Vakfı gibi yeni kurumlar kurdu. Dışişleri Bakanlığı bünyesinde daha önce olmayan Enformasyon Müdürlüğü ihdas edildi kamu diplomasisini yürütmek üzere. Ayrıca Dışişlerinde Yurtdışı Tanıtım ve Kültürel İlişkiler Genel Müdürlüğü ihdas edildi. TİKA'da 21.yy versiyonu bir kalkınma ajansı olarak etkili bir koordinasyon ajansına, proje tabanlı çalışan bir kamu diplomasisi kuruluşuna dönüştürüldü.

Bütün bunlar, kamu diplomasisi alanına hem ciddiyetle yaklaşıldığını hem de bir devlet politikası haline getirildiğini, kurumsal düzeyde de devletin kamu diplomasi politikası izleyeceğini gösteriyor. Ocak 2010'da kurulan Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü ki, bugünkü versiyonu Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı'dır. Örneğin o dönemde kamu diplomasisi için bu koordinatörlük şimdi İletişim Başkanlığı olarak faaliyet yürütüyor. Burada cumhurbaşkanlığı sistemiyle birlikte Türkiye'nin kamu diplomasisi anlayışının iletişim stratejisi temelinde yeniden şekillendirdiği görülüyor. Bu stratejik bir tercihtir. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk defa doğrudan devlet politikası olarak diaspora politikası izliyor ki bunun da en büyük nedeni 20. yüzyılda artık diaspora denen unsurun küresel siyasette çok önemli hale gelmesidir. Aslında Türkiye, özellikle Avrupa'da diaspora açısından çok avantajlı bir ülkedir. Türkiye'nin gücü artık orada sadece izlediği politikalardan, Avrupa Bir-

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk defa doğrudan devlet politikası olarak diaspora politikası izliyor ki bunun da en büyük nedeni 20. yüzyılda artık diaspora denen unsurun küresel siyasette çok önemli hale gelmesidir.

liği ile olan ilişkilerinden değil aynı zamanda mevcut diasporalarının üzerinden ve bu diasporaların da 21. yüzyıl siyasetine uygun olarak sivil toplum kuruluşu (STK) şeklinde örgütlenmesi sayesinde artık Avrupa'da Türkiye'nin çok güçlü bir diaspora lobisinin oluştuğunu görüyoruz. Ve bu lobinin artık hem Türkiye'nin Avrupa politikasını hem de Avrupa'nın, Avrupa toplumlarının ve ülkelerinin Türkiye'ye yönelik politikalarını etkileyecek düzeye geldiğini görüyoruz. İşte bütün bu yapılanmalarla Türkiye'de kamu diplomasisi dediğimizde ilk olarak kurumsal düzeyde bir yapılanmanın ortaya çıktığını görüyoruz. Bu kurumsal düzeyde yapılanmalar, beraberinde Türkiye'de sivil toplum kuruluşları, düşünce kuruluşları bağlamında da kamu diplomasisi, insanî diplomasi, diaspora diplomasisi, sivil toplum diplomasisi, sivil toplum kuruluşlarına yani özel sektör alanında da yeniden yapılanmaya yol açtı ya da var olan sivil toplum kuruluşlarının da artık kamu diplomasisi çerçevesinde programlar yapmasını sağladı. Dolayısıyla Türkiye'de artık kamu diplomasisi dendiğinde sadece devlet kurumları değil hem devlet/ yarı özel ve sivil toplum kuruluşlarının da artık Türkiye'nin kamu diplomasisi uygulayan aktörleri haline geldiğini görüyoruz.

Türkiye, kamu diplomasisi alanında bugün ne durumda?

Öncelikle kurumsal düzeyde Türkiye yeterli kurumlara sahip durumda. İkinci araçsal düzeyde Türkiye, kamu diplomasisini uygulayacak araçlara da artık sahip. Şimdiye kadar en büyük eksiğimiz bir küresel medyamızın olmamasıydı. Küresel ajansımızın olmamasıydı. Yani Anadolu Ajansı çok eski bir kurumdur. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren varlığını devam ettiren ajans, ancak 2000'lerde küresel bir haber ajansı haline gelebilmiştir. Tabi bu Türkiye'nin hem küresel siyaset izleme iradesi hem de ekonomisinin gelişmesiyle doğru orantılıdır. Dolayısıyla kurumsal ve araçsal düzeyde Türkiye'nin kamu diplomasisini uygulayacak kurum ve araçlara sahip olduğunu artık söyleyebiliriz.

Eksikliklerine gelince diğer ülkelerin de yaşadığı bir sorun olarak kamu diplomasisi geliştirecek, tasarlayacak ve uygulayacak insan kaynağı eksikliğidir. Bunun da en temel nedeni, bu alanın çok boyutlu ve dinamik olması ve sürekli kendisini güncelleyen, yenileyen bir diplomasi yöntemi ve tarzından bahsediyoruz ki, bugün artık kamu diplomasisi yerine dijital kamu diplomasisi, dijital diplomasi, sosyal medya diplomasisi gibi çok çeşitli versiyonları olan sürekli gelişen bir diplomasi yönteminden bahsediyoruz.

İkinci büyük sorun olarak da koordinasyon sorunundan bahsetmek gerekir. Kurumlarımız var, araçlarımız var ama koordinasyon sorunumuz var. Bu kurumların çoğu, faaliyetleri koordinasyonsuz olduğunu kurumların web sitelerini incelediğinizde bile birbirini tekrar eden faaliyetler yaptıklarını görüyorsunuz.

Olumlu yönden değerlendirmek gerekirse yani Türk kamu diplomasisinin şu andaki en önemli başarılarını sayarsak ilk elde artık bir iradenin varlığını söylemek gerekir. Yani kamu diplomasisinin önemi karar alıcılar tarafından artık kavranmış durumda. Türkiye’de kamu diplomasinin öneminin artık kabul edildiğini söyleyebiliriz. İkincisi gerçekten Türkiye, küresel düzeyde kamu diplomasisi uygulayacak kurumlara sahip. Üçüncü olarak da kamu diplomasisi uygulayacak araçlara da artık sahibiz.

Sonuç olarak

Şimdi ihtiyacımız olan Türkiye’nin yeni bir hikâye ve söylem geliştirmesidir. Artık bölgemizdeki sorunlara çözüm üretebilecek yeni bir vizyon ortaya koymak gerekiyor. Tabi küresel siyaset, çok dalgalı ve çatışmacı bir ortamdan geçtiği için bu çatışmacı yani sert güç araçlarının, askerlerin, savaş uçaklarının, tankların ön planda olduğu bir küresel siyaset döneminde maalesef kamu diplomasisi, yumuşak güç, insanî diplomasi gibi politika uygulama ve kavramların da geri plana atıldığı bir dönemden geçiyoruz. Bu, küresel siyasetin şu andaki dönüşümüyle ilgili bir şey. Küreselleşmenin krize girdiği bir dönemden geçiyoruz. Buna 2019’un sonunda başlayan pandemi sürecinin eklenmesiyle birlikte küresel siyasetten başlayarak bireysel hayatlar, toplumların yaşam tarzlarının, eğitim sistemlerinin dönüştüğü bir dönemden geçiyoruz. Yani bir geçiş dönemi söz konusu ve bu geçiş dönemleri ve çatışmaların artması, kamu diplomasisi gibi daha yumuşak araçların ön planda olduğu politikaların da geri plana itilmesine yol açıyor.

Dolayısıyla 2000’lere geldiğimizde, hele hele şu anda pandemi döneminde artık eğitimin de dijitalleştiği bir dönemden geçiyoruz. Yani bir yıl sonra önümüzdeki yaza salgın sona erse dahi pandemi sonrası dönemde de dijitalleşme kalıcı olarak hayatımıza yerleşeceğini söyleyebiliriz. Böylece kamu diplomasisi yerine dijital kamu diplomasisinden çokça söz edilecek. Dijital araçlar zaten hayatımızdaydı ama pandeminin kısa süreli etkisi ile dijital araçlara mecbur kalmış olduk. Artık çağ olarak yeni bir dijital çağda yaşıyoruz. Hem bireysel hayatın dönüştüğü hem de devletlerarası ilişkilerin yani diplomasinin, diplomatik iletişim ve ilişki kurma biçimlerinin de dönüştüğü bir dönemden geçiyoruz. Bu da bilim diplomasisini ön plana çıkardı. Farklı ülke ve toplumlardaki bilim adamlarının ortak projelerde birlikte hareket ederek küresel ihtiyaçlara, sorunlara cevap bulma çerçevesinde ilaç, aşı ve teknoloji üretmesini bilim diplomasisi olarak tanımlayabiliriz. Dolayısıyla artık insanî diplomasi, bilim diplomasisi, dijital diplomasi, dijital kamu diplomasisinin daha fazla ön plana çıkacağı ve konuşulacağı bir döneme girildiğini söyleyebiliriz. Gelineen noktada önümüzdeki dönemde kamu diplomasisinin sadece Türkiye için değil, bütün bölge politikası izleyen ülkeler için daha fazla önemli hale geleceği, stratejik hale geleceği ileri sürülebilir.

Denizlere Hâkim Olan Cihana Hâkim Olur

DOÇ. DR. EBUBEKİR CEYLAN

BİRÇOK stratejist açık denizlere hâkimiyet ile uluslararası arenada başat güç olma arasında ciddi bir ilişki olduğunu söyler. 5 asır önce Barbaros Hayrettin Paşa “Denizlere hâkim olan cihana hâkim olur” derken, daha yakın dönemde Polonyalı Yahudi Siyaset Bilimci George Modelski yukarıdaki önermeyi daha teorik bir yapıya büründürerek 16. yüzyıldan sonra açık denizlere hâkim olan belirli ulus-devletlerin uzun (ortalama olarak bir yüzyıldan fazla) süren döngüler şeklinde küresel siyasette başat güç olduklarını ifade etmişti.¹ Dünyamızın ¾’ünün denizlerle kaplı olduğu düşünülürse, denizlere egemenliğin küresel siyasette üstünlük için ne kadar önemli olduğu anlaşılır. Denizlere hâkimiyetin sadece siyasi ve askeri kazanımlar sağlamadığını, lojistik ve ulaşım/nakliye ağıyla ticari/ekonomik kazanımlara da imkân sağladığını Barbaros Hayrettin’den kısa bir süre sonra yaşayan İngiliz Sir Walter Raleigh (1554-1618) şu şekilde ifade etmişti: “Her kim denize hâkim olursa ticarete de hâkim olur. Her kim ticarete hâkim olursa dünyanın zenginliklerine ve nihayetinde dünyaya hâkim olur”. Aşağıda detaylı örnekleri verileceği üzere, klasik dönemde deniz yolları lojistiğin en önemli rotalarıydı. Özellikle ağır yüklerin taşınmasında su yolları her zaman tercih edilmiştir. Bunun için de hammadde kaynağı ile bu hammaddeyi işleyip mamul ürün olarak tüketiciye sunan ülkeler arasındaki mesafenin en hızlı şekilde kate-

¹ George Modelski, “The Long Cycle of Global Politics and the Nation-State”, Comparative Studies in Society and History, Cilt 20, 1978. Makalenin Türkçesi için bkz. “Küresel Politikanın Uzun Döngüsü ve Ulus-Devlet”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 2, Sayı: 7, (Güz 2005), s. 3-30.

dilmesi her zaman önem taşımıştır. Günümüzde büyük lojistik firmalarının uzak doğu ile olan ticaretlerini (buzulları erimesi sayesinde) artık Rusya'nın kuzeyindeki Kuzey Denizi üzerinden gerçekleştirmeyi planladıkları bilinmektedir. Hava yollarının henüz gelişmediği klasik dönemde ticari ilişkilerle deniz yollarının bu denli iç içe olması bazı su yollarının ve boğazların stratejik önem kazanmasını beraberinde getirmiştir.

Gemi teknolojisinin ilerlemesi, pusulanın açık denizlerde kullanılması ve daha doğru haritaların yapılması gibi gelişmeler denizcilik faaliyetlerini, dolayısıyla da coğrafi keşifleri tetiklemiştir. Ancak 14. yüzyıldan itibaren Müslüman hâkimiyet sahalarının Balkanların içlerine kadar ilerlemesi ve Ege ve Akdeniz'deki Osmanlı varlığı, Portekiz ve İtalyan gemicileri farklı rotalar aramaya sevk etmiştir. Bu arayış Portekiz ve İspanyolların 15. ve 16. yüzyıllarda açık denizlere egemen olmalarıyla sonuçlanmıştır. Portekiz sömürgeciliği ilk önce Kuzey Afrika'nın batı sahillerindeki adalar grubunda (*Kanarya, Madeira ve Verde adaları*) başladı. Kendisi keşif amacıyla açık denizlere hiç çıkmayan Portekiz prensinin Batı Afrika kıyılarındaki faaliyetlere verdiği destek nedeniyle "Denizci/Gemici Henri" olarak anılması ilginçtir. Batı Afrika açıklarındaki adaların tropik ikliminin şeker kamışı ekimine müsait olması hasebiyle Portekizliler ada halklarını köleleştirip tarım plantasyonlarında kullandılar. Portekizli maceraperestleri bu bölgeye çeken başka bir şey daha vardı: Günümüz tarihçiliği, 14. yüzyıl Mali imparatoru Mansa Musa'nın dünyanın en zengin yöneticilerinden birisi olarak kabul etmektedir. Zengin altın rezervleri nedeniyle Afrika Altın Sahili olarak bilinen Batı Afrika bölgesi aynı zamanda köle ve tuz kaynaklarıyla da Portekizlilerin dikkatini çekmişti. Zamanla güneye doğru ilerleyen Portekizliler, alize rüzgarları ve deniz akıntılarını aşarak önce Bojador Burnu'nu, 1480'lerin sonlarında da Bartholemeo Diaz'la Ümit Burnu'nu geçmişlerdi. Vasco da Gama ise 1498'de Ümit Burnu'nu geçerek Doğu Afrika sahillerinden yukarıya doğru ilerlemiş ve Malindi (*bugünkü Kenya*) sahillerinde Hintli Müslüman kılavuz Ahmed bin Macit'in rehberliğinde Hindistan'a ulaşabilmişti.² Bu rehberlik önemliydi, çünkü Hint okyanusundaki periyodik Muson rüzgarlarını bilmeyen gemilerin batması kaçınılmazdı.

15. ve 16. yüzyıllarda küresel siyasetin öncüleri olan Portekiz ve İspanya, Amerika kıtasının keşfinden sadece 2 yıl sonra İspanyol Papa VI. Alexander'in aracılığıyla Tordesillas antlaşmasını yapar ve Avrupa dışında kalan dünyayı aralarında bölüşürler. Portekiz'in hissesine Brezilya ve doğusu düşerken, İspanya Amerika kıtasının (*ve Filipinlerin*) hâkimi

Gemi teknolojisinin ilerlemesi, pusulanın açık denizlerde kullanılması ve daha doğru haritaların yapılması gibi gelişmeler denizcilik faaliyetlerini, dolayısıyla da coğrafi keşifleri tetiklemiştir.

² Clive Ponting, Dünya Tarihi, (4. baskı) İstanbul: Alfa Yayınları, 2015, s. 460.

olmuştur. Bu açıdan 16. yüzyıldaki küresel sistemin iki kutuplu olduğu söylenebilir. Brezilya'da değerli madenler bulamayan, sadece verimli geniş arazileri şeker plantasyonlarına çevirebilen Portekiz, asıl ilgisini Hint Okyanusuna çevirecekti. Bugün bırakın dünya siyasetini, Avrupa kıtasında bile önemli bir konumda bulunmayan Portekiz, 16. yüzyıl boyunca Hint Okyanusunun egemen gücü oldu. Ateşli silahlarla cebren Hint Okyanusundaki limanlarda hâkimiyet kuran Portekiz, Hindistan'daki Goa limanını merkez edinmiş ve kısa süre içerisinde Mogadişu'dan, Hürmüz'e, Aden'den Kalikut'a ve Malaka'dan Macao'ya kadar bir liman şehirleri ağı kurabilmişti. Bununla da kalmayıp Hint Okyanusunda seyr u sefer hakkını başkalarına yasaklıyor, Cartas denen izin belgesi olmadan geçen gemilerin mallarına el koyabiliyordu. Portekiz'in Hint Okyanusundaki hedefi buradaki Müslüman tüccarların hâkimiyetini sona erdirmektir. Bu nedenle de Memlûklüler, Gücerat Sultanlığı ve Osmanlı gibi Müslüman devletlerle karşı karşıya gelmeleri de kaçınılmazdır.

Birçok tarihçinin kabul ettiği üzere 16. yüzyıl aynı zamanda bir Türk yüzyılıydı. Amerikalı tarihçi Marshall Hudgson 16. yüzyılda dünyanın merkezi olarak tanımladığı ekümenin Müslüman ve Türklerin hâkimiyetinde olduğunu ifade eder. Ancak "Barut İmparatorlukları" olarak adlandırılan Osmanlı, Safevi ve Babür Devletleri içinde hem kara hem de deniz imparatorluğu olan sadece Osmanlı Devletiydi. Osmanlının muhteşem yüzyılı değerlendirilirken çoğu zaman deniz jeopolitiği ikinci plana atılsa da, henüz Süveyş Kanalı'nın açık olmadığı bir dönemde birbirine bağlı olmayan iki denizde (*Akdeniz ve Hint Okyanusu*) donanmasıyla Osmanlı Devleti dönemin başat güçleri olan Portekiz ve İspanya ile mücadele ediyordu. Portekiz gemileri sadece Gücerat bölgesine saldırmamış, Kızıldeniz'in içine girerek Cidde'yi bombalamıştı. Yeni bir Haçlı Seferi ruhuyla Portekizliler, Hz. Muhammed'in (*sav*) naaşını çalarak Müslüman kontrolündeki Hristiyan kutsal topraklarıyla değiş tokuş yapmayı planlamaktaydılar.³ Bu durum, önceleri Osmanlı ve Memlûk devletlerinin ittifak yaparak Portekiz tehdidini karşılamaya itmiş, ancak 1517 sonrasında Osmanlı Devleti Selman Reis, Seydi Ali Reis ve Piri Reis gibi denizcileriyle bu mücadeleyi tek başına yürütmüştür. Diğer taraftan Osmanlının Batı Akdeniz'de Kemal Reis, (*Barbaros*) Hayrettin Reis, Oruç Reis, Turgut Reis gibi denizcilerle verdiği mücadele İspanyolların Akdeniz'deki hâkimiyet alanlarını oldukça sınırlamış ve İspanyolların küresel siyasette güç kaybına yaşamasına neden olmuştur.

3 Marc Ferro, Sömürgecilik Tarihi, İstanbul: İmge Yayınları, 2002, 63.

Avrupa kıtasında önemli bir konumda bulunmayan Portekiz, 16. yüzyıl boyunca Hint Okyanusunun egemen gücü oldu.

İspanya, Katolik hükümdarlar Ferninand ve İsabel'in evlenmesi ve İber yarımadasını Katolik mezhebi adına yeniden fethetmesiyle (*Reconquista*) Endülüs Emevilerini ve Yahudileri İberya'dan kovmuş ve Atlantik okyanusundaki denizcilik faaliyetlerini desteklemeye başlamıştı. Amerika kıtasının kazara keşfinden sonra Yeni Dünya İspanyol fatihlerin sömürgeci faaliyetlerinin merkezi olmuştu. Atlas Okyanusuna gittikçe hâkim olan İspanya 16. yüzyıl boyunca Amerikan altın ve gümüşlerinin (ç)alınması, köle, şeker ve tütün gibi ürünlerin ticaretinden ciddi servet edinmişti. 1580'de Portekiz'deki taht krizini fırsat bilip bu ülkeyi işgal eden İspanya'nın başat güç konumundan düşüşünde çeşitli faktörlerden bahsedilebilir. Öncelikle Trans-Atlantik bölgesinde Hollanda, Fransa ve İngiltere gibi yeni aktörlerin ortaya çıkışı, yenilmez olarak görülen İspanyol armadasının 1568 ve 1588'de sırasıyla Hollanda ve İngiltere'ye yenilmesi İspanya'yı derinden sarsmıştı. Merkantilizm rüzgarlarının kuvvetlice estiği 1600'lerin başından itibaren Hollanda ve İngiltere'nin özel yetkili Doğu ve Batı Hint Kumpanyalarının ortaya çıkışını ve küresel rekabetin kızıştığını görüyoruz. Yeni aktörler için en kolay yol Atlas Okyanusunda özellikle altın ve gümüş taşıyan gemilerin yağmalanmasıydı. İspanyol gemilerine saldıran (*Francis Drake ve Henry Morhan vb.*) korsanlar İngiliz kraliyeti tarafından şövalyelik ve "sir" unvanlarıyla taltif edilmekteydi. Bu korsanların İngiltere'nin açık denizlerdeki hâkimiyetinin temellerini attığı genel bir kabuldür. Osmanlı denizcilerinin Akdeniz'de İspanyol manevra alanlarını daralttığını ifade etmiştik. Burada hatırlanması gereken iki önemli deniz savaşı vardır: Preveze Deniz Zaferi ve İnebahtı Savaşı. Preveze Deniz Savaşıyla Haçlı donanmasını imha eden Barbaros Hayrettin Paşa komutasındaki Osmanlı denizcileri Akdeniz'de yeni bir düzen oluşturmuştur. Batıda "Le-panto Zaferi" olarak bilinen (ve 13. Haçlı Seferi olarak kabul edilen) 1570 Kıbrıs'ın fethi diye biliyorum ben. Yani İnebahtı'dan önce. İmha edilen Osmanlı donanmasının 3 yıl gibi bir sürede yeniden inşa edilmesi ve 1574'te Tunus'un fethedilmesi ise Osmanlı'nın Akdeniz'deki egemenlik iddiası göstermektedir.

17. yüzyılda yükselişe geçen Hollanda'nın açık denizlerde başat güç olması oldukça ilginçtir. Büyük bir toprak ve nüfus kaynağına sahip olmayan Hollanda kısa sürede oldukça büyük bir kargo ve ticaret gemiciliği ağını kurmuştur. "Okyanusun büyük oğulları" olmakla böbürlenen Hollandalılar denizle en çok bütünleşen uluslardan birisidir. Deniz stratejisti Alfred Mahan 1660lardaki Hollanda'yı "bütün denizlerin lideri"

Amerika kıtasının kazara keşfinden sonra Yeni Dünya İspanyol fatihlerin sömürgeci faaliyetlerinin merkezi olmuştu. Atlas Okyanusuna gittikçe hâkim olan İspanya 16. yüzyıl boyunca Amerikan altın ve gümüşlerinin (ç)alınması, köle, şeker ve tütün gibi ürünlerin ticaretinden ciddi servet edinmişti.

olarak tanımlar.⁴ Atlas okyanusundaki liman şehirlerinin önem kazanmasına paralel olarak Amsterdam'ın yıldızı parlamış, Endülüs'ten göçen bir kısım Yahudi'nin de aktif rol oynadığı dünyanın ilk borsası burada kurulmuş, Osmanlı coğrafyasından gelen lale soğanları bir zamanlar bu borsada çok büyük meblağlara satılır hale gelmişti. Ringa balığı avı, tuzlama ve tütsüleme, flüt denen orta kısmı şişkin tekneler ve ileri teknolojiyle donatılmış Amsterdam tersaneleri Hollanda'nın güçlü yönleriydi. Hollanda'nın yükselen yıldızı, bağlı bulunduğu İspanya'dan bağımsızlık sürecini de tetiklemiş, 1568'den 1648'deki Westfalya Anlaşmasına kadar süren 80 yıllık bir mücadele sonucunda bağımsız bir ulus-devlet haline gelmişti. Portekiz ve İspanyadan farklı olarak, Hollanda filosu devlet desteğinden ziyade ortak bir eylem birliğinde bulunan kentlerin desteğiyle oluşmuştu. Kurmuş oldukları Batı ve Doğu Hint Kumpanyalarıyla Amerika kıtasındaki New York şehrinden (*New Amsterdam*) Endonezya'ya kadar çok büyük bir denizcilik ağı kurmuş ve küresel ticarete hâkim olmuştur. Avrupa'nın açık denizlerdeki ticari gemilerinin dörtte üçü Hollanda bayrağı altında faaliyet göstermekteydi.⁵ Hollanda, Güney Afrika'da Portekiz hâkimiyetindeki Cape şehri gibi yerleri işgal ederek Portekiz mirasına konmaya çalışmış, Endonezya ve civarındaki adalardan, Güney Hindistan ve Karayiplere kadar uzanan kolonilere sahip olabilmisti. Hollandalıların önceki başat güçlerden bir diğer farkı da Hristiyanlık adına yeni bireyler kazanmak gibi bir dertlerinin olmamasıydı. Bu yüzdendir ki, misyonerlik faaliyetinde bulunan birçok Avrupalı, Asya'daki ülkelerden (*örneğin Tokugawa dönemi Japonyasından*) dışlanırken, Hollandalı denizciler Japon limanlarında ticaret yapmayı sürdürdüler. Buna rağmen Hollanda, büyük bir askeri güç değildi ve Trans-Atlantik bölgesinde yükselen bir güç olarak İngiltere'ye karşı koyamadı. Kuzey Amerika'daki "Yeni Hollanda/Yeni Amsterdam" kolonisi 1664 yılında İngiltere kontrolüne geçip "New York" adını alırken Hollanda, İngiltere ve Fransa ile yaptığı savaşlarda aldığı yenilgilerle açık denizlerdeki hâkimiyetini zamanla kaybetti.

George Modelski Fransa'yı başat güçler arasında saymamaktadır, çünkü Fransa deniz açılımlarında ciddi fiyaskolar yaşamıştı: Fransız denizciler önce 15. yüzyıldaki büyük keşiflere katılmada gönülsüz davranmış, 16. yüzyılda da Fransa'nın Asya ve Amerika'daki deniz üsleri ve büyük kar sağlayan ticaret yolları fetih/sömürge girişimlerinde bir varlık gösterememiştir.⁶ Buna karşın Fransa 17. yüzyılda kıta Avrupasında önemli bir sıçrama yapmıştı. Avrupa'nın kuzeyinde Protestanlığın yayılması ve akabinde gelişen mezhep savaşları Kutsal Roma Germen İmparatorluğunun çözülmesine ve en güçlü

Merkantilizm rüzgarlarının kuvvetlice estiği 1600'lerin başından itibaren Hollanda ve İngiltere'nin özel yetkili Doğu ve Batı Hint Kumpanyalarının ortaya çıktığını ve küresel rekabetin kızıştığını görüyoruz.

4 Alfred Mahan, *The Influence of Sea Power Upon History, 1660-1783*, New York, 1890, s. 83.

5 George Modelski, "Küresel Politikanın Uzun Döngüsü ve Ulus-Devlet", s. 9.

6 Marc Ferro, *Sömürgecilik Tarihi*, s. 84.

rakibi olan Fransa'nın da (30 Yıl Savaşları ve Westfalya Barış Antlaşması sonucunda) gücünü konsolide etmesine imkan vermişti. 14. Louis'nin 72 yıllık iktidarında mutlak monarşinin en önemli temsilcisi olan Fransa büyük oranda bir kara devleti olarak kalmıştır. 18. yüzyılda deniz aşırı coğrafyalarda da etkin olmaya çalışmış, bunun için de İngiltere ile mücadele etmesi gerekmişti. Fransa, Kuzey Amerika'da özellikle de Amerika'nın göller bölgesinde ve Kanada'da Morina balıkçılığı ve kürk ticareti ile önemli bir gelir elde ediyordu.

İngiltere'nin denizlerdeki üstünlüğüne geçmeden, başat güç olmakla deniz jeopolitiği arasındaki ilişki bağlamında Çin ve Rusya'dan da bahsetmek yerinde olacaktır. Gerek nüfus bakımından gerekse kendine yeten ekonomisiyle Çin dünya tarihinin en önemli merkezlerinden birisi olagelmıştır. Literal anlamı "Orta Krallık/Merkezî Ülke" olan Çin, kendisini dünyanın merkezinde görmüş, (21. yüzyılda izlediği politikaların aksine) uzun tarihi boyunca nadiren emperyal genişleme siyasetinde bulunmuştur. Çin, daha 15. yüzyılın başlarında denizlerde önemli bir sıçrama yapmıştı. Müslüman Amiral Zheng-He liderliğinde 7 büyük deniz seferiyle Çin Denizinden, Hint Okyanusu, Kızıl Deniz ve Doğu Afrika'ya kadar geniş bir alanı "çünke" adındaki büyük gemilerden oluşan 60 gemilik filosuyla bölgede ciddi bir nüfuz alanı oluşturmuştu. Christoph Colomb'dan yaklaşık 80 yıl önce denizcilik faaliyetine başlayan Zheng-He'nin gemisi Colomb'un Santa Maria'sından 5 kat daha büyük ve 9 kat daha fazla tonaj kapasitesine sahipti.⁷ Ancak Ming yöneticileri, daha önce denizcilik ve gemicilik alanında atılımlar yapan Sung hanedanının Moğollara karşı zayıf düştüğünü hatırlayarak, denizcilik faaliyetlerine verilen emperyal desteği sona erdirecek ve kara savunmasına ağırlık verecekti.

Rusya'nın, Moskova merkezli küçük bir prenslikten birkaç yüzyıl içinde dünyanın coğrafi olarak en büyük devletine dönüşmesi de deniz jeopolitiğiyle yakından ilişkilidir. 2 yüzyıllık Tatar boyunduruğundan sonra 16. yüzyılda Rusya önce Kazan Hanlığı bölgesinde Volga ticaret rotalarını hâkimiyetine almış daha sonra Sibiryâ gölgesine doğru yayılmaya başlamıştı. 1640'larda Romanov hanedanlığı döneminde en doğuda Pasifik okyanusuna ulaşan Rusya, batıda ise Ukrayna ve İsveç'ten kazandığı topraklarla St. Petersburg'u yeni merkez haline getirmiş ve Baltık denizine ulaşmıştır. Rusya'nın son deniz açılımı güneye doğru olmuştur. Fatih Sultan Mehmet döneminde İstanbul, Trabzon ve Kırım üçgeninin fethiyle Karadeniz adeta bir Türk gölüne dönüşmüştü. Ancak 1768-1774 yıllarındaki Osmanlı-Rus savaşı sonucunda Kırım, II. Katerina liderliğindeki Rusya'ya kaybedilmişti. Böylece dört ayrı yönde genişleyen Rusya, 4 ayrı denize ulaşarak hem gerçek anlamda bir im-

Hollandalıların önceki başat güçlerden bir diğer farkı da Hristiyanlık adına yeni bireyler kazanmak gibi bir dertlerinin olmamasıydı. Bu yüzdendir ki, Hollandalı denizciler Japon limanlarında ticaret yapmayı sürdürdüler.

⁷ Robert Tignot (et. al), Worlds Together Worlds Apart, 4. Baskı, New York: W. W. Norton, 2014, s.435-436.

paratorluğa dönüşmüş hem de dünyanın en büyük devleti haline gelmişti. Rusya'nın 20. yüzyıldan günümüze kadar ısrarla takip ettiği sıcak denizlere inme politikası ise kısmen Suriye ve Libya'daki nüfuz alanlarıyla başarıya ulaşmış görünmektedir.

19. yüzyılın hegemon gücü İngiltere, deniz aşırı bölgelerdeki sömürgele-riyle üzerine güneş batmayan bir imparatorluğa dönüşmüştür. 1583'te Kuzey Amerika'da Newfoundland'de ilk yerleşim bölgesini kuran İngiltere'yi deniz aşırı bölgelerde öne çıkaran süreç merkantilist bir zihniyetle, kolonileri ile arasındaki ticareti tekele dönüştürmesiyle başladı. Bir yandan, kolonilerin (sömürgeci) ana ülkenin rakipleriyle ticaret yapması yasaklanırken, diğer taraftan açık denizlerde rekabet ettiği Hollandalı kargo/ticaret gemilerine karşı Cromwell Denizcilik Kanunu'nu (1651) çıkararak Avrupa menşeli olmayan malların İngiltere'ye sadece İngiliz bandıralı gemiler tarafından sokulabilmesini (ya da Hollanda bandıralı gemilerin İngiltere'ye mal taşıyamamasını) sağladı.

1756-1763 yılları arasındaki Yedi Yıl Savaşları, Avrupa, Kuzey Amerika ve Hindistan gibi birbirinden çok farklı coğrafyalarda cereyan etmiş ve İngiltere bu mücadelede Fransa'yı bertaraf ederek hem Avrupa'da hem de açık denizlerde rakipsiz hale gelmiştir. Bu savaş sonucunda İngiltere önderliğinde yeni bir dünya düzeni ortaya çıkmıştır. Önceki küresel güçlerden farklı olarak İngiltere daha uzun bir süre (iki döngü şeklinde) küresel siyasete hâkim olmuş ve bu dönem Pax-Britannica olarak anılmıştır. İngiltere 18. yüzyıldaki her askeri karşılaşmada yeni deniz aşırı koloniler elde etmiştir. İspanyol Veraset Savaşları sonucunda Newfoundland, Nova Scotia ve Cebelitarık gibi stratejik yerleri ele geçirmiştir. 18. yüzyıl ortalarında İngiliz Doğu Hint Kumpanyası'nın ticari faaliyetleri sonucunda Babür hanedanı kontrolündeki Hindistan yavaş yavaş İngiltere'nin en önemli sömürgesi haline gelmişti. İngiltere ve Fransa arasındaki son mücadele alanı ise Osmanlı Mısır'ıydı. İngiltere'nin en önemli sömürgesine giden yolda stratejik bir konuma sahip olan Mısır, 1798'de Napolyon Bonaparte komutasındaki Fransız ordularınca işgal edilmişti. Bu işgal İngiliz ve Osmanlı ordularınca kısa sürede sona erdirilmiş olsa da bu işgal Afrika kıtasındaki sömürgecilik yarışını başlatan önemli bir dönüm noktası olmuştur. Afrika talanı için yapılan rekabette İngiltere kıtanın (Gambiya'daki Freetown'dan G. Afrika'daki Cape ve Zanzibar'a kadar) kıyı şeridini kontrol almayı hedeflemişti. Daha sonra da Mısır ve Nil nehri üzerinden Cecil Rhodes'un Ümit Burnu'na dikey bir hat çizmek için bir strateji belirlemişti. Sanayi Devriminin öncüsü olan İngiltere aynı zamanda fabrikalarda seri ürettiği ürünleri satabileceği pazar arayışına girmiş, Baltalimanı Ticaret Anlaşmasıyla Osmanlı limanlarını ve Afyon savaşlarıyla Çin limanlarını ser-

Rusya'nın 20. yüzyıldan günümüze kadar ısrarla takip ettiği sıcak denizlere inme politikası ise kısmen Suriye ve Libya'daki nüfuz alanlarıyla başarıya ulaşmış görünmektedir.

best ticarete zor kullanarak açmıştı. İngiltere'nin Hong Kong üzerindeki hakimiyeti 1997 yılına kadar devam etmişti.

Büyük savaşlar aynı zamanda küresel siyasette düzen değişikliğinin yaşandığı savaşlar olagelmıştır. Bir zamanlar İngiltere'nin sömürgesi olan Amerika'daki 13 koloni bağımsızlığını kazanarak İngiliz küresel hegemonyasının zayıflamasına neden olmuş, I. Dünya Savaşında da Wilson ilkeleriyle ABD kendisini küresel siyasette hissettirmeye başlamıştı. Ömrünü tamamlayan Pax-Britannica dünya düzenindeki sorumluluklarını ABD'ye sessizce devretmişti. II. Dünya Savaşından sonra da gerek IMF, Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler ve NATO gibi kurumlar, gerekse Truman Doktrini ve Marshall planlarıyla yeni dünya düzeninin hâkimi ABD olmuştur. Ünlü deniz stratejisti Alfred T. Mahan'ın deniz hâkimiyeti teorisini F. D. Roosevelt döneminden itibaren uygulamaya koyan ABD, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren soğuk savaş sürecinde deniz aşırı bölgelerdeki Amerikan askeri üsleri ve uçak gemileri gibi unsurlarla açık deniz egemen olmuş ve uluslararası arenada ciddi üstünlük sağlamıştır.

Tarihi süreç içerisinde yukarıda örnekleriyle açıklanmaya çalışıldığı üzere açık denizlere hâkim olan ülkeler ticareti de kontrol eder hale gelmiş ve küresel siyasette baskın bir role sahip olmuşlardır. Bu kapsamda Akdeniz'deki son gelişmeler değerlendirilecek olursa; Akdeniz açık bir deniz olmamakla beraber Türkiye'nin buradaki hâkimiyet ve egemenlik mücadelesi ile bölgesel güç olarak öne çıkması birbirine paralel gelişmelerdir. Dünyada birince derecede önemli olan 9 stratejik deniz geçiş yolundan önemli bir kısmı (*Süveyş Kanalı, İstanbul ve Çanakkale Boğazı, Cebelitarık Boğazı, Aden ve Hürmüz geçişleri*) geçmişte Osmanlı Devletinin, günümüzde ise Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafya ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkilidir.⁸ Bu gerçeğe rağmen, Türkiye'nin üç tarafı denizlerle çevrili olmasına karşın bu denizlerden uzun bir süredir yeterince istifade edemediği açıktır. Ancak son yıllarda gerek Karadeniz'de, gerekse Akdeniz ve Ege'de proaktif bir strateji izleyen Türkiye'nin bölgesinde oyun kurucu bir aktör olarak öne çıkması tesadüfi değildir. Denizlere hakim olan devletler için en önemli düşman karasallıktır. Bu bakımdan denizlerdeki kıta sahanlığının daraltılarak Türkiye'nin adeta "kara kilitli" bir ülkeye dönüştürmek isteyenlere karşı Türkiye bir bağımsızlık mücadelesi vermektedir ve bu mücadele Türkiye'nin etrafındaki denizlerde daha aktif olmasını zorunlu kılmaktadır.

Ömrünü tamamlayan Pax-Britannica dünya düzenindeki sorumluluklarını ABD'ye sessizce devretmişti. II. Dünya Savaşından sonra da gerek IMF, Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler ve NATO gibi kurumlar, gerekse Truman Doktrini ve Marshall planlarıyla yeni dünya düzeninin hâkimi ABD olmuştur.

⁸ Ahmet Davutoğlu, Stratejik Derinlik, (112. baskı) İstanbul: Küre Yayınları, 2011, s. 326.

Dünya Para Sistemi ve Dönüşümü Üzerine

PROF. DR. MAHMUT BİLEN

DÜNYAMIZI etkisi altına alan Kovid-19'un insanlık tarihinde kritik bir eşik oluşturduğunu yüksek sesle dillendiren düşünürlerin sayısı oldukça fazladır. Tarihte bu tür kritik eşiklerin insanlık üzerindeki etkisini anlamak için birkaç yüzyıl geriye gitmek yeterli olur. 14. yüzyılda dünyayı etkisi altına alan büyük veba salgını Avrupa başta olmak üzere dünyanın ekonomik ve siyasi gelişiminin olağan dışı değişmesine neden olmuştur. Batı Avrupa'da salgın, bir yandan siyasal yapıların diğer yandan feodal üretim biçiminin değişmesine ve emeğin kıtlığı sonucu, emeğin üretim sürecindeki rolünün yeniden belirlendiği ve piyasa mekanizmasının feodal üretim biçimlerinin yerini alarak ekonomi politığının yeniden dizayn edilmesine yol açmıştır. Öyle ki, bu dönüşümü gerçekleştiren Batı Avrupa ile gerçekleştiremeyen Doğu Avrupa arasında sonraki yüzyıllarda bile aradaki uçurumun kapanmayacağı bir zenginlik farkının oluşmasına neden olmuştur¹. Endüstri devriminden önce nüfusun büyük kısmının yaşadığı kırsal kesimdeki tarımsal üretim, büyük ölçüde yerel pazarlara yönelikti. Kentsel alanda küçük esnaflığın, kırsalda ise tarımsal üretimin olduğu bu yapıda, sermaye birikimi görece sınırlı ve uygulanan para sistemi ise mal-para sistemi denilen altın ve gümüşün

¹ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Acemoğlu, D. Ve Robinson, J.A. (2015), Ulusların Düşüşü, Doğan Kitap, İstanbul.

mübadele edildiği bir sistemdi. Asya ile olan ticareti üzerinden zenginlik ve refah sağlayan Avrupa, zenginliğini arttırmaya yönelik alternatif arayışlara yöneldi. Coğrafi keşifler ile merkantilizm düşüncesinin ekseninde paranın (kıymetli madenlerin) sömürgelerden Avrupa'ya akması ile gelişen yeni ekonomi politiği ile hızla zenginliğin kaynağı tarımdan ticarete ve dolayısıyla kırsaldan kentlere doğru değişti. İfade edilen bu süreç Avrupa dışından gelen zenginlik ile bankacılık mekanizmasının ilk nüvelerinin ortaya çıkışına yol açmıştır. Bu sermaye birikimi İngiltere'nin öncülüğünde endüstri devrimi ile kentsel alanda küçük esnaf eksenli üretiminden fabrikalara, yerele yönelik yapılan üretimin geniş pazarlara dönüşmesi zenginliğin hızlı bir şekilde tarımdan sınai kapitalizm ekseninde büyümesine neden oldu. Ludistler, değişen bu yeni mekanizmaya direnç göstererek, sermaye sahiplerinden önce mesleklerini elinden alan, sürekli ve gayri insani çalışma biçimine mahkum eden makinalara saldırmaya başladılar (Şahin, 2015: 167). Bu süreçte fabrikaların daha fazla çalıştıracak işçiye gereksinim duyması, kırsalda bulunan nüfusun önemli kısmının kentlere akmasına hem kentsel ekonominin endüstriyel üretimin hızla büyümesine hem de finansal kapitalizmin gelişmesine neden oldu. Bu dinamik dönüşüm süreci hiç şüphesiz paranın niteliğini de değiştirdi. Bu durum piyasada, firmaların hisse senetleri, borç senetleri, sarrafların ve sonraları bankaların kıymetli maden karşılığı ihraç ettikleri banknotların, başta altın olmak üzere kıymetli madenlerden daha fazla dolaşmasına yol açtı. İfade edilen bu gelişmeler, batı medeniyetinin inkişafına ve güç temerküz ederek artan ticari kapitalizm ve yeni teknolojilerle geliştirilmiş silahlarına karşın, hem mali hem de askeri açıdan güç kaybeden İstanbul başta olmak üzere doğunun başkentleri yeni yükselen gücün ya pazarı ya da sömürgesi konumuna düştüler. Mali ve askeri olarak dizayn edilen yeni ekonomi politiğin yeni egemenleri dünyada öncelikle İngiliz sterlininin parasal bir alan oluşturmaya şahit oldular. Bir yandan dünya savaşları diğer yandan 1929'da yaşanan ekonomik kriz bu egemen güçleri yeni bir para sistemi arayışına sevk etmiş ve Bretton-Woods'da alınan karar ile ABD dolarının dünyada önemli bir parasal alan oluşturmaya yol açmıştır. İfade edilen dönüşümün ülkelerin ekonomik, siyasal ve askeri güç dengelelerinden bağımsız olduğu düşünülemez. Son yıllarda dünyanın üretim, ticari ve askeri güç dengelerinde meydana gelen hızlı değişimin benzer bir süreci tetiklediği, dünyada kartların yeniden karılması gerektiği dilendirilmektedir. Teknolojideki büyük değişim sonucu daha az insana dayanan üretim yapısı, başta salgın nedeniyle artan küresel riskler para sisteminin yeniden gözden geçirilmesinin gerekliliğini IMF başkanı

14. yüzyılda dünyayı etkisi altına alan büyük veba salgını Avrupa başta olmak üzere dünyanın ekonomik ve siyasal gelişiminin olağan dışı değişmesine neden olmuştur. Batı Avrupa'da salgın, bir yandan siyasal yapıların diğer yandan ekonomi politiğin yeniden dizayn edilmesine yol açmıştır.

dahil çok sayıda iktisatçı yüksek sesle dillendirmektedir. Bu yazıda yaşanan dönüşümü analiz etmek üzere, özellikle hızlı değişimin olduğu 150 yıllık dönemde dünyada hangi aşamalarda ne tür para sistemlerinin uygulandığını ve gelecekte muhtemel para sisteminin nasıl olacağı hakkında bazı öngörüler ortaya konulacaktır.

2. PARA SİSTEMLERİNİN DEĞİŞİM TARİHİ

1870’li yıllardan günümüze ortalama 30 ile 40 yılda bir dünya para sisteminin dört kez değiştiği görülmektedir (*Carney, 2009*). 19. yüzyılın başlarında endüstri devriminin etkisiyle dünyada ticaretin hızlanmaya başladığı yıllarda ABD, Fransa, Çin, Almanya, Hollanda ve Hindistan gibi çok sayıda ülke gümüş ve altın esasına dayalı çift metal sisteminin kabul edildiği bir para sistemini uygulamaya başladılar. Zaman içinde altın değer saklama ve tasarruf aracı olup piyasadan çekilirken, piyasanın miktarı hızla artan gümüşe bırakılması ve artan gümüş miktarı ile değerinin düşmesi bu sistemin tartışılmasına neden oldu. “Piyasada kötü para iyi parayı kovar” olgusu ortaya çıktı. 1867 yılında uluslararası Para Konferansında altın para standardı benimsendi. Yukarıda ifade edilen ülkelerin önemli bir kısmı 1873 yılında altın para standardına geçtiler. Bu tarihten 1873’ten 1913’e kadar olan dönemde klasik altın standardı denilen sistem gereği her basılan kağıt paranın %100 altın karşılığı bulunmakta idi. 1913 yılında FED’in kurulmasıyla ABD’de her basılan paranın %40 oranında altın karşılığı olan bir kağıt para sistemine geçildi. Hükümetlerin genişletici para politikası sahip olduğu altınla sınırlıdır. Ülkeler arasında sabit döviz kuru uygulanmaktaydı. Birinci küreselleşme süreci olarak ifade edilen bu dönemde, hem endüstrileşen Avrupa ülkeleri hem de ABD hızlı ve istikrarlı bir ekonomik büyüme başarısı gösterdiler. Sermaye hareketliliği sınırlı düzeyde olsa da uluslararası ticaretin oldukça yüksek olduğu bir dönemdir. Endüstriyel gelişmeyle birlikte bir yandan ülkelerin hızlanan ekonomik büyümeleri diğer yandan dünyada artan uluslararası ticaret için ülkelerin sahip oldukları altın stokları ihtiyaç duyduğu para miktarını temin etmek için yeterli olmadı. 1913 yılında FED’in kurulmasıyla ABD’de her basılan paranın %40 oranında altın karşılığı olan bir kağıt para sistemine geçildi. Böylece merkez bankası kasasında bulunan altın miktarından daha fazla kağıt para basma imkanına kavuşmuş oldu. Özellikle I. Dünya Savaşı ile savaşı finanse etmek üzere altın karşılığı olmadan kağıt para basılması başta Weimar Almanya’sında tarihte örneği nadir görülecek hiperenflasyon² sorununun görülmesine neden oldu (*Jaiswal, 2020*).

² Almanya’daki hiperenflasyon düzeyini fiyat endeksi Ocak 1919’da 262 iken Aralık 1923’te 126.160.000.000.000’a yükselmesi fark edilebilir (Çağlar ve Dışkaya, 2018).

1914-1930 arası savaş sonrası belli ölçüde ülkeler yeniden altın para sistemine dönmeye çabalasa da bunun tam anlamı ile sağlandığı söylenemez. Altın standardına tabi olan ülkeler kendi aralarındaki ticari ilişkilerde belli aralıkta dalgalanan bir kur üzerinden ticaret yapılmasında uzlaşmışlardı. Bu dönem büyük ölçüde kağıt para sisteminin yaygın şekilde kullanıldığı, ülkeler arasında sermaye hareketliliğinin sınırlı kaldığı hem yükselen ulus devlet anlayışı hem de yükselen gümrük duvarları nedeni ile mal ticaretinin sınırlı kaldığı bir dönem oldu. Savaş sonrası dönemde ABD 1919, İngiltere 1925 ve diğer ülkeler 1928 yılında altın standardına döndüler. Ancak bu dönemde devletin artan ekonomik rolü ve sosyal güvenlik başta olmak üzere kamudan beklentilerin artması altın standardının uygulamasını zora soktu.

1930 - 1944 arası ekonomik kriz sonrası dünya ticaretinin yavaşladığı ve dünyanın öncü ekonomilerinin kendi para alanlarını oluşturma çabasına yöneldikleri dönemdir. 1929 ekonomik krizi ile başlayan ve içinden geçilen II. Dünya Savaşı'nın koşulları nedeni ile ülkelerin dalaran ekonomilerini iyileştirmek ve durma noktasına gelen uluslararası ticareti hem arttırmak hem de istikrarını temin etmek için Birleşmiş Milletler'in Para ve Finans Konferansı'nda uluslararası para sisteminin yeniden oluşturulmasına karar verildi. Amerika'da New Hampshire eyaletinde Bretton Woods kasabasında 1-22 Temmuz 1944 tarihinde 44 ülke, paralarının değerini ABD dolarına göre belirlemeyi esas alan yeni bir dünya para sistemine geçildi. Toplantıda IMF'nin görevi, uluslararası ekonomik ticaretin dengeli büyümesini temin etmek, ülkelerin kendi para birimlerini veya döviz kurlarının istikrarını sağlama ve üye ülkelerin ödemeler dengesinde meydana gelecek aksamaları giderecek finansal desteği temin etmek olarak belirlendi. İlave olarak 1963 yılında ihdas edilen Özel Çekme Hakkı (*Special Drawing Right (SDR)*) olarak ifade edilen ve 4 para biriminden oluşan bir sepete dayalı olan IMF rezerv para/varlığını oluşturdular. Yeni para sisteminde, ABD doları altına ve diğer ülkelerin paraları ise ABD \$'na bağlandı. 1944 -1971 arasında Bretton Woods'da kabul edilen dolar (35 \$ = 1 ons (31 gram) altın) olacak şekilde dünya para sistemi uygulandı. Böylece ABD doları rezerv para, uluslararası ticarete altının yanı sıra mübadele parası olarak kabul edildi. Bu durum, sabit döviz kuru mekanizmasının uygulandığı üye ülkelerin döviz kurlarının dengede tutulması, ülkelerin paralarını keyfi şekilde devalüeye başvurmadağı bir yapıyı ifade etmekteydi. Ödemeler dengesinde sorun olan ülkelere, kaynak aktararak sistemin güvenliği sağlanacaktı. Ülkelerin farklı enflasyon düzeyleri veya farklı maliye po-

1914-1930 arası savaş sonrası belli ölçüde ülkeler yeniden altın para sistemine dönmeye çabalasa da bunun tam anlamı ile sağlandığı söylenemez.

1930 - 1944 arası ekonomik kriz sonrası dünya ticaretinin yavaşladığı ve dünyanın öncü ekonomilerinin kendi para alanlarını oluşturma çabasına yöneldikleri dönemdir.

litikaları nedeni ile bazı farklılıklarının olduğu bilinmektedir. Ancak üye ülkelerin hepsinin merkez bankalarının ana döviz rezervi ABD doları oldu. Ülkelerin ödemeler açığı olması halinde bu açığı kapatmak üzere dışarıdan sermaye girişlerini temin etmek için ihtiyaç duydukları dolar tedarik edilecekti. Bu dönemde giderek hem yatırımcıların hem de iş dünyasının gereksinim duyduğu para birimi ABD doları oldu ve IMF'in rezervlerinin %57'si ABD dolarından oluştu (Ünlü, 2020).

1960 yılına kadar bu sistem gayet iyi şekilde işledi. Bu dönemde ABD dış ticaret fazlası veriyordu ve kamu açıkları yüksek değildi. IMF öncülüğünde oluşturulan ve ABD dolarına dayalı olan bu yeni para sisteminde, zaman içinde giderek dünyada yaygınlaşan ABD dolarının aşırı şekilde genişlemesi nedeni ile ABD doları ile altın arasındaki başta ifade edilen ilişkinin devam ettiğine yönelik güven azalmaya başladı. Bu süreçte ABD doları ABD'deki altın rezerv düzeyini aşacak miktarda çok basıldı. Bu duyuldukça 1960'ların başında dolardan altına kaçış türü bir gelişme oldu. Bu spekülasyon atağın önüne geçmek için Londra Altın Fonu kuruldu. ABD altın rezervlerinin erimesine mani olamadı. ABD'de II. Dünya Savaşı'ndan sonra 20 bin ton olan altın miktarı, 1970'li yıllara gelindiğinde 8 bin ton düzeyine kadar düştü. Özellikle Vietnam savaşı (1963) ve sonrasında ABD kamu açıklarının artması ve dış ticarete açıklar vermeye başlamasıyla sorunlar belirmeye başladı. ABD dışındaki ülkelerde dolar miktarının artması ve grafik 3'de görüldüğü gibi II. Dünya Savaşı'ndan sonra ikinci defa doların değerinin hızla düşmesine ve ABD altınlarına yönelik talebin artmasına neden oldu. ABD, önce bir ons altının değerini 35'ten 38 çıkardı. 15 Ağustos 1971 yılında ABD başkanı R. Nixon ABD hazinesi tarafından getirilen her 35 dolara karşılık bir ons altın satacağına ilişkin kararı askıya aldı ve böylece başkan Bretton Woods sistemine son vermiş oldu (Jaiswal, 2020). ABD için ortaya çıkan kamu ve dış açıkların yanı sıra, 1970'li yıllarda enflasyon ve artan işsizlik sorunu ile makro ekonomik denge bozulmaya başladı. Bu duruma mani olmak için ithal ürünlerin maliyeti %10 yükseltildi (Partridge, 2020).

1970'li yılların başında Bretton Woods sisteminin bitmesi ile artık her ulusun dilediği kadar para basmasını mümkün kılacak yeni bir para sistemine ve dövizin değerinin piyasada herhangi bir ürün gibi arz ve talebe göre belirlendiği esnek kur sistemine geçildi. Bu yeni döneme sabit döviz kuru sistemi yerine yüzen kur sistemi denilmektedir. Bu dönemde sermaye akımları ve artan uluslararası ticaret ile gelişmiş ülkeler serbest ticaret veya küreselleşmeye hızla yönelirken, gelişmekte olan ülkeler daha yavaş katıldı. Bu süreçte küresel sistemi domine eden IMF

*Bretton Woods kasabasında
1-22 Temmuz 1944 tarihinde
44 ülke, paralarının
değerini ABD dolarına göre
belirlemeyi esas alan yeni
bir dünya para sistemine
geçildi. Toplantıda IMF'nin
görevi, uluslararası ekonomik
ticaretin dengeli büyümesini
temin etmek, ülkelerin kendi
para birimlerini veya döviz
kurlarının istikrarını sağlama
ve üye ülkelerin ödemeler
dengesinde meydana gelecek
aksamaları giderecek
finansal desteği temin etmek
olarak belirlendi.*

ve Dünya Bankası, ekonomi politikaları ve dünyanın çeşitli coğrafyalarındaki uzmanları ile mekanizmanın istenen ekseninde tutulmasında etkili oldular. Başta petrol olmak üzere uluslararası enerji ve önemli hammaddelerin dolarla ticaretinin yapılmasını temin edecek Petro-dolar sistemi denilen bir mekanizma ile doların yine dünyanın ticaret ve rezerv parası olması durumu devam etti. Modern yeni dünyanın en önemli tayin edici unsuru olan güç, alanda açık sömürge döneminin bittiği bu dönemde yeni ve örtük bir sömürge sisteminin bir tür daha nitelikli ve komplike yapılarla dizayn edilmiş formunu işleterek merkezin çıkarlarını sürekli gözetken, periferideki ulusların vaziyetini ise sistemi riske etmeyecek şekilde ne öldürür ne diriltir formda tutmanın mekanizmaları ekseninde sürdürüldü. IMF başta olmak üzere, çevre ülkelerin bir tür mali bağımlılık aracı olarak geliştirilen borç ve finans mimarisi, bu ülkelerin hem ekonomik hem de siyasal olarak merkezin etkili ülkelerine bağımlılığını sürekli kılacak bir manivela olarak para sistemini kullandılar.

Bretton Woods sisteminin çöküşünün ardından gelişmiş ülkeler tarafından uluslararası para sistemi, küreselleşme ve liberal ekonomi politikaları ekseninde serbest döviz kuru sistemi uygulanmaya başlandı. Ülkeler bu dönemde IMF üyelerinin döviz kuru rejimlerini bir tür dolarizasyon denilecek kadar parasının başka paralar karşısındaki değerini sabitlemiş olanlar ile kurun tamamen serbest piyasada belirlendiği farklı kur politikaları uygulamışlardır. Sermaye kısıtlarının azalması ile uluslararası sermaye hareketleri/akımları hızlandı, artan dış ticaret açıkları/dengesizlikleri nedenleri ile kurun, ülkelerin ekonomilerinin istikrarsız hale getirmesine veya ülkelerin kendi para politikalarını gerçekleştirme-lerine mani olacak hale gelmesine neden oldu. Ülkelerin kurunu belirlemek için daha fazla odaklandıkları makro ekonomik değişkenler, enflasyon, işsizlik, faiz oranı, dış ticaret dengesi ve ekonomik büyüme gibi göstergeler ekseninde kur, bazen sabit denecek düzeyde istikrarlı bazen ise ifade edilen makro değişkenler nedeni ile yüzen kur politikası olarak sürekli değeri değişen nitelikte oldu. Çin, Rusya, Hindistan, G. Kore, Brezilya Malezya gibi ülkeler kur istikrarsızlığının makro ekonomide neden olacağı hasarı azaltmak için, döviz rezervlerini³ milli gelirlerinin %15 ile % 40 düzeyinde başta dolar olmak üzere döviz tutmak zorunda kaldılar. Bu ülkelerin M2 parasal büyüklüklerinin içinde döviz rezervin

1970’li yılların başında Bretton Woods sisteminin bitmesi ile artık her ulusun dilediği kadar para basmasını mümkün kılacak yeni bir para sistemine ve dövizin değerinin piyasada herhangi bir ürün gibi arz ve talebe göre belirlendiği esnek kur sistemine geçildi. Bu yeni döneme sabit döviz kuru sistemi yerine yüzen kur sistemi denilmektedir.

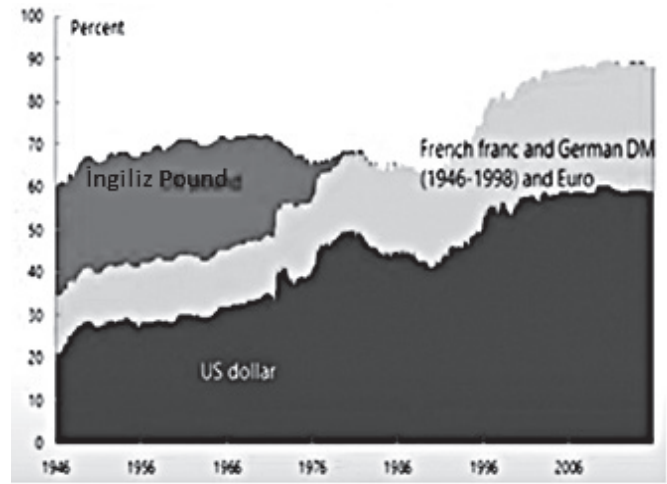
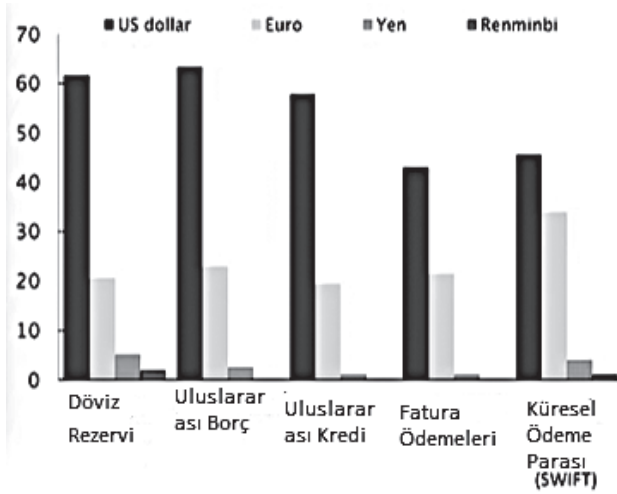
³ Ekim 2020 itibarıyla Çin (3,2 trilyon \$), Rusya (587 milyar \$), Hindistan (568 milyar \$), G. Kore (426 milyar \$), Brezilya (354 milyar \$) düzeyinde döviz rezervine sahiptir. 9 trilyon \$ ABD doları ve Euro olmak üzere dünyadaki toplam döviz rezervi, 11,7 trilyon \$’dır.

Bütün ülkelerin sermayenin serbestliğine geçişi hemen gerçekleşmedi. Nitekim Türkiye ancak 1989 yılında sermaye hareketliliğinin önündeki engelleri kaldırdı ve günümüz anlamındaki esnek döviz kuru uygulamasına da 2001 krizi sonrasında geçti.

payının %25 ile %40 arasında olacak şekilde ülke parasının büyüklüğü⁴ haline geldi (Carney, 2020). Doğal olarak sermaye hareketliliğine tanıyan serbestlik bu politikanın tamamlayıcı bir unsuru konumunda idi. Bütün ülkelerin sermayenin serbestliğine geçişi hemen gerçekleşmedi. Nitekim Türkiye ancak 1989 yılında sermaye hareketliliğinin önündeki engelleri kaldırdı ve günümüz anlamındaki esnek döviz kuru uygulamasına da 2001 krizi sonrasında geçti. Çin sermaye hareketliliğinin önündeki engelleri kaldırmasına rağmen, hala sabit/devlet tarafından kontrol edilen döviz kuru sistemini uygulamaktadır. Bu süreçte ekonomisini kriz veya istikrarsızlık riskinden korumak isteyen ülkelerin en çok yaptığı şey, döviz rezervlerini arttırmak yani daha fazla ABD doları bulundurmaktır. Asya krizinde olduğu gibi, ani bir sermaye çıkışı durumunda ekonomisinin finansal krize maruz kalmasına engel olmak ve finansal istikrarını temin etmek için bütün ülkeler döviz rezervlerini yükselttiler. Dünyadaki döviz rezervi, uluslararası kredi, borç ve fatura ödemelerinin dünyanın parası konumuna kavuşmuş olan ABD doları ile yapıldığı grafik 1’de görülmektedir. IMF verilerine göre, dünya ülkelerinin toplam döviz rezervleri 8 trilyon \$’ın üzerinde idi. Toplam döviz rezervlerinin içinde ABD dolarının payı %63 iken ikinci sırada olan Euro’nun payı ise %22 düzeyinde idi. Sadece Çin 3,8 trilyon \$’lık döviz rezervi ile ABD’nin dolar üzerinden dikkate değer düzeyde senyora (dolar basmaktan sağlanan) geliri elde etmekte ve bu rezervin önemli bir kısmını ABD’nin hazinesinin finansmanında kullanılmakta olduğu bilinmektedir. Dünyada uygulanan bu para sistemi ile ABD yüksek senyora geliri elde ederken, Çin kendi parasının değerini düşük tutmak sureti ile ABD’ye yaptığı yüksek ihracat ve yüksek dış ticaret fazlası ile işleyen para sistemini kendi lehine olacak yöntemi geliştirmiştir (Çolak, 2015). Son yıllarda ABD ile dış ticaret fazlası veren Çin’in ulusal parasının ABD doları karşısında değersiz hale gelmesi yerleşik uluslararası iktisat teorisinden ziyade siyasi ve iktisadi aktörler tarafından sık sık dillendirilen kur savaşları/manipülasyonu ile izah edilmektedir. Bu savaşın sonucunda Çin, yüksek büyüme ve istihdam sağlarken, ABD ve AB ülkeleri çok sayıda firmasının üretimini ve istihdamı Çin’e taşımasına bağlı olarak düşük büyüme ve dış ticaret açıklarına maruz kalmaktadır. Çin’in bilinçli olarak yaşayan nüfusunun refahını gelecekte elde edeceği

⁴ Merkez bankamızın rezervi 75 milyar dolar düzeyinde iken, ulusal paranın yerini dövizin almasına yönelik bu süreçte, Türkiye’de bankalardaki toplam mevduatların %52,8’sinin (Kasım 2020) döviz cinsine ulaşması TL’nin para politikası alanını daraltan niteliğine işaret etmektedir (Merkez Bankası, 2020).

ekonomik büyümesi için bir tür gelecek nesiller için feda ettiği bir değiş-tokuşta (*trade-off*) bulunduğu düşünülebilir.

Merkez bankalarının kredi/borç karşılığı olarak para basıp piyasaya sürmesi, ekonomileri sürekli artan borç sorununa maruz bırakmaktadır⁵. Diğer bir sorun ise merkez bankalarının sınırsız şekilde para basmak sureti ile para miktarını artırmasıdır. Merkez bankalarının karşılıksız kağıt para basmasından çok daha ciddi bir sorun ise kısmi rezerv sistemi⁶ yolu ile piyasadaki bankaların kaydi para üreterek fahiş gelirler elde etmeleridir. Son yıllarda dünya para sisteminin değişiminin gerekliliğine yönelik açıklamalar hem akademik çevrelerde hem de politika yapıcılar arasında yüksek sesle tartışılmaktadır. Belçika düşünce kuruluşunun para sisteminin değişimine ilişkin hazırladığı raporda birkaç nedene dikkat çekilmektedir. Bunlardan birincisi, ABD dolarının üstün konumu ve dünyada yaygın olarak kullanılan bir para olması, doların likiditesinin artması, grafik 2’de görüleceği üzere, özellikle 2008 finansal krizi sonrası merkez bankaların artan bilanço büyüklükleri⁷ nedeni ile ekonomilerde başta borsalar ve finans piyasaları olmak üzere balonların

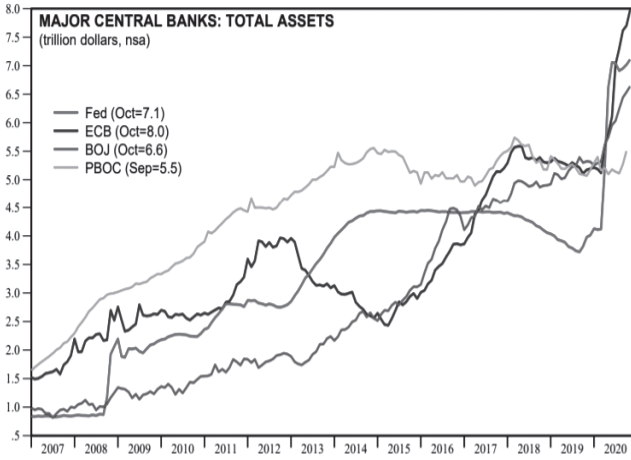
Grafik 1: Uluslararası Para Sistemi, Paranın Nispi Ağırlığı (%) ve 1946 Sonrası Gelişimi - Kaynak: (Gopinath, 2019)

⁵ Örnek vermek gerekirse, ABD’de Temmuz 2020’de M2 türü para miktarı yaklaşık 14,7 trilyon \$ iken, Hanehalkları, firmalar, yerel ve merkezi devletin toplam borcu ise yaklaşık 59,3 trilyon \$ düzeyindedir. Bu oran 1960’lara gidildiğinde çok düşük düzeylerde (Workable Economics, 2020). 2019 yılı için M2 parasal büyüklüğü yaklaşık 2,5 trilyon TL iken sayılan kesimlerin toplam borcu yaklaşık 6 trilyon TL’nin biraz üzerindedir (Merkez Bankası, 2020)

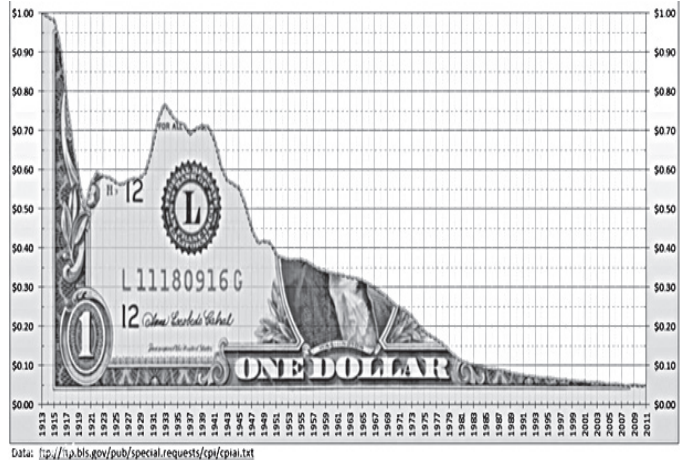
⁶ Türkiye’de zorunlu karşılık oranı mevduatın vadesine göre % 1 ile %7 arasında değişmektedir (Merkez Bankası, 2020). Bu şu demektir, bankaya yatırılan 1000 TL mevduatın 15 katı (%7) ile 90 katı (%1) arasında kredi üretme imkanına sahip olduğunu ifade etmektedir. Henry Ford «İyi ki insanlar paranın ve bankacılık sisteminin nasıl işlediğini bilmiyor, bilecek olsalardı sabaha çıkmadan ayaklanırlardı!» demiştir. Yine Mike Maloney ise bugün uygulanan para sistemi için “insanlık tarihinin en büyük dolandırıcılığı” diyor (GoldSilver.com).

⁷ Türkiye’nin merkez bankası bilançosu da 2008’de 107 Milyar TL’den 2020’ye yaklaşık 8 kat artarak 844 Milyar TL düzeyine yükselmiştir (Merkez Bankası, 2020)

oluşmasına yol açacak gelişmelere neden olmalıdır. Üretime/imalata dayalı ekonomi daralırken, parasal/finansal büyüklüklerin büyümesi ekonomiyi bozmaktadır. Merkez bankalarının borca/krediye dayalı kâğıtlar aracılığı ile artırdığı para miktarı ile ekonomiler manipüle edilmektedir. Borsalar, varlık fiyatları, karlılıkların yükselmesi gibi ekonomide sadece sorunları ötelemeye yönelik çözümler ancak yakın gelecekte sorunların daha büyüyerek geri gelmesine neden olacaktır. Diğer dikkat çekilen husus ise, Kovid-19 sebebi ile dünyanın içine düştüğü krizin para sisteminin artan likiditesinden dolayı para sistemi değişmediği sürece bitmeyeceği ileri sürülmektedir. 1970’li yıllardan bu yana dünya para sisteminin de bir faktörü olduğu dünyanın çeşitli bölgelerinde ciddi ekonomik krizler meydana geldi. Benzer şekilde 1973’den günümüze dolar 100 temelli endeksinin (*dünyanın önde gelen 6 parası⁸ ile hesaplanmakta*) değerinin bazen 80’leri bazen ise 120 gibi değerler arasındaki dalgalanan⁹ yapısı, dolara yönelik güveninin tartışılmasına neden olmaktadır. Özellikle 2008 finansal krizi dolara olan güvenin dikkate değer düzeyde sorgulanmasına neden oldu ve son bir yıl içindeki değer kaybı, devletleri alternatif rezerv veya döviz varlıklarına sevk etmektedir (Ünlü, 2020). Geçen yüzyılda dünyanın en istikrarlı parası olarak bilinen ABD dolarının değer kaybının seyri grafik 3’te görülmektedir. 1980’den sonra Çin, mucize denilecek yüksek ekonomik büyüme düzeyi ve dış ticaret fazlası vermesine rağmen

Grafik 2: ABD, AB, İngiltere ve Japon Merkez Bankalarının 2008 Krizi Sonrası Bilançosundaki Büyüme (2007 - 2020)

Grafik 3: ABD Dolarının Değerindeki Değişim (1913 - 2011)

Kaynak: (Yardeni, 2020); U.S. Department Of Labor Bureau of Labor Statistics, (2012)

⁸ 100 tabanlı Dolar endeksinin hazırlandığı paralar ve ağırlıkları: Euro %57.6, Japon Yeni %13.6, İngiliz Paundu %11.9, Kanada Doları %9.1, İsveç Kronu %4.2, İsviçre Frangı %3.6 ağırlığa sahiptir.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bakınız: <https://www.macrotrends.net/1329/us-dollar-index-historical-chart>

Çin'in ulusal parasının değerklenmesine izin vermemiş ve dünya ekonomisindeki payını hızla büyütmesi para sisteminden faydalanarak elde ettiğı getiri olarak görölmektedir.

3. YENİ BİR PARA SİSTEMİNE DOĞRU

1970 sonrası uygulanan dünya para sistemi bir tür hibrit bir para sistemi olarak değerkendirilebilir. 2008 finansal krizi ve Kovid-19'dan ekonomileri olumsuz etkilenen başta ABD olmak üzere ölkelerin krizden kaynaklanan sorunları aşmak için ekonomik büyümeleri ile hiçbir irtibatı kalmayacak, sınır tanımaz şekilde merkez bankalarının bilançolarını büyötmeleri bu paraların gelecekteki değerklerine yönelik endişeleri yükseltti ve istikrarlı ve sınırlı para seçeneklerine yönelik tartışmaları artırdı. Son yıllarda başta bitcoin olmak üzere blockchain sistemi üzerine kurulu olan sınırlı paraların artması, geleneksel sınırlı para olarak kabul edilen altına bir tür rezerv para olarak yeniden başvurulması yönündeki talepler, dünyanın yeni bir para sistemine geçmesine yönelik tartışmaları tetikledi.

Dünya sisteminde, sterlinden, dolara geçişi doğuran dünya savaşı gibi önemli gelişmeler ilk akla gelen neden olarak ifade edilmekle birlikte, bu tür bir değışimin, ekonomik, siyasi ve en önemlisi askeri güç olmadan başarılması kolay değildir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra bütün dünya askeri, üretim, kültürel, bilimsel, parasal ve daha nice baskın nitelikleri ile ABD hegemonyasına maruz kaldı. Tarihteki imparatorluklardan çok daha fazla dünyamızı etkisi altına alan bu güce yönelik tepkiler giderek yükselmektedir. Günümüzde, para sistemine yönelik küresel nizamın aktörleri örtük ve açık şekilde tepkilerini göstermekte ve hatta her tür gücünü ortaya koymaktan çekinmemektedirler. Çin başta olmak üzere dünya dış ticaretinde nispi payı hızla artan çeşitli ölkelerin dış ticaretinde kendi paralarını kullanmaya yönelik arayışları görölmektedir. Gelecekte dünyada çok kutuplu bir para sisteminin oluşması beklenmektedir. Dolar halen önemli bir para olsa bile Çin parasının gelecekte önemli uluslararası paralardan biri olacağı söylenebilir. Ekonomist dergisine göre, Çin dünya genelinde 78 ölkenin en büyük veya ikinci en büyük ticaret ortağı konumundadır. Bu konumun Çin'in para birimine yansması kaçılmaz olacaktır. Nitekim 2011 yılının sonunda Çin parası Renminbi üzerinden gerçekleştirilen ticaret anlaşmalarının değeri 80 milyar \$'dan fazla olmuştur. Bu tarihten sonra bankalar arasındaki Renminbi bazlı takas işlemlerinin değerkinin 500 milyar \$ düzeyine ulaştığı görölmektedir. Renminbi'nin uluslararası finans sistemindeki rolünün hızla artmakta olduğu görölmektedir (Ünlü, 2020). Nitekim IMF'in SDR

Son yıllarda başta bitcoin olmak üzere blockchain sistemi üzerine kurulu olan sınırlı paraların artması, geleneksel sınırlı para olarak kabul edilen altına bir tür rezerv para olarak yeniden başvurulması yönündeki talepler, dünyanın yeni bir para sistemine geçmesine yönelik tartışmaları tetikledi. Gelecekte dünyada çok kutuplu bir para sisteminin oluşması beklenmektedir.

Çin, Hindistan, Rusya ve Türkiye gibi ülkelerin merkez bankalarındaki altın rezervi 2008 yılından 2020 yılına kadar Çin yaklaşık olarak 600 tondan 1948 tona, Hindistan 357 tondan 661 tona, Rusya 519 tondan 2300 tona ve Türkiye ise 116 tondan 686 ton olacak şekilde dikkate değer düzeyde yükseltilmişlerdir.

(Özel Çekme Hakları) sepetini oluşturan dört para birimi olan Dolar, Euro, Sterlin ve Yen iken, Ocak 2016'dan itibaren Çin'in Yuan'ı beşinci para birimi olarak sepette yer aldı. SDR sepetinde sayılan her bir para biriminin nispi ağırlığı ise, Dolar % 41,73, Euro %30,93, Yen %8,09, Sterlin %8,09 iken Yuan ise %10,92 şeklindedir. SDR sepeti, IMF üyesi ülkelerin ödemeler dengesi açıklarının sorun oluşturacak duruma gelmesi halinde borç imkanı sağlayan bir kaynaktır. Çin'in para biriminin SDR sepetine eklenmesinin finansal sistemin entegrasyonu açısından önemli olduğuna dönemin IMF başkanı özellikle dikkat çekmişti (Dünya, 2015).

Dünya Ekonomik Forum (WEF) uzmanlarının yer aldığı bir raporda uluslararası para sisteminin geleceğine yönelik üç tane senaryo ortaya konulmuştur. Birinci senaryo, dünyadaki ekonomik entegrasyonların tersine döndüğü, ülkelerin uluslararası ticaret engellerini arttırdığı, uluslararası sermaye hareketliliğini sınırladığı ve doğal olarak finansman maliyetlerinin yükseleceği şeklindedir. İkinci senaryo, Euro'nun istikrara kavuşması sağlanmayacak, Çin ve ABD dışında önemli bir aktör olan AB güç kaybedecek, Dolar ve Çin parası Renminbi arasında yeni bir denge oluşacak. Dolar, Petrol ve doğalgaz anlaşmalarında kullanılırken, Çin para birimi ise gelişen pazarlarda yapılan ticarete kullanılacaktır. Üçüncü senaryo, ABD'nin devam eden istikrarsızlığı sonucu dolar uluslararası para olma konumunu kaybedecek, yönetim sorununu çözen AB ile Euro önemli bir rezerv para birimi olacak, Renminbi ise küresel ticaret parası olma konumuna kavuşacaktır (Ünlü, 2020). Her üç senaryoda da Çin parasının uluslararası ticarete kullanılan önemli bir para alanı gücüne kavuşacağı öngörülmektedir.

Bozulan uluslararası para sisteminin düzeltilmesine yönelik olarak altının önemine dikkat çekilmektedir. ABD'nin son başkanlık seçim sürecinde çok sayıda Cumhuriyetçinin altına dayalı dolara işaret ettikleri bilinmektedir. 2008 krizinden çıkış için yukarıda ifade edilen ülkelerin olağan dışı merkez bankalarının bilançolarını büyütmeleri nedeni ile çok sayıda ülke merkez bankalarının rezervlerindeki altının hem miktarını hem de rezervlerdeki nispi payını arttırdılar. Çin, Hindistan, Rusya ve Türkiye gibi ülkelerin merkez bankalarındaki altın rezervi 2008 yılından 2020 yılına kadar Çin yaklaşık olarak 600 tondan 1948 tona, Hindistan 357 tondan 661 tona, Rusya 519 tondan 2300 tona ve Türkiye ise 116 tondan 686 ton olacak şekilde dikkate değer düzeyde yükseltilmişlerdir¹⁰ (World Gold Council, 2020). Nitekim ülkemizde bu süreçte merkez bankasının döviz rezervi oranı azaldı, altın cinsinden rezerv düzeyi yükseldi ve Eylül 2020 itibarıyla % 52 düze-

¹⁰ Dünyada 37 trilyon dolardan fazla (RankRed, 2020) para dolaşımında bulunmaktadır. Ancak dünyanın en büyük 26 merkez bankalarının rezervlerindeki altın karşılığı 2,6 trilyon \$ düzeyindedir (Canver ve Pringle, 2020). Altın rezervinin on katından fazla para basıldığı görülmektedir.

yine ulaştığı görülmektedir (Merkez Bankası, 2020). Son yıllarda Türkiye’de yükselen “Dünya 5’den büyüktür” söylemi siyasal egemenlik ilişkisini ve aynı zamanda Türkiye’nin yüksek dış ticarete bulunduğu İran, Rusya ve Çin başta olmak üzere çeşitli ülkeler ile dış ticaretini ulusal paralarını kullanacaklarına dair çıkışlar yapması aslında dünya para sisteminin değişimine veya direnişine ilişkin işaret fişekleri olarak değerlendirilebilir.

2008 krizinden sonra para miktarındaki hızlı artış sonrası G20 toplantılarında dünya para sisteminin istikrara kavuşmasına yönelik yaklaşımlar tartışıldı ve IMF’nin önemli bir rolünün olabileceği dillendirildi (Carney, 2020). IMF Başkanı K. Georgieva’yı 15 Ekim 2020 tarihinde Dünya bankası ile ortak düzenlenen yıllık bir toplantıda (IMF, 2020) yaptığı konuşmada “yeni bir Bretton Woods anındayız” ifadesini kullanmaya sevk eden saikler, esas itibarıyla dünya para sisteminin değişimine ilişkin sürecin bir şekilde IMF öncülüğünde gerçekleşmesine yönelik bir ön alma girişimi olarak değerlendirilebilir. 2008 küresel finans krizi ve sonrasındaki para politikası, Kovid-19’un neden olduğu küresel üretim, ticaret ve ekonomilerin daralmasına yönelik yapılan sınırsız artırılan parasal müdahalelerin geldiği nokta çözüme yardım etmekten ziyade uzun gelecek için sorunun ötelenmesine neden olduğu ve başka sorunlara sebep olacağı iktisatçılar arasında yüksek sesle konuşulmaktadır. Bu gelişmenin daha sağlıklı bir zeminde çözümlüne yönelik bir seçenek için IMF başkanının bu demeci verdiği değerlendirilmektedir. Keynes 1944 yılında Bretton Woods’taki toplantıda yeni bir dünya parasının yaratılmasını önermişti. Keynes, altına bağlı olan para sisteminin uluslararası ticaretin daralmasında etkili olduğunu ve ülkelerin ekonomik büyümelerinin sağlanması önünde para miktarındaki sınırlılığı bir sorun olarak değerlendirdiği için, altın ile ilişkisi olmayan “bancor” isminde uluslararası bir paranın oluşturulması ve bunun sınırsız basılmasının mümkün olmasını önermişti. Bu para sadece uluslararası ticarete dış ticaret fazlası veren ile açık verenlerin bir tür dengelenmesinde kullanılacaktı. Bilindiği gibi bu öneri yerine ABD dolarının altına, diğer ülkelerin paralarının ise dolara endekslediği yöntem kabul edildi. IMF başkanının konuşmasında bir kaç kez Keynes’e atıfta bulunması, mevcut dolar merkezli dünya para sisteminin yerine IMF’nin SDR ile ilişkili IMFCoin¹¹ türünden kripto para sisteminin önerisinde bulunabileceği değerlendirilmektedir. Euro’nun fikir babası olarak bilinen ve dünya parası fikrinin savunularının

Türkiye’nin yüksek dış ticarete bulunduğu İran, Rusya ve Çin başta olmak üzere çeşitli ülkeler ile dış ticaretini ulusal paralarını kullanacaklarına dair çıkışlar yapması aslında dünya para sisteminin değişimine veya direnişine ilişkin işaret fişekleri olarak değerlendirilebilir.

¹¹ Bir önceki IMF Başkanı Christine Lagarde’ın 2017’de SDR’de mevcut rezerv paraların bir dijital para ile değiştirilmesinin “zorlama bir hipotez olmayacağını” söylediği bilinmektedir (Öz, 2020). IMF’nin sahip olduğu güçlü altın rezervi ile dünya ekonomisine göre bu dijital parayı gerektiği kadar arttırıp-azaltacak şekilde ayarlayarak dünyada istikrarı sağlayabileceği ifade edilmektedir. Bu sistemin bir öncekinden pek farkı olmayacağı açıktır. Küresel sermayenin arzusu, sınırsız bir para ile devam etmek için IMF’in ön alması yönündedir. Ulus devletlerin bu adıma direnç gösterecekleri açıktır.

başında gelen, 1999 yılında Nobel Ekonomi ödülünü alan R. Mundell gelmektedir. AB ülkeleri için uygulanan sistemin dünya için de yapılabileceğini önermektedir (Al, 2012).

ABD'nin dünyanın en fazla kamu borcu, kamu ve dış ticaret açığı veren bir ekonomi haline gelmesi ve özellikle 2008 finansal krizi sonrasında ekonomik büyümesi ile hiçbir şekilde ilişkisi kalmayacak biçimde sınırsız para basarak FED'in bilançosunun 7 katın üzerinde artırması ve gelecekte 2 trilyon ilave bir büyümenin bekleniyor olması doların artık güvenilir bir uluslararası rezerv para olmamasına karşı alternatif arayışları gündeme getirmiştir. İçinden geçtiğimiz olağan dışı pandemi süreci nedeni ile dünya ekonomisinin 11 trilyon \$ düzeyinde azalacağı, istihdam kayıplarının olacağı, dünya genelinde yoksulların sayısının artacağı (tahmini 500 milyon), uluslararası ticaretin ciddi düzeyde daralacağı gibi sıra dışı gelişmeler, uluslararası sistemin kurallarının da yeniden belirlenmesine yönelik talepleri yüksek sesle dile getirmektedir.

Dünyanın para sisteminin eskisi gibi devam etmeyeceği açıktır. IMF öncülüğünde uluslararası bir para şeklinde mi, çok kutuplu bir para sistemi mi, dijital mi yoksa kıymetli madenlere dayalı sınırlı bir para mı olacağı tartışılmaktadır.

Sonuç olarak dünyanın egemen gücü olan, dünyanın her yerinde askeri üssü olan ve nerede ise dünya askeri harcamalarının yarısını tek başına yapan ABD'nin doların egemen uluslararası parası olma niteliğinin bir çırpıda değişimine izin vermeyeceği açıktır. Ancak pandemi sonrası süreç için hiçbir şey eskisi gibi olmayacak ifadesi sık sık kullanılmaktadır. Yüksek sesle "great reset" ifadesi ile sistemin çok farklı unsurlarıyla birlikte yeniden kurulacağı bir eşikten bahsedilmektedir. 1873'ten sonra nerede ise her 30-40 yılda bir dünya para sisteminin değiştiği dikkate alındığında, 1970'lerden günümüze uygulanmakta olan sınırsız parasal büyümeyi esas alan para sisteminin değişiminin zamanı geldiği anlaşılmaktadır. ABD'nin ekonomik sorunları büyürken, dünya dış ticaretinde ve finansal sistemindeki ağırlığı azalırken, doların baskın bir uluslararası para kalmasına yönelik beklentiler artarak devam edecektir. Dünyanın para sisteminin eskisi gibi devam etmeyeceği açıktır. IMF öncülüğünde uluslararası bir para şeklinde mi, çok kutuplu bir para sistemi mi, dijital mi yoksa kıymetli madenlere dayalı sınırlı bir para mı olacağı ancak 1944 Breton Woods'da olduğu gibi, dünyanın etkili güç dengelerinin tayin edici rolünün belirleyeceği öngörülmektedir. Dünyanın en fazla petrol ithal eden ülkesi olan Çin, geçen yıl petrolü yuan ile satın alacağını isteyen Pekin borsasında yuan'ı altına çevirebileceği ifade ederek "Petroyuan"ı başlattı. Çin'in küresel ticarette artan ağırlığı nedeni ile yeni parasal sistemin oluşumunda etkili bir aktör olacağı açıktır. 1929 krizinin nedenleri arasında savaş sonrası süreçte İngiltere dünyadaki liderliği yapamayacak konumda iken, ABD'nin bu liderliği

devir alma ve öncülük yapma kapasitesini göstermemesinin etkili olduğu söylenmektedir. Günümüzde ABD'nin ekonomik olarak zayıflayan liderliği ve Çin'in ABD'nin bu liderliğini devir almaya hazır olmaması, bu eşğin geçişinde önemli bir kırılma noktasına işaret etmektedir.

Kaynakça

- Acemoğlu, D. Ve Robinson, J.A. (2015), Ulusların Düşüşü, Doğan Kitap, İstanbul.
- Al, İbrahim (2012), "Uluslararası Parasal Sistemde Alternatif Arayışlar: Dünya Parasının Uygulanabilirliği", <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/55679>
- Carney, Mark (2009), "The Evolution of the International Monetary System", <https://www.bis.org/review/r091123c.pdf>
- Carver, Nick ve Pringle, Robert (2020), "Gold Reserves in Central Banks – 2020 Surver Results", <https://www.centralbanking.com/central-banks/reserves/gold/7706776/gold-reserves-in-central-banks-2020-survey-results>
- Central Banks, ICE Benchmark Administration, International Monetary Fund, World Gold Council; <https://www.gold.org/goldhub/data/monthly-central-bank-statistics>
- Çağlar, Ünal ve Dışkaya, Senem K. (2018), "Küreselleşme, Uluslararası Para Sistemi ve Kriz", İktisat Politikası Araştırma Dergisi, Cilt: 5 (2).
- Çolak, Ömer Faruk (2015), Uluslararası Para Sistemi ve Döviz Rezervi, Dünya Gazetesi, 10 Nisan 2015.
- Dünya Gazetesi (2015), Dünya Gazetesi, 30 Kasım 2015. <https://www.dunya.com/dunya/imf-yuan039i-sdr-sepe-tine-ekledi-haberi-299965>
- Gopinath, Gita (2019), The Future of the International Monetary System, IMF, Web: https://www.youtube.com/watch?v=y4ZLQOYlMI4&ab_channel=Stanford
- IMF (2020), IMF, <https://www.imf.org/external/mmedia/index.aspx>
- Jaiswal, Dhruv (2020), "Evaluations of International Monetary System", <https://www.yourarticlelibrary.com/international-trade/international-monetary-fund/evaluations-of-international-monetary-system/77043>
- Merkez Bankası (2020), Haftalık Para Banka İstatistikleri, <https://www.tcmb.gov.tr/>
- Merkez Bankası (2020), Uluslararası Rezervler ve Döviz Likiditesi, <https://www.tcmb.gov.tr/>
- Merkez Bankası (2020), Zorunlu Karşılık Oranlarına İlişkin Kararlar, <https://www.tcmb.gov.tr/>
- Öz, Erkan (2020), "IMFCoin, Dünyanın Yeni Para Birimi Olabilir mi?", <https://www.coinkolik.com/imfcoin-dunya-nin-yeni-para-birimi-olabilir-mi/>
- Partridge (2020), "15 August 1971: Nixon Ends Gold Convertibility", MoneyWeek, <https://moneyweek.com/333407/15-august-1971-nixon-ends-gold-convertibility>
- RankRed (2020), How Much Money is There in the World?, <https://www.rankred.com/how-much-money-is-there-in-the-world>
- Şahin, Hande (2015), "İşçi Hareketine Tarihsel Bir Bakış: Düünden Bugüne Yaşanan Dönüşümlerin Yapısal Bir Analizi", İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, Cilt 17 (1), s. 167.
- U.S. Department Of Labor Bureau of Labor Statistics; Web: https://gold-standard.procon.org/wp-content/uploads/sites/23/bureau_labor_cpi.pdf
- Ünlü, Didem Eryar (2020), Dünya Gazetesi, "Çok Kutuplu Uluslararası Para Sistemi Doğuyor", 30 Ekim 2012
- Yardeni, Edward (2020), Central Banks: Monthly Balance Sheets, November 12, 2020, <https://www.yardeni.com/pub/peacockfedecbassets.pdf>
- Workable Economics (2020), The Debt-Based Economy, <https://workableeconomics.com/the-debt-based-economy>

Söyleşi

Dr. Fahrettin KOCA

Sağlık Bakanı

Sağlık personelimizin
inanılmaz bir adanmışlıkla çalışması
bizi farklı kılan noktaların başında geliyor.

Prof. Dr. Mustafa Kasım KARAHOCAGİL

Kovid-19'un ortaya çıkışı ile ilgili kesin bir bilgiye sahip miyiz? Kovid-19 nasıl ortaya çıktı?

Kovid-19 adını alan hastalık ilk olarak Çin'in Wuhan kentinde 31 Aralık 2019 tarihinde bildirilen ve hastalarda benzer tablo ile seyrederek, ölümle sonuçlanabilen bir hastalık olarak dünyaya duyuruldu. Yapılan çalışmalarda hastalığa solunum yolu ile bulaşan bir virüs olan koronavirüs ailesinden, o güne kadar tanımlanmamış bir virüsün yol açtığı tespit edildi. İlk zamanlar yeni tip koronavirüs olarak adlandırılan bu virüs daha sonra SARS-CoV2 adını

aldı. Yaptığı hastalığa da koronavirüs hastalığının İngilizce baş harfleri nedeniyle ve ilk olarak 2019 yılında tespit edilmesi sebebiyle Kovid-19 adı verildi. Virüsün ortaya çıkışı ile ilgili çok spekülasyon yapıldı, yarasalardan insana bulaşarak hastalık yapabilen bir virüs olduğu halen en çok kabul gören teori. Bir ihtimaldir ki nasıl ortaya çıktığı, nasıl bir mutasyon geçirerek insanda hastalık yapabildiği net olarak hiç ortaya çıkarılamayacak. Zaten şu andaki gündemimiz de nasıl ortaya çıktığından çok nasıl yok edilebileceği veya insanlardaki etkisinin nasıl sınırlanabileceği.

”

Tüm paydaşlarımız böyle bir tehdit karşısında ne yapacağını bilmekteydi. Bu hazırlıklı olma hali ülkemize koronavirüsün girişini üç ay geciktirdi.

Sağlık Bakanlığı'mızın küresel salgın öncesinde bu tür salgınlara karşı nasıl bir hazırlığı vardı, yaşanan tecrübe ışığında hazırlıklı olmadığımız alanlar, konular hakkında ne söylersiniz?

Bakanlığımızın sekreteryasını yürüttüğü ve her sene toplanarak hazırlıkları değerlendiren bir Pandemi Kurulu zaten mevcuttu. Biz daha bugün yaşadığımız durum henüz hayallere bile gelmezken Eylül 2019'da Resmî Gazete'de "Küresel Grip Salgını" yani "Pandemi" genelgemizi yayınlayarak hem kendi teşkilatımızın hem de paydaş kurumlarımızın bu konuda hazırlıklı olması hususunda uyarmıştık. Aslında tüm paydaşlarımız böyle bir tehdit karşısında ne yapacağını bilmekteydi. Bu hazırlıklı olma hali ülkemize koronavirüsün girişini üç ay geciktirdi. Bu sayede hem hazırlıklarımızı tekrar gözden geçirme hem de karşılaşacağımız duruma karşı tedbirlerimizi arttırma fırsatı yakaladık.

Mevcut durumda gelişmişlik seviyesinde bizden çok yukarıdaki ülkelerin çoğundan daha hazırlıklı olduğumuzu net olarak söyleyebilirim. Sağlık sistemimizin teyakkuza geçerek Covid-19 hastalarına hizmet verecek şekilde reorganize olması, koruyucu ekipmanlarda

noktasal bir iki sıkıntı dışında sistemik bir darboğaz yaşanmaması, sağlık personelimizin inanılmaz bir adanmışlıkla çalışması bizi farklı kılan noktaların başında geliyor. Tabii ki o dönemde eleştiriler geldi. Başta test politikamız çok eleştirildi, ama biz yerli test kitimizle bunun da üstesinden geldik. Bizim en önemli farkımız gelen tüm yapıcı eleştirileri dikkate alarak eksiklerimizi hızla kapatmaya çalışmamızdır.

Ülkemizde Covid-19'a karşı Sağlık Bakanlığı'nın koordinasyonunda başarılı bir mücadele yürütüldüğü tüm dünyada genel kabul görüyor. Geldiğimiz mevcut durumda küresel salgın ülkemiz açısından kontrol altına alındı diyebilir miyiz veya bunu söyleyebilmemiz için nasıl bir tabloyu yakalamalıyız?

Burada elde edilen başarıyı sadece Sağlık Bakanlığının hanesine yazmak doğru olmayacaktır. Bu başarı Sayın Cumhurbaşkanımızın liderliğinde yürütülen tüm kamu kuruluşlarımızın katılımı ve vatandaşlarımızın büyük desteği ile elde edilen bir başarıdır, ancak bu başarı dediğimiz bir zafer değildir. Küresel salgın dünya üzerindeki son vaka bitmedikçe, yani tehdit ortadan kalkmadıkça bitmeyecektir. Ül-

“

Maske, mesafe, temizlik öncelikli tedbirlerimiz olmalı, nefes almak gibi hayatımızın vazgeçilmez, ihmal edilmez birer parçası olmalı.

”
Ülkemizde hasta seçme mecburiyeti olmadan ihtiyaç duyan her hastaya yoğun bakımda tedavi imkanı sağlanmaktadır.

kemiz açısından kontrollü gitmekteyiz, ancak tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de sonbaharın başlaması ile hastalığın yayılım hızı artmıştır. Bu artış beklemediğimiz bir durum değildir, solunum yolu ile bulaşan tüm viral hastalıkların bu mevsimde artışı beklenen bir durumdur, koronavirüsün de bu şekilde yeniden hız kazanacağı, beklenen ancak istenmeyen bir durumdur. Nitekim havaların soğuması ile hasta sayısı ülkemizde de artmıştır.

Tedbirlere uyulmasını ısrarla istememizin temelinde bu yatmaktadır. Tedbirlere ne kadar iyi uyulursa, virüsün bulaşma, dolaşımıyla hastalık yapma gücü de o nispette azalacaktır.

Bazı Avrupa ülkeleri Amerika'da vaka ölüm oranları %10'un üzerine çıkmışken, ülkemizde %2,5 civarında seyretmesini nasıl açıklıyorsunuz, neleri daha doğru yapıyoruz, Kovid-19 salgınında ülkemizin ölüm oranlarında yakaladığı bu başarının arkasındaki en önemli etkenler nelerdir?

Ülkemiz daha ilk günden itibaren bilimi öne aldı. Koronavirüs Bilim Kurulu oluşturarak bilim adamlarımızın konu ile ilgili değerlendirmelerini aldık. Tavsiyelerini hayata geçirdik. Hastalığın tedavisinde de belli şablonlara

takılı kalmadık. Bilim kurumumuzun önerileri doğrultusunda ülkemiz kendi tedavi protokollerini geliştirdi.

Erken oksijen tedavisi, geç entübasyon, ilaçlara erkenden başlama, yaygın ilaç temini gibi uygulamalarla hastalığa erkenden müdahale ederek ağır hasta sayısını azaltma yönünde yoğun bir çaba gösterdik. Nitekim elimizdeki rakamlar bu husustaki başarımıza işaret etmekte.

Temaslıların takip edilerek testler yapılması, şüpheli ve pozitif kişilerin izolasyona alınması, semptomu olmasa dahi bu hastalıkta etkili olduğu düşünülen tedavi protokollerinin uygulanması, herkese ücretsiz ilaç temini gibi sahayı kontrol altında tutan uygulamalar da hasta sayısının, dolayısıyla can kaybımızın düşük seviyede seyretmesine yardımcı oldu.

Dünya Sağlık Örgütü salgının en kötü günlerini henüz görmediğimizi sık sık ifade ediyor, dünyada ve ülkemizde salgının seyri açısından bu ifadeye katılıyor musunuz, salgının önümüzdeki sonbahar ve kış aylarında nasıl bir seyir izleyeceğini öngörüyorsunuz?

Dünya Sağlık Örgütü geçmişte yaşanan pandemilerden ders almış bir örgüt. Yakın tarihte yaşanan İspanyol Gribi salgınında yaşanan

can kayıplarının acısını taze olarak kurumsal belleğinde tutuyor. Benzer bir tablonun Kovid-19 pandemisi için de yaşanmaması için, o dönem yapılan hataların tekrarlanmaması adına tüm ülkeleri ciddi tedbirler almaya davet etmesi çok doğal.

Biraz önce ifade ettiğim gibi, Kovid-19'un etkeni SARS-CoV2, yani halk arasında artık "korona" diye çok iyi bilinen virüs solunum yolu ile bulaşıyor. Solunum yolu ile enfeksiyon yapan virüsler genel bir kaide olarak sonbahar ve kış aylarında daha etkili olurlar. İnsanların kapalı yerlerde daha fazla vakit geçirmeleri, birbirleri ile daha yakın temasta olmaları, soğuk nedeniyle vücut direncinin düşmesi gibi durumlar tüm solunum yolu enfeksiyonlarının artması için birer sebeptir. Kovid-19 hastalığı da tabiatı itibarıyla buna uyacaktır.

Ülkemizde de aynen buna uygun bir seyir görülmektedir. Kişisel tedbirlere sıkı sıkıya uyarak büyük oranda korunmak mümkün olsa da, tamamen engellemek mümkün olamamaktadır.

Önümüzdeki sonbahar aylarında mevsimsel grip ve Kovid-19 vakalarının birbiriyle karışması bilim çevrelerini tedirgin ediyor. Bu durum salgının ülkemizdeki yayılımını nasıl etkiler, bunun için ek tedbirler düşü-

nüyor musunuz? Yine sert tedbirlerle karşı karşıya kalacak mıyız, mesela okulların açıl-mama veya açıl-sa bile yeniden kapanma ihtimali var mı?

Mevsimsel grip ve Kovid-19 oluşturdukları tablo açısından ayırt edilmesi zor iki hastalık. Ancak Kovid-19'a karşı alınan kişisel tedbirler mevsimsel gribin bulaşmasını önemli ölçüde önlemekte. Bu nedenle geçtiğimiz ilkbahar döneminde mevsimsel grip vakalarının neredeyse sifıra yaklaştığını görüyoruz. Bu sonbahar bu iki tablonun karışma ihtimalini asgariye indirmek için riskli gruplardan başlayarak grip aşısı yaptıracğıız.

Hasta sayısında zorlayıcı bir artış olursa, kişisel tedbirlerin yetersiz kaldığı durum gelişirse vatandaşlarımızın sağlığını koruma adına gerekli tedbirler yeniden uygulanabilecektir.

Ülkemizde ilk görülen Kovid-19 vakalarına nazaran sonradan görülen vakaların daha hafif seyrettiği yaygın bir kanaat, buna katılıyor musunuz, virüsün mutasyona uğramış veya saldırganlığının azalmış olma ihtimali var mıdır?

Bu kanaate maalesef ben katılmıyorum. Hastalığın hafif seyretmesinde erkenden başlanan tedavilerin etkisi önemli olmuştur. Virüsün kendisini zayıflata-

“

Hekim ve hemşire sayısında kendimizi kıyasladığımız OECD ülkelerine göre çok gerilerdeyiz. Sağlık personelimizin diğer ülkelerden önemli farkı, fedakârlık ve adanmışlık duygusu içinde ihtiyaç duyan herkese el uzatmasıdır.

Dr. Fahrettin KOCA
Sağlık Bakanı

Dr. Fahrettin Koca, 2 Ocak 1965'te Konya'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini doğduğu kentte, liseyi Bursa Erkek Lisesi'nde bitirdi. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni 1988'de tamamlayarak tıp doktoru unvanını aldı. İhtisasını İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Ana Bilim Dalı'nda tamamlayarak 1995'te Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Uzmanı oldu.

Çeşitli sağlık kurumlarında hekimlik ve medikal direktörlük görevlerinde bulundu. Kurduğu ve başkanlığını yürüttüğü sağlık kurumlarında Türkiye'nin sağlıkta dönüşüm politikaları doğrultusunda önemli atılımlar gerçekleştirdi. Başkanlığı olduğu Türkiye Eğitim Sağlık ve Araştırma (TESA) Vakfı tarafından 2009 yılında kurulan İstanbul Medipol Üniversitesi'nin Mütevelli Heyeti Başkanlığını yürüttü.

Evli ve dört çocuk babası olan Koca'nın Türk Pediatri Kurumu, Pediatrik Metabolizma ve Beslenme Derneği, İstanbul Ticaret Odası (İTO) Sağlık Meslek Komitesi, Özel Hastaneler Sağlık Kuruluşları Derneği (OHSAD) üyelikleri bulunmaktadır. Aynı zamanda Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi (DEİK) Eğitim Komitesi İş Konseyi Başkan Yardımcısı, Vakıf Üniversite Hastaneleri Derneği'nin Başkanı ve Hizmet İhracatçıları Birliği Sağlık Hizmetleri Komitesi Başkanıdır.

cak, saldırganlığını azaltacak, hastalık yapma gücünü azaltacak şekilde bir mutasyona uğradığı hem bilimsel olarak tespit edilememiştir hem de bizim böyle bir gözlemimiz yok. Virüs tehdidini tam olarak sürdürmektedir.

Ülkemizin Kovid-19 salgını ile mücadelesinde aşı ve ilaç geliştirme çalışmaları açısından geldiği son durum nedir, bu konuda tıbbi cihaz ve kişisel koruyucu ekipman alanında olduğu gibi yakın zamanda bir başarı hikayesi mümkün görünüyor mu?

Birçok ülkede aşı çalışmaları yürütülmektedir. Dünyaya paralel olarak ülkemizde de 16 ayrı aşı çalışması yapılmaktadır. Bunlardan bir tanesi klinik öncesi dönemi başarıyla tamamlayarak insan denemelerine başlamıştır. Ümidimiz bu çalışmaların en az birinin başarı ile sonuçlanarak, başta vatandaşlarımız olmak üzere tüm insanlığın sağlığını kazanmasını sağlamasıdır.

Bu arada da Çin ve Almanya kaynaklı aşılardan ülkemizde de faz çalışmaları devam etmektedir. Bu yıl henüz bitmeden aşıya kavuşmanın ümidi içindeyim.

Son dönemde sağlık sistemimizde yaşanan olumlu gelişmeler, Kovid-19 ile mücadeleyi nasıl etkiledi?

Son 18 yıldır ülkemiz sağlık alanında tüm dünyaya örnek olabilecek bir başarı hikayesi yazdı. Sağlığa erişimde getirilen eşitlik, sağlık altyapısı ve insan gücüne yapılan yatırımlar Kovid-19 ile mücadelemizde en büyük gücümüz oldu. Diğer ülkelerin yaşadığı darboğazların ülkemizde görülmemesi bu sürecin sonunda diğer dünya ülkelerine sağlık alanına yatırım yapmanın önemini bir kez daha kanıtlamıştır.

Bilgi, donanım ve insan kaynağı açısından sağlık sistemimiz Covid-19 ile mücadele için yeterli miydi? Eksikleri nasıl tolere ettiniz?

Bilgi açısından sağlık personelimizin eksikliği yoktur, tecrübe açısından ise onlardan çok öndedir. Donanım açısından kişi başına düşen hastane yatağı sayısında geri olsak da, yoğun bakım yatağı sayısındaki avantajımız ağır hastaların başarı ile tedavi edilmesinde büyük fayda sağladı. Ülkemizde hasta seçme mecburiyeti olmadan ihtiyaç duyan her hastaya yoğun bakımda tedavi imkanı sağlanmaktadır.

Hekim ve hemşire sayısında kendimizi kıyasladığımız OECD ülkelerine göre çok gerilerdeyiz. Ancak bizim sağlık personelimizin diğerlerinden önemli farkı, fedakârlık ve adanmışlık duygusu içinde ihtiyaç duyan herkese el uzatmaktır. Eksiklerimiz olduysa da sağlık çalışanlarımızın fedakarlıkları sayesinde bu vatandaşımıza hissettirilmedi. Bize ulaşan eksikleri de en hızlı şekilde tamamlamaya çalıştık.

Kovid-19 salgını sağlık sistemimizi nasıl etkiledi, salgın sonrasında sağlık sistemimizde nasıl bir değişim bekliyor ve planlıyorsunuz?

Sağlık sistemimiz önemli bir stres testinden başarı ile geçmekte. Sistem kendini pandemi

şartlarına göre reorganize ederek aciliyeti olan bu duruma doğru şekilde cevap vermeyi başardı. Ertelenebilecek sağlık ihtiyaçlarının vatandaşlarımızın sağlıklarını risk altına atmadan ertelenmesini sağlayarak gecikmeli olsa da karşılanmasını sağlarken, ertelenmesi mümkün olmayan sağlık durumlarına müdahaleye aynı hızda devam etti.

Salgın sonrasında dünyanın düzeni hiçbir zaman eski halini almayacak. Her an böyle bir pandeminin tekrar edebileceği hatırlarda yer edecek. Sağlık sistemleri bir sonraki pandemiye daha uygun cevap verebilme adına kendisini hazırlıklı tutacak. Ülkemiz de bu durumdan etkilenecek tabii ki. Belki teknolojiden daha fazla istifade eden, yüzyüze görüşmeleri daha az indiren bir sağlık sistemi olacak.

Bu süreçte sizi en çok neler zorladı?

Beni en çok zorlayan başta sağlık çalışanları olarak her gün yaşadığımız can kayıplarını duyurmak oldu. Hala da en çok zorlayan odur. Verdiğim rakamların birer sayı olmanın ötesinde birer can olduğunu derinden hissetmek üzerimde ağır bir yük. Rakamı her gün bir aşağı çekebilir miyiz diye, yapabileceğimiz bir şey daha var mıydı diye düşünürüm.

“

Virüsün kendisini zayıflatacak, saldırganlığını, hastalık yapama gücünü azaltacak şekilde bir mutasyona uğradığı hem bilimsel olarak tespit edilememiştir hem de bizim böyle bir gözlemimiz yoktur. Virüs tehdidini tam olarak sürdürmektedir

Salgın döneminin sosyolojisini nasıl yönettiniz? Hassasiyetlerinize halktan ve kamuoyundan tam olarak karşılık alabildiniz mi?

Bu dönemde en önemli gücümüz vatandaşımıza karşı şeffaf ve samimi olmaktı. Vatandaşımızla şeffaf bir şekilde bildiklerimizi paylaşmak, bunu da samimiyetle dile getirmenin toplum içinde karşılık gördüğünü hissediyorum. Bir hastanede dolaşırken küçük bir evladımızın arkamdan “Fahrettin Koca değil mi o?” diye seslenmesi benim için toplumdaki aldığım karşılığın en güzeli olmuştu.

Salgının sağlık alanı dışındaki (eğitim, ekonomi) alanlara etkilerinde de bütün dikkatler bilim kuruluna yöneldi. Bu baskı ile nasıl başa çıktınız?

Bilim kurulumuz kendi tecrübeleri ve dünyadan edindikleri bilgiler ışığında pandeminin ülkemizdeki seyrini yakından izleyerek önemli tavsiyelerde bulunmuşlardır. Halen de bu şekilde görevlerini yapmaktadırlar.

Sayın Cumhurbaşkanımızın liderliğinde hükümet üyelerimiz bu kararların hayata geçmesinde önemli katkılar sağlamışlardır. Tabii ki bir ülkede eğitimi durdurmak, sanayiye yavaşlatmak, ticarete önemli etkileri olan kısıtlamalar getirmek tek başına Sağlık Bakanlığının ger-

çekleştirebileceği bir konu değil.

Diğer bakanlıklarımız geçtiğimiz dönem uygulanan bu kısıtlamaların insanlara etkisini asgaride tutmak için önemli çalışmalar yapmışlardır. Bu dönemi oldukça sıkıntılı geçirsek de, geri dönüşü olmayan hasarlar almadan atlatmayı başardık.

Bu kısıtlamaların toplumun sosyal yapısı, hatta toplum psikolojisi üzerine de büyük etkileri oldu. Bu etkileri değerlendirmek, alınabilecek tedbirleri belirlemek adına Toplum Bilimleri Kurulu adı altında bir bilim kurulu daha teşkil ettik. Bu kurulumuz da toplumun nabzını tutarak bize çeşitli önerilerde bulunmaktadır. Ayrıca geniş çaplı araştırmalar yürütmeye başlamışlardır. Sonuçlarını önümüzdeki günlerde kamuoyumuzla paylaşacağız.

Salgın döneminde diğer ülkelerle ilişkimiz nasıl etkilendi? Yardımlar gönderdiğimizi biliyoruz. Ne kadar ülkeye ne kadar yardım gönderdik?

Salgın zamanında tüm ülkeler kapılarını dışarıya kapattılar. Önemli bir kavşak noktası olan ülkemiz de kendini dışarıya kapatmıştı. İnsan hareketinin çok olduğu ülkemizin bu kapatmadan olumsuz etkilendiği muhakkaktır. Ancak biz başta edindiğimiz bilgi ve tecrübeler olmak

üzere tüm imkanlarımızı diğer ülkelerle paylaşmayı tercih ettik, bunu insani bir görev olarak gördük.

Bu süreçte 159 ülkeye, koruyucu malzeme yardımı ve ihracı yaptık.

Kovid-19 virüsünden kaynaklanan salgın döneminin ne zaman sona ereceğini öngörüyorsunuz?

Bunu kesin tarih olarak tahmin etmek çok zor. Ancak önümüzdeki yılın ortalarından önce tehlikenin ortadan kalkmaya başladığını tahmin etmek zor değil.

Kovid-19'dan sonraki süreçte farklı virüs salgınları olma ihtimali nedir? Bu durumlara nasıl hazırlanmalıyız?

Böyle bir virüs salgını olduysa bundan sonra olmaz deme şansımız yok. Pandeminin yayılmasını yavaşlatıcı tedbirlerin öncelikli olduğu, hastaların tedavi imkanlarına erişimin kısıtlı olmayacağı, rezerv kaynakların elde hazır tutulduğu şekilde hazır olmak gerekecektir.

Son olarak genelde salgın dönemleri, özelde ise Kovid-19 süreci ile ilgili olarak insanımıza önerileriniz nelerdir?

Kişisel korunma tedbirleri çok önemli. Sürekli söylediğim gibi maske, mesafe, temizlik öncelikli tedbirlerimiz olmalı, nefes almak gibi hayatımızın vazge-

çilmez, ihmal edilmez birer parçası olmalı. Gereksiz yere kalabalıklara karışma, şart olmayan her buluşma kendi başına riski arttırmaktadır. Bu durumlarda maskeyi doğru kullanmak, diğer insanlarla mesafeli durmak ve başta el temizliği olmak üzere temizliğe dikkat etmek hayat kurtarıcıdır.

“

En önemli gücümüz vatandaşımıza karşı şeffaf ve samimi olmaktır. Vatandaşımızla şeffaf bir şekilde bildiklerimizi paylaşmak, bunu da samimiyetle dile getirmenin toplum içinde karşılık gördüğünü hissediyorum

Geçmiş, Şimdi, Gelecek Ayrımında Zamansallığın Bütünlüğü ve Kimlik

PROF. DR. YUSUF TEKİN

ZAMAN mefhumu, insanın yalnızca bireysel olarak deneyimlediği an'ların toplamından ibaret subjektif ve soyut bir içerik değildir. O, aynı zamanda içinde şekillendiğimiz ve şekillendirdiğimiz maddi ve manevi kimliğimizin tarihsel ve güncel boyutlarını resmeden ampirik bir biçim, dinamik ve somut bir gerçekliktir. Bu yönüyle bakıldığında, zaman mefhumunun, toplumlar ya da milletler açısından tarihsel bakiye-yi de içeren güncel hale ve gelecek vizyonuna ilişkin olgusal ve objektif bir hüviyet taşıdığını söylemek mümkündür.

Esasında tekil bir insanın bireysel yazgısına verili olan gerçekliğin öznel ya da subjektif nitelikli teması da, o insanın ait olduğu toplumsal, kültürel ve coğrafi ünitelerin zamansal bütünlüğü, yani zaman içinde karakterize olmuş objektif hakikati içinde gerçekleşir. O hakikat; asırlara sari bir müktesebatın kuşatıcılığı içinde ve çoğunlukla anonim olarak özümşenen bir 'geçmiş' bilinci, bu bilincin etkisinde şekillenen bir 'şimdilik/kendilik' algısı ve bunlara dayalı olarak yükselen bir gelecek perspektifidir. Geçmiş, şimdi ve gelecek ayraç ile tasnif edilen zamansallığın şu veya bu dönemdeki varoluş biçimlerinin her biri, tarihin akışı içinde daralıp genişleyen bir bütünselliğin izlerini taşır ve geçmişini içinde barındıran bir şimdilik/kendilik bilinci ile geleceğe doğru yol alır.

Kadim insanlık tarihini inşa eden büyük medeniyetlerin müntesibi olan toplumların her birini bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Söz konusu toplumların, yalnızca içinde bulundukları çağın ya da dönemin kendine özgü niteliklerine göre ve bu nitelikler sayesinde şekillenen bir edilgenlik ile izah edilmesi olası değildir. Zira bu tür toplumlar, insanlık tarihinin rutin akışı içinde kendiliğinden boy gösteren pasif bir zamansallığı değil, ait oldukları medeniyet ikliminin zengin müktesebatını ve geleneğini taşıyan aktif ve bilinçli bir tarihselliği temsil ederler. Tam da bu nedenle, söz konusu toplumlar, aktüel zamanın genel eğilim ve kabullerine kolayca biat eden kitlesel bir refleksle hareket etmez; aksine onları aşmaya, değiştirmeye ve hatta onlara meydan okumaya dönük kolektif bir bilinç ile mukavemet ederler.

İşte bu mukavemetin dayandığı tarihsel akıl ya da irade (*kolektif bilinç*), temsil ettiği toplumun zaman içinde karakterize olmuş objektif hakikatini yansıtır. Bu hakikat, kuşattığı toplumun ve onu oluşturan bireylerin öznel gerçekliğinden bağımsız olarak tarihin içinde ve tarihle birlikte devinmeye devam eder. Kolektif bir tarihsel bilinç olarak devinen söz konusu hakikat, ait olduğu toplumun aktüel zamandaki varoluş biçimi ve koşullarına göre kendisini somutlaştırır. Ve böylece hem kendi toplumunu hem de onunla beraber dünyayı yeniden inşa etmeye başlar.

Bu türden bir hakikatin kendisini en somut ve en yetkin şekilde açığa vurduğu medeniyetlerin başında İslam Medeniyeti gelmektedir. İslam Medeniyeti, insanlığın baki kurtuluşu esasına göre işleyen evrensel bir yönelim olarak tarihin başlangıcından beri süregelen zengin bir müktesebata haizdir. Bu müktesebat, her ne kadar değişik dönemlerde farklı isimlerle anılmış olsa da, ontolojik kaynağı ve epistemolojik temelleri bakımından ortak ilke ve değerleri yansıtmakta; aktüel görünürlüğü ile ait olduğu zamana (*belirli bir geçmişe ya da şimdiki an'a*) ve toplumlara, içerdiği mesaj itibarıyla ise tüm zamanlara ve bütün insanlığa hitap etmektedir. Bir başka ifadeyle, onun bizatihi peygamberler ve takip edicileri aracılığıyla temsil edilen belirli bir zaman ve mekan içindeki varlığı tarihselliğini, tüm zamanlar ve mekanlar için geçerli olan mesajı ise objektif hakikatini yansıtır. Nitekim İslam Medeniyeti, Hazreti Muhammed (*sav*) ile birlikte son ve en yetkin halini almış; kendisinden önceki peygamberlerin vazettiği hakikati de içine alan hem kümülatif hem de özgün bir inşa süreci içine girmiştir.

Kuşkusuz ki, temelinde tevhid inancının bulunduğu bu inşa sürecinin en önemli kavramlarından birini ve hatta birincisini adalet mefhumu oluşturmaktadır. Zira insan hak ve onurunu en mükemmel şekil-

Tekil bir insanın bireysel yazgısına verili olan gerçekliğin öznel ya da subjektif nitelikli teması, o insanın ait olduğu toplumsal, kültürel ve coğrafi ünitinin zamansal bütünlüğünde, objektif hakikati içinde gerçekleşir.

*İslam Medeniyeti, insanlığın
baki kurtuluşu esasına
göre işleyen evrensel bir
yönelim olarak tarihin
başlangıcından beri
süregelen zengin bir
müktesebata haizdir.
Bu müktesebat, aktüel
görünürlüğü ile
ait olduğu zamana ve
toplumlara,
içerdiği mesaj itibarıyla ise
tüm zamanlara ve bütün
insanlığa hitap etmektedir.*

de tesis ve temsil edebilmenin yolu, yalnızca adaletin tüm yönleriyle ve bütün yaşam alanlarını kapsayacak biçimde teşekkül etmesinden geçmektedir. Adalet; içinde insanın bulunduğu bütün ilişkilerin temel belirleyicisi, o ilişkilerin hangi yönde karakterize olacağının ana parametresidir. İnsanın insanla, doğayla, toplumla, devletle ve devletlerin de birbirleriyle ilişkileri hep bu parametre ekseninde şekillenir. Adalet, bir bakıma hak ve sorumluluk diyalektikidir ve yekdiğerine karşı sahip olunan haklar ile yekdiğerine karşı hissedilen sorumluluk arasındaki dengeyi oluşturur.

İslam Medeniyeti, bu dengenin hangi ilke ve değerler doğrultusunda oluşması gerektiğini hem normatif düzeyde ortaya koymuş hem de farklı dönemlerdeki uygulamaları ile pratik olarak da göstermiştir. Ancak kabul etmek gerekir ki, İslam dünyasının bugün itibarıyla içinde bulunduğu ahval ve şerait, kendi medeniyetinin salık verdiği ilke ve değerleri yaşamaktan ve yaşatmaktan çok uzaktır. İslam dünyasının görece geri kalmışlığından kaynaklanan bu uzaklığın yol açtığı trajedilerin maliyetini ise yalnızca Müslüman toplumlar değil, yeryüzünün tüm mazlum coğrafyaları hep birlikte ödemektedir.

Askeri, sınai ve ekonomik gücü elinde bulunduran emperyal ülkelerin küresel düzeyde kurdukları sömürü düzeni, kendi devamlılığını sağlamak için ihtiyaç duyduğu mekanizmaları hiçbir ahlaki kaygı ile kayıtlı olmaksızın devreye sokabilmekte; yer altı ve yer üstü zenginliklerine ulaşmak için başka coğrafyaları talan edebilmekte; milyonlarca insanın ölümüne, evsiz kalmasına ve kitlesel göç hareketlerine neden olabilmektedir. Siyasal, ekonomik, kültürel, dinsel, ulusal sebeplerle ya da başka parametrelere dayalı olarak ve güçlünün konumuna göre şekillenen bu sömürü düzeninde evrensel hukuk ilkeleri sadece kulağa hoş gelen bir söylemden ibaret kalmakta ve çoğunlukla da süregiden eşitsizliklerin ve haksızlıkların üstünü örtmek için araçsallaştırılan bir kamuflaj olarak kullanılmaktadır.

Dünya barışını ve güvenliğini tesis etmek ve korumak amacıyla kurulan Birleşmiş Milletler'in (BM) yapısı bile bu gerçeği gayet açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Dünya halkları arasında barışı ve adaleti temin etmek için kurulan bu uluslararası örgüt, tam tersi bir yapılanma ile küresel dünyayı kendi çıkarları doğrultusunda yöneten ve yönlendiren beş ülkenin vesayeti altında bulunmaktadır. Bu beş ülke ile dünyanın geri kalanı arasındaki ilişkiler, söz konusu beş ülkenin ortak çıkarlarına ve hatta zaman zaman da bu ülkelerden herhangi birinin bireysel çıkarlarına göre tanzim edilmekte, edilebilmektedir.

Oysa Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'ın da sıklıkla vurguladığı üzere, "Dünya, beşten büyüktür." Bu söz, son derece önemli, derin ve değerli bir tespiti yansıtmakta; küresel sömürü düzenine yönelik büyük bir meydan okumayı içermektedir. Yine bu söz, yukarıda bahsettiğimiz, İslam dünyasının kendi medeniyet değerleriyle arasındaki mesafenin yol açtığı trajedilerin nihayet bulmasına dönük güçlü bir çağrıdır. Çünkü küresel sömürü düzeninden beslenen haksızlıklar, yalnızca o haksızlığa yol açan ve onu sürdürenlerin sorumlu olduğu bir edim değildir. Bu, aynı zamanda söz konusu sömürü düzenine ve bundan kaynaklanan haksızlıklara karşı çıkmayan ve mağdur edilen toplumların da sorumluluğudur.

Türkiye, bugün, müntesibi olduğu zengin medeniyetten ve tevarüs ettiği kadim geçmişinden aldığı ilham ve güçle küresel sömürü düzenine baş kaldırmakta; daha adil ve daha özgür bir dünyanın inşası için dünyanın tüm mağdurları ve mazlumları adına mücadele bayrağını yükseltmektedir. Şüphesiz ki bu, güç ve çetin bir mücadeledir. Ancak yazımızın başında da belirttiğimiz üzere, zaman mefhumu, belirli bir topluma ve o toplumun tarihsel bakiyesini de içeren güncel haline ve gelecek vizyonuna ilişkin olgusal ve objektif bir hüviyet taşır. Türkiye, son yıllardaki siyasal, bilimsel ve teknolojik atılımlarıyla birlikte, iki asrı aşkın süredir devam edegelen modernleşme süreci boyunca kendisine dayatılan edilgen pozisyonu terk etmeye başlamış; ait olduğu medeniyet ikliminin adalet merkezli ilke ve değerlerinin aktif, bilinçli ve güçlü temsilcisi olma vasfını yeniden kazanmıştır. Tarihin uzun soluklu akışı içinde vuku bulan ve ülkemizi küresel sömürü düzeninin dayatmalarına mahkûm eden arızı yönelim terk edilmiş; bunun yerini Türkiye'nin toplumsal, kültürel ve coğrafi kodları içinde yaşayan zamansal bütünlükten neşet eden objektif hakikat ve bu hakikat uyarınca sahiplenilen tarihsel misyon almıştır. Unutmamak gerekir ki, bu misyon ne yalnızca Türkiye'nin ne de sadece İslam toplumlarının kurtuluşunu amaçlamaktadır. O, kökleri geçmişe uzanan bir şimdilik/kendilik bilincinin insanlığın baki kurtuluşu için geleceğe doğru yol alması, daha adil ve daha özgür bir dünyanın inşası için yürütülen mücadelenin adıdır.

*"Dünya, beşten büyüktür"
sözü küresel sömürü
düzenine yönelik büyük
bir meydan okumayı
içermektedir. İslam
dünyasının kendi
medeniyet değerleriyle
arasındaki mesafenin yol
açtığı trajedilerin nihayet
bulmasına dönük güçlü bir
çağrıdır.*

Milli Enerji ve Maden Politikası Kapsamında Türkiye'nin Yatırım ve Dönüşüm Hamleleri

MİTHAT CANSIZ

TÜRKİYE'NİN bilhassa 2000'li yılların başından itibaren artan hızlı büyümesi ve bunun beraberinde getirdiği enerji tüketimi artışı ülkenizin enerji kaynakları alanında maruz kaldığı kısıtlarının da etkisi ile süreç içerisinde yükselen enerji ithalatı faturası olarak karşımıza çıkmıştır.

Artan ithal enerji faturası zamanla ülke cari açığındaki en başat kalem olmuş, bu durum da enerji ithalatının azaltılması yolunda yeni politikalar geliştirilmesini kaçınılmaz kılmıştır.

Bu bağlamda temel olarak “güçlü ekonomi” ve “ulusal güvenlik” hassasiyeti üzerinde şekillendirilen hükümet stratejileri, sonunda Milli Enerji ve Maden Politikası ismiyle çerçeveleri belirlenen genel bir strateji dokümanına dönüşmüştür.

Bu politika dokümanı kapsamında, enerji arz güvenliğinin sağlanması, enerjinin mümkün mertebe yerlileştirilmesi ve öngörülebilir bir enerji piyasasının oluşturulması amaçlanarak buna bağlı planlamalar yapıp hedefler belirlenmiş ve belirlenmeye devam etmektedir.

Petrol - Doğal Gazda Arz Güvenliği ve Kaynak Çeşitliliği

Arz güvenliği konusu, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin artan enerji ihtiyacının iç ve dış kaynaklardan karşılanabilmesinin yanı sıra,

bu ihtiyacın yarattığı dışa bağımlılığın ulusal güvenlik aleyhine işleme ihtimalinden dolayı ayrıca önem arz etmektedir. Nitekim, beklenmedik olaylar mevzu bahis olduğunda, örneğin İran'a karşı uygulanan bir küresel ambargo durumunda veya Rus uçağının düşürülmesi gibi spesifik bir vaka durumunda, enerji temini hususunda ülkemiz aleyhine ağır ve çetrefilli sonuçlar doğabilmektedir.

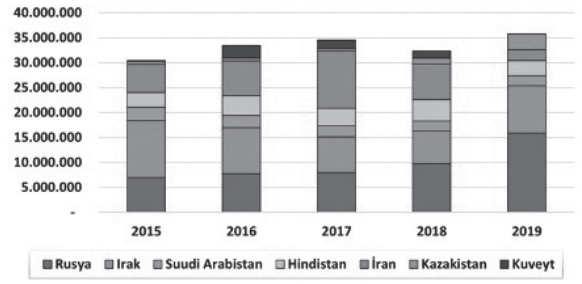
Bu olumsuz tecrübeler ışığında, Milli Enerji ve Maden Politikası bağlamında arz güvenliğinin sağlanması için ülke ve kaynak çeşitliliğini artırılması, petrol ve doğal gaz depolama kapasitesinin çoğaltılması, iletim-dağıtım altyapısının geliştirilerek enerji verimliliğinin önceliklendirilmesi temel hedefler olarak öne çıkmıştır.

Bu kapsamda, Türkiye'nin petrol ve doğal gaz alanında ithalat yaptığı pazarlarda çeşitliliğe gitmesi arz güvenliğinin sağlanması noktasında öncelikli konu olarak göze çarpmaktadır.

Şekil 1'de ifade edildiği üzere, Türkiye'nin son yıllardaki petrol ithal ettiği ülkeler irdelendiğinde dış politika bazlı gelişmelerin bu alandaki rakamları doğrudan etkilediği görülmektedir.

Yine Şekil 1'deki grafikten Türkiye'nin temel olarak Rusya, Irak ve İran'a dayalı olan petrol ithalatının 2018 Kasım'ı sonrası İran'a uygulanan ambargo sebebiyle iki ülkeye (Rusya ve Irak) endeksli bir duruma evirildiği izlenmektedir.

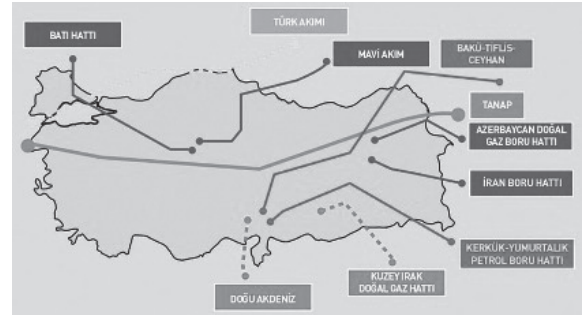
Diğer taraftan Türkiye'nin doğal gaz tedariki konusundaki boru hattı yatırımları ise sadece ülkemizin değil Avrupa Birliği ülkelerinin dahi arz güvenliğine katkı koyacak şekilde gelişim göstermiştir. Söz konusu çalışmalar, kaynak çeşitliliğinin artırılıp arz güvenliğinin sağlanması konusunda fayda getirmenin ötesinde Türkiye'nin uzun vadede doğal gaz ticareti için bir merkez olma (Hub) gayesine de hizmet etmektedir. (Şekil 2).

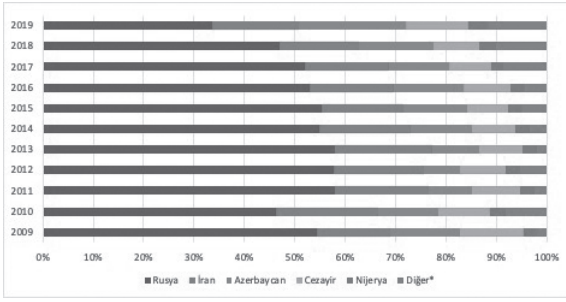
Şekil 1. Türkiye'nin 2015-2019 Yılları Arası Ülkelere Göre Petrol İthalat Miktarı (ton)

Kaynak: EPDK, Petrol Piyasası Sektör Raporları Şekil 1. Türkiye'nin 2015-2019 Yılları Arası Ülkelere Göre Petrol İthalat Miktarı (ton)

Kaynak: EPDK, Petrol Piyasası Sektör Raporları

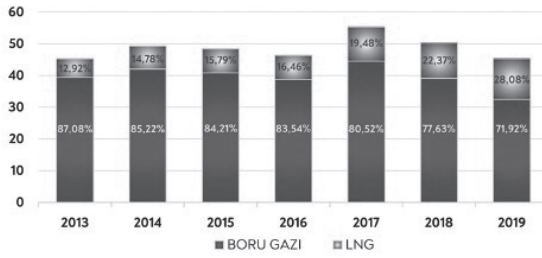

Şekil 2. Türkiye'nin Mevcut ve Planlanan Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları. Kaynak: BOTAŞ

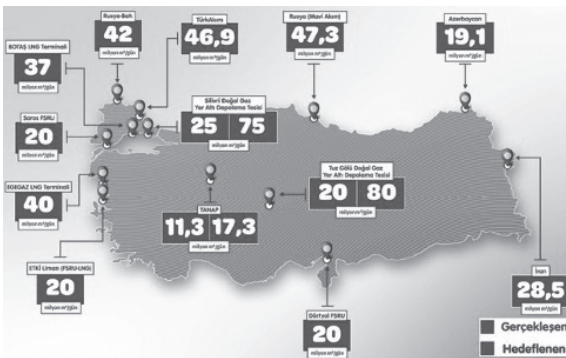

Şekil 3. Türkiye'nin 2009-2019 Yılları Arası Ülkelere Göre Doğal Gaz İthalat Oranı

* Spot LNG ithalatının yapıldığı ülkeleri temsil etmektedir
Kaynak: EPDK, Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporları

Şekil 4. Türkiye'nin 2013-2019 Yılları Arası Türüne Göre Doğal Gaz İthalat Miktarları (milyar m³)
Kaynak: EPDK, Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporları

Şekil 5. Türkiye'nin Doğal Gaz Giriş Kapasiteleri
Kaynak: BOTAŞ

Doğal gazda arz güvenliğinin sağlanması hedefine yönelik kaynak çeşitliliğinin artırılmasına ilişkin gerçekleştirilen çalışmalar yıllar içerisinde sonuçlarını vermiş ve Rusya'ya %50'lerin üzerinde olan bağımlılık 2019 itibarıyla %30 seviyelerine çekilmiştir. (Şekil 3).

Doğal gaz ithalatında kaynak çeşitliliğinin sağlanması noktasında LNG ithalatının son yıllardaki artışı çok önemli yer tutmaktadır.

Bu kapsamda özellikle;

- BOTAŞ'ın Marmara Ereğlisi'nde 37 milyon m³/gün
- EGEGAZ'ın Aliğa'da 40 milyon m³/gün,
- sisteme gaz basma kapasiteli LNG terminallerinin yanı sıra,
- Etki Liman İşletmelerine ait Aliğa'daki 20 milyon m³/gün,
- BOTAŞ'a ait Dört Yol'daki yine 20 milyon m³/gün,

kapasiteli FSRU (yüzer depolama ve gazlaştırma üniteleri) aracılığıyla Türkiye'nin LNG kapasitesi çok büyük bir artış göstermiş ve bu sayede Amerika'dan Katar'a kadar çok geniş bir coğrafyadan uygun fiyatla LNG ithalatına imkan sağlanabilmektedir. (Şekil 4).

Bunun yanı sıra, mevsimsel tüketim farklılıkları ve doğal gaz arzında yaşanabilecek teknik aksaklıkların telafi edilebilmesine katkı sağlama amacıyla Silivri ve Tuz Gölü'nde peyderpey kapasiteleri artırılan doğal gaz depolama tesisleri yatırımları gerçekleştirilmiştir. (Şekil 5).

Özetle; 2 adet LNG ve 2 adet FSRU terminali ile arz konusunda esneklik kazanılıp LNG ithalatı %13'ten %28'e çıkartılarak kaynak ülke çeşitliliği sağlanmıştır. Buna ilave olarak 2023 yılı itibarıyla Silivri ile Tuz Gölü Depolama tesisleri planlanan kapasitelerine eriştiğinde doğal gaz ihtiyacımızın yüzde yirmisine (%20) kadarını da depolayabilme imkanına kavuşulacaktır.

Hidrokarbon Aramacılığı

Milli Enerji ve Maden Politikası kapsamında dışa bağımlılığın azaltılması konusunda harekete geçilen

en önemli alanlardan birisi hiç şüphesiz hidrokarbon aramacılığının geliştirilmesi olmuştur. Bu bağlamda son yıllarda hızlı bir şekilde Türkiye'nin jeolojik yapısının araştırılması süreci başlatılmış gerek karada gerekse deniz alanlarında jeofizik ve sismik araştırmalar hız kazanmıştır. Bununla beraber yerli ve milli arama-sondaj filosu genişletilerek özellikle derin denizlerde bizatihi kendi imkanlarımızla çalışma yapma imkanına kavuşulmuştur. Bu kapsamda, Barbaros Hayrettin Paşa ve Oruç Reis sismik araştırma gemileri ile düşen petrol fiyatlarının ortaya koyduğu fırsatlar gözetilerek uygun finansman şartlarıyla satın alınan Fatih, Yavuz ve Kanuni sondaj gemileri Türkiye'nin derin deniz aramacılığı ve sondaj çalışmalarında önemli rol oynamaya başlamıştır. Nitekim ülkemizin son dönemde Mavi Vatan mefkuresi kapsamında Doğu Akdeniz'de yapmış olduğu hidrokarbon hamlelerinin merkezinde hep bu milli varlıklarımız rol almış ve almaya devam etmektedir.

Bütün bu çalışmaların meyvesini verdiği ve taçlandırıldığı gelişme ise 2020 yılı içerisinde gerçekleşen Tuna-1 sondajı ile beraber Sakarya Gaz Sahası'nın keşfi olmuştur. Türkiye tarihinin en büyük doğal gaz keşfi olarak nitelendirilen bu sahanın mevcut durum itibarıyla 405 milyar metreküp rezerv ve çok daha ötesinde bir potansiyele sahip olduğu bakanlık yetkililerince ifade edilmektedir. Söz konusu keşif Türkiye için yalnızca ekonomik veya stratejik anlamda değil aynı zamanda hidrokarbon aramacılığındaki ülkemiz makus talihin yenilmesi noktasında psikolojik açıdan da önem arz etmektedir.

Milli Enerji ve Maden Politikasının üzerinde durduğu diğer bir önemli husus yerlileştirme başlığı altında yenilenebilir, kömür ve nükleer enerji kaynaklı elektrik üretimlerinin Türkiye'nin toplam elektrik üretimi içerisindeki paylarının artırılması olmuştur.

Yenilenebilir Enerji

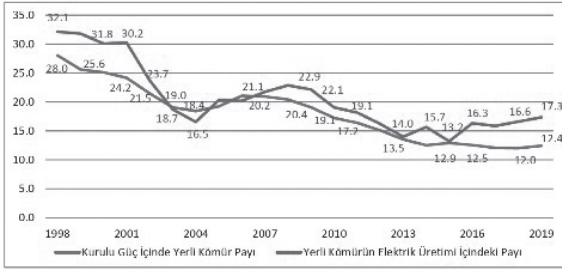
Enerji sektöründe 2000'li yılların başından itibaren yaşanan yeniden yapılandırma çalışmaları neticesin-

Şekil 6. Yakıt Türüne Göre Kurulu Güç Gelişimi
Kaynak: TEİAŞ

Şekil 7. Türkiye'nin Elektrik Hacminde Yenilenebilir Enerjinin Payı. Kaynak: TEİAŞ

Şekil 8. Yerli Kömürün Kurulu Güç ve Elektrik Üretimi İçindeki Payı

Kaynak: TKİ 2019 Sektör Raporu

de Türkiye'nin elektrik arz kapasitesi dikkate değer bir şekilde geliştirilmiştir. Bahse konu zaman dilimi içerisinde, Türkiye'nin elektrik kurulu gücü üç katın üzerinde artış göstererek 2020 yılı itibarıyla yaklaşık 92 GW seviyesine ulaşmıştır.

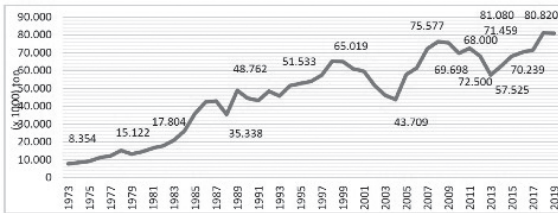
Her geçen yıl kurulu güç kapasitesini arttıran Türkiye'de, yenilenebilir enerji kapasitesi 20 yılda dört kat artış göstermiştir. 2019 sonu itibarıyla toplam kurulu güç kapasitesinin yaklaşık yarısı yenilenebilir enerji kaynaklarına dayanmaktadır.

Yenilenebilir enerjideki bu artışın en başlıca sebebi 2005 yılında çıkarılan 5346 sayılı YEK Kanunu kapsamındaki YEKDEM mekanizmasıdır. Bu destek kapsamındaki bir tesiste üretilen elektrik, piyasa fiyatının oldukça üzerinde bir rakama satılabilmekte ayrıca tesislerde yerli aksam kullanıldıkça ilave teşviklerden de faydalanılabilmektedir. Son yıllarda yenilenebilir alanında gerçekleştirilen ihalelerde bu yerleşirme hassasiyeti artırılarak korunmaya devam ettirilmektedir.

Bu bağlamda, 2017 yılında gerçekleştirilen 1000'er MW Kurulu güçteki YEKA güneş ve YEKA rüzgâr ihalelerinde santrallerde kullanılacak ekipmanın yurt içinde kurulacak bir tesiste yerli ve milli imkanlarla üretilmesi zorunlu kılınmıştır. Bahse konu yatırımların 2022-2023 yıllarında devreye girmesi beklenmektedir. Buna ilave olarak 2019 yılında gerçekleşen YEKA-2 rüzgâr (4 x 250 MW) ihaleleri ve yakın zamanda yapılacağı duyurulan mini YEKA güneş (toplamda 1.000 MW) ihaleleri ile 2023 yılına kadar ilave 2.000 MW'lık bir yenilenebilir kapasitenin de devreye alınacağı öngörülmektedir. Bunlarla beraber olarak özel sektörün de bu alandaki lisanslı veya lisanssız yatırımları artarak devam etmektedir

Yerli Kömür

Milli Enerji ve Maden Politikası kapsamında ele alınan yerleşirme stratejisinin en önemli politika önerileri arasında Türkiye'nin yerli ve milli enerji

Şekil 9. Türkiye Linyit Üretimi

Kaynak: TKİ 2019 Sektör Raporu

kaynaklarından birisi olan kömür kullanımının arttırılması hususu da yer almaktadır. Bu kapsamda yerli kömüre dayalı termik santrallerin arttırılması ve buna paralel olarak ithal kömür santrallerinin yerli kömüre dayalı üretim yapan santrallere dönüştürülmesi amacıyla yerli kömürden üretilen elektrik için piyasa fiyatlarının üzerinde alım garantisi sağlayan bir teşvik mekanizması geliştirilmiş ve 2018 başı itibarıyla devreye alınmıştır.

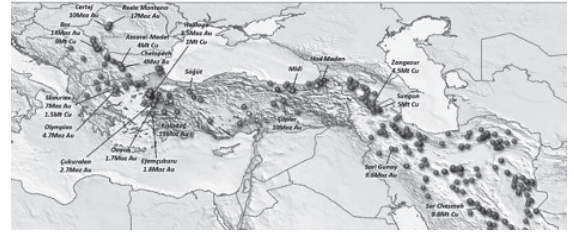
Şekil 8'deki grafikte 2008-2015 yılları arasında düşüş eğilimine girerek %13 seviyelerine kadar düşen yerli kömürün elektrik üretimindeki payının 2015 yılından itibaren gerçekleşen politikalar ile tekrar artış gösterdiği ve 2019 yılında % 17,3 seviyesine çıktığı görülmektedir.

Türkiye'nin satılabilir linyit üretimi son yıllarda destekleyici politikalar ile artış göstermeye devam etmiş ve yıllık 80 milyon ton seviyesini aşmıştır. Türkiye'nin taşkömürü üretimi ise yıllık yaklaşık 1,5 milyon ton seviyelerindedir. (Şekil 9).

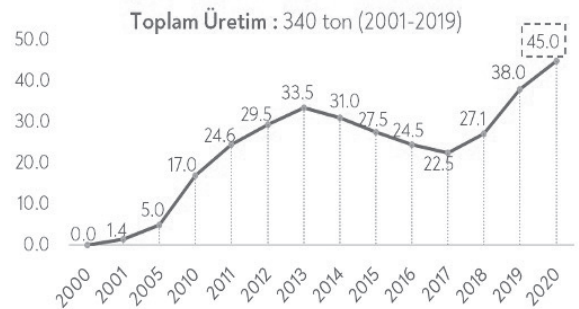
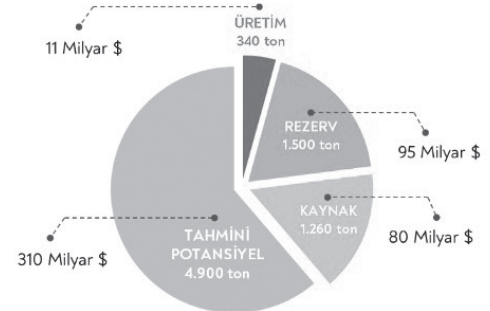
Nükleer Enerji

Türkiye, fosil ve yenilenebilir enerji kaynakları dışında ayrıca nükleer enerji konusundaki çalışmalarını sürdürmektedir. Özellikle arz güvenliği ve dışa bağımlılık konularında iyileşme hedefiyle 2010 yılında çıkılan yolda, Akkuyu Nükleer Güç Santralinin (NGS) inşa çalışmaları devam etmekte ve projenin ilk ünitesinin 2023 yılında devreye alınması planlanmaktadır. ETKB'nin 2019-2023 Stratejik Planı'na göre Akkuyu NGS'ye ilave olarak en geç 2021 yılında ikinci bir NGS için hükümetler arası anlaşmanın imzalanması hedeflenmektedir. Bu kapsamda Sinop ve Trakya bölgesi özelinde ön çalışmaların yürütüldüğü bilinmektedir.

Milli Enerji ve Maden Politikası'nda nükleer enerji santrallerinin kurulmasına paralel olarak nükleer tıp, sanayi, tarım, uzay teknolojileri ve uydu-haberleşme alanlarında da nükleer teknoloji kullanılarak ürün geliştirme çalışmalarının başlatılması planlanmakta-

Şekil 10. Tetis Kuşağında Türkiye'nin Pozisyonu
Kaynak: Altın Madencileri Derneği

Şekil 11. Türkiye'nin Altın Üretim Rakamları ve Jeolojik Olarak Altın Potansiyeli
Kaynak: Altın Madencileri Derneği

dır. Bu doğrultuda üniversiteler, sanayi ve kamu kesiminin desteği ile birtakım AR-GE faaliyetleri gerçekleştirilmektedir.

Maden

Milli Enerji ve Maden Politikası'nın yerlileştirme ekseninin diğer ayağında ülkenin maden potansiyelinin harekete geçirilerek bu alandaki kazanımların çevreyle uyumlu bir şekilde artırılması, maden teknolojilerinin yerlileştirilmesi ve katma değeri yüksek ürünler üretilmesine yönelik çalışmaların yürütülmesi amaçlanmaktadır.

Türkiye, metalik maden potansiyeli bakımından dünyadaki en önemli jeolojik kuşaklardan biri olarak bilinen Tetis Kuşağı'nın orta batısında yer almaktadır. Metalik maden ve değerli maden aramacılığı alanında 2000'li yıllara kadar bu kuşağın kayıp halkası konumunda olan Türkiye, 2000 yılından itibaren altın üretimine başlamış ve son 19 yılda 340 ton altın üretimi (22 Milyar ABD doları) gerçekleştirmiştir. Şekil 10'daki haritadan da görüleceği üzere batıda Romanya ve Bulgaristan'dan gelip doğuda İran ve Pakistan'a kadar uzanan kuşak üzerinde Türkiye hala tam anlamıyla potansiyelinin hakkını vermiş pozisyonda değildir.

Eldeki bilimsel çalışmalara göre, ülkemizin maden potansiyelinin bilinen değerlerin çok üstünde olduğu değerlendirilmektedir. Ülkemizin sadece altın alanındaki maden potansiyeli 8.000

tondur. Her yıl altın ithalatı için ortalama 8-10 milyar ABD doları döviz kaynağı harcadığımız düşünüldüğüne bu alanda yapılacak üretim seferberliğinin ne kadar kritik olduğu daha iyi anlaşılabacaktır.

Şekil 11'deki grafiklerde Türkiye'deki altın üretimin yıllar içerisindeki artan seyri ve bunun çok üzerinde sahip olunan jeolojik potansiyelin varlığı görülmektedir.

Türkiye'nin uzun yıllar boyunca uluslararası standartlar uyarınca aranmamasından ötürü sahip olduğu maden potansiyelinin yeterince açığa çıkarılmaması, madenciliğin ülkemiz açısından gelişmeye en açık alanlardan birisi olduğu sonucunu doğurmaktadır.

Bu alandaki potansiyeli değerlendirme adına, Milli Enerji ve Maden Politikası kapsamında öncelikle Türkiye'nin jeofizik ve jeokimya haritaları hazırlanmış, bununla beraber MTA eliyle yıllık bir buçuk milyon metrelere varan sondaj çalışmaları yapılmıştır. (Şekil 12).

Türkiye'de madencilik sektörünün kurumsallaşması, madencilik faaliyetlerinin uluslararası standartlarda yapılması ve madencilik yatırımlarına finansman sağlanabilmesi için Ulusal Maden Kaynak ve Rezerv Raporlama Komisyonu (UMREK) kurulmuş, madencilik faaliyetleri sırasında elde edilecek verilerin saklanarak gelecek çalışmalara ışık tutması için "Türkiye Yerbilimleri Veri ve Karot Bilgi Bankası" (TÜVEK) devreye alınmıştır.

Milli Enerji ve Maden Politikası gereğince katma değeri yüksek ürünler elde etmeye yönelik ihale modelleri geliştirilmiştir. Diğer taraftan bor madeninin değerini çok yüksek seviyelere taşıyacak savunma sanayi için kritik önemdeki Bor Karbür tesisinin kurulmasına yönelik ilgili anlaşmalar imzalanmış ve tesis kurulum süreci başlamıştır.

Şekil 12. 2014-2019 MTA Yıllık Sondaj Metraji
Kaynak: MTA

Bunun yanı sıra, küresel çapta stratejik önemi günbegün artan Nadir Toprak Elementleri (NTE) konusunda ürün ve teknolojilerin geliştirilmesi amacıyla, kısa adı NATEN olan Nadir Toprak Elementleri Enstitüsü kurulmuş, ülkemizin bilinen en önemli NTE yatağı olan Eskişehir Sivrihisar'daki rezervlerin üretimi için pilot tesis kurma çalışmalarına başlanmıştır. Benzer şekilde, dünyada artan elektrikli araç talebine paralel değeri gitgide yükselen lityum için de pilot tesis kurulumu gerçekleştirilmiş, Aralık 2020 itibarıyla test üretimine başlanması beklenmektedir.

Sonuç

Türkiye son yirmi yıldır büyüyen ekonomisi ile birlikte artan enerji ihtiyacını kesintisiz bir biçimde karşılayabilmek adına çok yönlü ve azami ölçüde yerli kaynaklara dayalı enerji politikaları geliştirmeye devam etmektedir. 2017'de ortaya konan Milli Enerji ve Maden Politikası, bilhassa arz güvenliğini sağlamak ve yerli kaynaklardan enerji üretimini arttırmak gayesi ile “güçlü ekonomi” ve “ulusal güvenlik” temeline dayanmaktadır.

Türkiye bahse konu bu politikalar sayesinde yenilenebilir enerji alanında dünyanın en fazla kurulu gücüne sahip olan ülkelerinden birisi haline gelmiş, LNG ve boru hattı yatırımları ile ciddi bir kaynak çeşitliliği sağlayarak özellikle doğal gaz alanında doğu-batı ve kuzey-güney hattında uluslararası ticaret merkezi olma hedefine yaklaşmıştır. Yerli kömür ve nükleer alanlarında gerçekleşen atılımların yanı sıra hidrokarbon aramacılığında da önemli mesafeler kat etmiştir.

Türkiye'nin bir nevi en bakir kaldığı alanlardan birisi olarak madencilikte ise yeraltı kaynaklarımızın uluslararası standartlarda aranarak ekonomiye kazandırılması noktasında olumlu gelişmelerin arifesinde olduğumuzu söyleyebiliriz. Zira bu alanda kamu ve özel sektör bilinci son

dönemde her zamankinden daha iyi bir noktaya gelmiştir. Pandemi sürecinin de yol vermesi ve hızlandırması ile önümüzdeki dönemde devletlerin özellikle stratejik ve kritik madencilik alanlarında daha etkin ve başat bir rol oynayacağı göz ardı edilmemelidir.

Bu bağlamda, Türkiye'nin stratejik yatırım kolu olma misyonu ile 2016 yılında kurulan Türkiye Varlık Fonu (TVF), 2019 yılında ilan edilen Yeni Ekonomi Programı kapsamında ülkemizin kronik sorunu olan cari açığı azaltma hedefiyle petrokimya, madencilik ve yerli kaynaklardan enerji üretimi projelerini yatırım yapılacak alanlar olarak belirlemiş ve bu yöndeki çalışmalarına hız vermiştir. Bilhassa madencilik ve yerli kaynaklardan enerji üretimi yatırımlarına girişmiş olan TVF yazı boyunca vurgulamaya çalışılan “güçlü ekonomi” ve “ulusal güvenlik” temelli milli stratejilerin yatırımcı sıfatıyla uygulayıcısı olarak görülmelidir.

Özetle, Milli Enerji ve Maden Politikası temel aldığı esaslar itibarı ile ülkemizin önemli problemlerine çözüm sağlamaya başlamıştır. Bu stratejinin yarattığı faydalar günümüzde elektrik üretiminde rekor yerlilik oranı başlıklı haberlerle veya hidrokarbon aramacılığındaki tarihi keşifler ile karşımıza çıkabilmektedir. Devlette devamlılık esastır düsturunca sahiplenildiği ölçüde bu milli politikaların orta ve uzun vadede olumlu çıktıları kuşkusuz daha da artacak ve değeri daha net anlaşılacaktır.

Türkiye Dünkü Türkiye Değil. Ya Siz?

PROF. DR. KUDRET BÜLBÜL

BAMBU ağacını bilir misiniz? Yıllar boyunca hiç büyümeyip, kök salıp sonra kısa bir sürede hızla büyüyen...

Bazı insanların, ülkelerin, milletlerin kaderi de böyledir; uzun yıllar, on yıllar, bazen yüzyıllar gerekir yeniden açılıp serpilebilmeleri için. Ama bir kez açılmaya başlayınca uzun yüzyılların köksalmışlığı, demlenmişliği, dinginliği ve enginliği ile hızla yol alır.

Türkiye herhalde bu tür ülkelerin başında gelir. Bugün çok hızla yol alıyorsa, şairin ifadesiyle, “yenilgi yenilgi büyüyen bir zafer”e sahipse, bunda o uzun yüzyılların birikimi vardır. İki yüz yılı aşkın bir demleniş sürecinde; şiir, sanat, edebiyat, maneviyat ve ilim dünyasından çok sayıda ismin yanı sıra, siyaset dünyasından Sultan Abdulhamid’i, şehit Başbakan Menderes’i, yine şehit edildiğini düşündüğüm Rahmetli Özal’ı, Erbakan’ı mutlaka anmak gerekir.

Türkiye 2000’li yıllar sonrasında iç ve dış siyasette, öncesinde hayal bile edilemeyen, bazılarının hayalinin bile yasak olduğu çok köklü değişimler ve dönüşümler geçirmiştir. Türkiye’nin gerçekleştirdiği bu değişim “sessiz devrim” olarak da anılmaktadır¹. Bu değişimler kolay gerçekleştirilmemiş, karşılaşılan direnç güçlü millet desteği ve güçlü bir irade ile ancak aşılabilmektedir. Tayyip Erdoğan’ın şahsında somutlaşan böyle bir

¹ 2002 sonrasında, demokrasi ve özgürlükler alanında atılan adımlar için Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı tarafından bastırılan, benim de Komisyon Başkanı olarak katkıda bulunduğum “Sessiz Devrim” kitabına bakılabilir. Ankara, 2014

güçlü irade ortaya konmamış olsaydı, bu değişimlerin gerçekleştirilebilmesi kuşkusuz oldukça zordu.

Dış siyasette etkin olmasının temelini oluşturan iç siyasetteki belki de en önemli gelişme vesayetin aşılmasıdır. Askeri, bürokratik, yargısal, ekonomik, medyatik vesayetlerle Türkiye uzun on yıllar iç siyaset açısından kolaylıkla yönetilemez, dış siyaset açısından ise kolaylıkla müdahale edilebilir bir ülke görünümüne bürünmüştür.

Vesayetin aşılması ve Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesiyle birlikte Türkiye, yakın tarihinde hiç olmadığı kadar kendisi için yönetilebilir bir ülke haline gelmiştir. Dün ABD başkanları, başkan adayları Türkiye'yi doğrudan hedef alacak bir açıklama yapmazlardı. Çünkü Türkiye onlar için doğrudan hedef alınacak değil, herhangi bir istihbarat şefi üzerinden yönetilebilecek bir ülke idi. 12 Eylül darbesinde, "bizim çocuklar başardı" diye bilgi vermişti dönemin ABD Başkanı Carter'a, dönemin ABD Türkiye İstihbarat Şefi Başkanı Paul Henze. Türkiye artık ABD'nin çocukları üzerinden yönetilebilecek bir ülke değil. Bazı batılı liderlerinin ve ABD Başkan adaylarının hırçınlığı bundandır.

Vesayetin aşılması ile ayaklarındaki prangalardan kurtulan Türkiye, küresel barışa daha fazla katkı verebilir hale gelmiştir. Türkiye, yurtda ve cihandaki gelişmeleri sadece izleyen, bekle gör politikasıyla etkisiz aktör olarak sadece açıklama yapan bir ülke değil, artık Atatürk'ün veziz sözünü, "Yurtda sulh, Cihanda Sulh" ilkesinin ruhuna uygun şekilde, yurtda ve cihanda aktif tutum alarak sulhu sağlamaya çalışan bir ülkedir. Suriye, Libya, Ege, Akdeniz politikası bunun somut örnekleridir.

Türkiye askeri teknoloji açısından da dün hayal edilemeyecek mesafeler kat etmektedir. Dün ABD ve İsrail'in verdiği İHA'lar ve İstihbaratla, ancak onların izni kadar PKK'yı izleyebilen bir Türkiye, bugün sahip olduğu İHA'lar ve SİHA'lar ile sadece terör örgütü üzerinde değil, bölgesinde, bu silahları paylaştığı müttefik devletlerle, sonuç değiştirici bir ülke haline gelmiştir.

2000'li yıllar sonrasında Batılı ekonomiler yeterince gelişmemiş, küreselleşme süreçlerinden yeterince kazançlı çıkamamıştır. Bu süreçten Çin, Brezilya, Türkiye gibi ülkeler daha fazla kazançlı çıkmış, ekonomik olarak çok daha fazla büyümüşlerdir. Önceden küreselleşmenin şampiyonluğunu yapan Batılı ülkelerin küreselleşme karşısı hale gelmesinde bu sonucun büyük etkisi vardır.

Türkiye yakın dönemde gerçekleştirdiği maddi kalkınmanın yanı sıra, insani yardım açısından da dünyanın önde gelen ülkelerinden biri

Türkiye'nin dış siyasette etkin olmasının temelini oluşturan iç siyasetteki belki de en önemli gelişme vesayetin aşılmasıdır.

haline gelmiştir. Dünyanın en zengin ülkesi olmamasına rağmen, bütçesine göre, dünyada en fazla insani yardım yapan ülkeler sıralamasında sıklıkla ilk sırada yer almaktadır.

AB ülkeleri, sahip olduğu maddi teknolojiyi ve nimeti, mültecilerin gelmemesi için güvenlik duvarlarını artırmaya harcarken Türkiye tercihini, imkanlarını çaresiz insanların ihtiyaçlarını karşılamak yönünde kullanmıştır. Bu politikası ile Türkiye milyonlarca mülteciye ev sahipliği yapmaktadır. Mültecilerin Türkiye’de kalması, gittikçe neo-nazist ve neo-faşist politikalara teslim olan AB ülkelerini, bu politikaların tamamen esir almasını engellemiş, AB demokrasinin kurtarılmasında önemli rol oynamıştır.

Bütün bunlarla birlikte belki de en önemlisi, Türkiye, artık insanının özgüven sahibi olduğu bir ülkedir. Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan’ın konuşmalarında adaleti, hakikati, insaniyeti haykırması sadece İslam dünyasına değil, tüm dünya mazlumlarına güç vermektedir. Emperyalizmin ayak oyunları ile pek çok ülkenin düştüğü günümüz dünyasında, Allah korusun, Türkiye de düşmüş olsaydı, dünya mazlumlarının cesareti belki de daha fazla kırılacaktı. Emperyalist ülkelerde Türkiye karşıtlığının artmasında, Türkiye’nin dünya mazlumları için sesini yükseltmesinin etkisi de büyüktür.

Türkiye’nin kat ettiği mesafeye, AB’nin Dışişleri Bakanı olarak da nitelenebilecek, Avrupa Birliği Güvenlik ve Dış Politikalar Yüksek Temsilcisi Josep Borrell Fontelles de işaret etmiş bulunmaktadır:

“İmparatorluklar geri gelmeye başladı. En azından üçü. Diyebiliriz ki bunlar Rusya, Çin ve Türkiye; geçmişin büyük imparatorlukları. Bunlar yakın komşularına ve küresel [olarak] yeni bir yaklaşımla geri geliyorlar ki bu da bizim için yeni bir durum demek. Ve Türkiye bizim koşullarımızı değiştiren bu etkenlerden birisi.”

Fontelles’in sözlerinin amacı çok tartışılabilir ama tespiti aslında malumun ilamı. Türkiye’nin yakın dönemde lig değiştirdiğini az çok herkes gözlemlemektedir.

Kuşkusuz Türkiye’nin 2000’li yıllardan bugüne yapmış olduğu atılımların, uygulamaların elbette daha fazlası vardır. Ancak yeterince mesafe kat edilemeyen alanlar da var. Eğitim, kültür, sanat, müzik alanlarında maalesef istenilen mesafe alınabilmiş değildir. Yapılan tespitler ya da sonuçlar ağırlıklı olarak siyasetin doğurduğu ya da etkili olduğu sonuçlardır. Bu durumda sorulması gereken soru şudur: Bir ülkenin daha

Türkiye, artık insanının özgüven sahibi olduğu bir ülkedir. Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan’ın konuşmalarında adaleti, hakikati, insaniyeti haykırması sadece İslam dünyasına değil, tüm dünya mazlumlarına güç vermektedir.

çok siyaset üzerinden aldığı mesafeye, o ülkenin sanayisi, üniversiteleri, sivil toplum örgütleri, akademisyenleri, kendi halindeki insanları eşlik etmezse, alınan bu mesafe kalıcı olabilir mi?

28 Şubat sürecinin bize öğrettiği en önemli şeylerden biri, sadece kendi meşrebimizde, kabuğumuzda kalarak Türkiye’yi yönetemeyeceğimizdi. AK Partili yıllar ise sadece Türkiye için politika üreterek Türkiye’yi yönetemeyeceğimizi bize öğretiyor. Türkiye’nin “dünya beşten büyüktür” gibi bir iddiası varsa, bu ancak başka ülkeler için de politikalar üreterek ve küresel adalet koalisyonları kurarak mümkün olabilir.

Benzer şekilde, Menderes ve Özal dönemleri, sadece siyaset üzerinden alınan mesafelerin kalıcı olamayacağını bize öğretmiş durumda.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, belki de küresel düzeyde Türkiye’nin en fazla bilinen ismi, dünya çapında bir lider.

Peki, dünya çapında bilinen sanayici, işadamı, akademisyen, STK, diplomat, eğitimci, sanat, kültür, edebiyat insanlarımız kimler?

Türkiye’nin 2000’li yıllar sonrasında kat ettiği mesafenin, siyasetle değişen değil, kalıcı olmasını istiyorsak, bu alanlarda da iddiasının olması gerekir. İnsanımızın hangi alanda olursa olsun, ne yaparsa yapsın, dününden farklı olması, olabildiğince küresel ölçekte kalite ve vizyonla işini yapıyor olması gerekir. Zaten “iki günü eşit olan ziyandadır” hadisi de bunu gerektirmez mi?

Türkiye çünkü Türkiye değil. Artık ‘Yeni Türkiye’den bahsediyorsak, akademi, eğitimde, sivil toplumda, özel sektörde, dil, kültür, sanat, medeniyet, edebiyatta da insanımızın ‘Yeni Türkiye’ vizyonunda olması gerekir. Bu alanlarda insanımızın üretkenliği, haleti ruhiyesi, azmi, cesareti, duruşu eski Türkiye’de kalırsa Türkiye’nin yürüyüşü sürdürülemez.

Yeni Türkiye’nin kalıcılığı, siyasal iktidarın küresel düzeydeki yürüyüşüne ancak her alanda küresel bir vizyonla ayak uyduran insan profilinin eşlik etmesi ile mümkündür

Siz bu yürüyüşün neresindesiniz?

Karşısında mı?

Sadece izleyicisi ya da müzmin mızımızlanıcısı mı?

En ücra bir köşede, hiç kimsenin görmediği bir işi yapıyor olsa bile, iki günü birbirine eşit olmayarak, düne göre sürekli kendini revize ederek bu yürüyüşün taşıyıcısı mı?

Evet! Türkiye çünkü Türkiye değil, ya siz?

Yeni Türkiye’nin kalıcılığı, siyasal iktidarın küresel düzeydeki yürüyüşüne ancak her alanda küresel bir vizyonla ayak uyduran insan profilinin eşlik etmesi ile mümkündür.

Uluslararası İnsani Yardım ve Türkiye

DR. İBRAHİM ALTAN

İHTİYAÇ sahiplerine yardım etmenin, yardımlaşmanın tarihi insanlık tarihi kadar eski ve derin olmakla birlikte günümüzde yardım eyleminin kurumsallaşması, yardımların yönetim ve koordinesinin bir uzmanlık sahası haline gelmesi ve ayrı bir çalışma sahası olarak ortaya çıkması birkaç yüz yıllık tarihe sahiptir. Birleşmiş Milletler kurumları, ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşları, Kızılay Kızılhaç Hareketi üyesi ulusal dernekler, yerel sivil toplum kuruluşları, kamu kurumları, medya, bağışçı ve donörler gibi bol aktörlü ve dinamik bir çalışma alanı olan insani yardım nasıl kavramsallaştırılabilir?

İnsan ıstırabını gidermek için yürütülen çalışmaların bütününe tanımlayan çerçeve bir kavram olan insani yardım, insan onurunu korumayı amaçlar. İnsanı afetlerden ve afetlerin etkilerinden, savaşımlardan, krizlerden ve onu kırılgan hale getiren her türlü durumdan korumayı hedefler. Ayrıca afet ve krizlerin hiç olmaması, afet ve krizlere zemin hazırlayan nedenlerin bertaraf edilmesi, gerçekleştiği takdirde ise etkilenenlerin dirayetinin artırılmasına yönelik çalışmalar da bu sahanın önemli bileşenlerindendir. Aynı zamanda, gerekli durumlarda hiçbir ayırım yapmadan ihtiyaç sahibine el uzatmanın adıdır insani yardım. El uzattığımız kişiyi ayağa kaldırma, yürür hale gelene kadar desteklemektir.

İnsani yardım kurumları kavramsallaştırması altında bu işi mesleki ve teknik bir alan olarak ele alan kurumlar olsa da esasında insani yardım gönüllülük esasına dayalı olan bir sahadır ve her âdemoğlunun hissesine bir takım görevler yükler. Peki, bu görevin yerine getirilmesinde rehberlik eden ilkeler, yol ve yöntem konusunda öne çıkan konular nelerdir?

Alanın farklı motivasyonlarla sahaya inen birbirinden farklı önceliklere sahip birçok aktörle dolu olması insani yardım çalışmaları için takım standartlar ve prensipler geliştirmeyi gerekli kılmıştır. Bağımsızlık, tarafsızlık, insanilik ve ayırım gözetmemek, uluslararası sözleşmelerle insani yardım alanında kabul edilen temel prensiplerdir. Kızılay ve Kızıllaç Hareketi de kendi mensupları için bu prensiplere gönüllülük, evrensellik ve birlik ilkelerini de eklemiştir.

2020'nin sonu itibarıyla küresel ölçekte bakıldığında insani yardıma ihtiyaç duyulan acil durumların uzun süreli savaş ve çatışma ortamı ve afetler olduğu görülmektedir. Bu kriz bölgelerinde acil gıda ve acil barınma ihtiyacı, sağlık ve eğitime erişim gibi temel sorun alanları öne çıkmaktadır. Uluslararası verilere göre hâlihazırda dünyamızda 216 milyon kişinin acil insani yardıma ihtiyacı bulunmaktadır.

Krizlerin yaşandığı coğrafyalar açısından bakıldığında Yemen, Kongo, Venezuela, Suriye, Afganistan acil yardıma ihtiyaç duyan kriz bölgeleri olarak dikkat çekmektedir. Yapısal, uluslararası, yerel ölçekte birçok nedeni olan bu krizler en fazla çocuklar ve yaşlılar gibi çatışma ile irtibatı olmayan kişileri etkilemektedir; bu kişilere el uzatılması elzemdir.

2020 yılının başından itibaren hayatımızın her alanını etkileyen Covid-19 pandemisi kriz bölgelerinin kırılganlığını daha fazla artırmıştır. Zira pandemi ve onun sosyal ekonomik etkileri ile mücadele kapsamında her ülke öncelikle kendi ihtiyaçlarına öncelik vermekte, bu da uluslararası yardımlar için ayrılan kaynakları etkilemektedir. Covid-19 pandemisinin bir diğer etkisi de insani yardım çalışmalarının sadece savaş ve kriz bölgelerine hitap etmediğini, refah seviyesi yüksek ülke ve toplumların dahi yardıma muhtaç olacağı durumlar olduğunu göstermesidir.

Türkiye'de insani yardım sektörünün kamusal ve sivil aktörleri Covid-19 ile mücadele ve etkilerinin azaltılması konusunda ulusal ve uluslararası ölçekte önemli çalışmalar yürütmektedir. Bu kapsamda ülkemiz dünyada en fazla mülteciye ev sahipliği yapan, insani yardım harcaması gelirine oranla en fazla olan ülke olarak küresel insani yardım ağının önemli ve öncü bir ülkesidir. Mazlumlara el uzatma konusunda önde giden Türkiye bu yönüyle insanlığın vicdanının sesi olmaktadır. OECD

Uluslararası verilere göre hâlihazırda dünyamızda 216 milyon kişinin acil insani yardıma ihtiyacı bulunmaktadır. Krizlerin yaşandığı coğrafyalar açısından bakıldığında Yemen, Kongo, Venezuela, Suriye, Afganistan acil yardıma ihtiyaç duyan kriz bölgeleri olarak dikkat çekmektedir.

Kalkınma Yardımları Komitesi'nin verilerine dayalı olan bu tespit, sadece bir milli gurur okşama olarak görülmemeli insanlık bayrağını daha yukarıya taşıma konusunda sorumluluk yüklemektedir.

Toplumsal, idari yapısını Devleti Aliye'den tevarüs eden ülkemizin insani yardım politikalarının kökeni de Osmanlı Devleti'nin toplumsal ve kurumsal yapılarına dayanmaktadır. Bu irtibatın en somut örneği Osmanlı Yaralı ve Hasta Askerlere Yardım Cemiyeti olarak kurulan, ardından Hilal-i Ahmer olarak insani yardım camiasına hilal sembolünü ve mefhumunu hediye eden Türkiye Kızılay Derneği'dir. Türk Kızılayı yerel ihtiyaçlar ve evrensel prensiplerin harmanlandığı bu toprakların yardım anlayışının somut bir örneği olarak çalışmalarını sürdürmektedir.

Hayırlı işlerde yarışmanın bereketi ışığında resmi kurumlardan sivil toplum kuruluşlarına kadar birçok insani yardım kurumu ulusal ve uluslararası ölçekte insan ıstırabını dindirmenin arayışındadır. Her kurumun kendi bağımsız karar alma mekanizması ve işleyişi olmakla birlikte kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşlarından oluşan kurumlar ağı Türkiye'nin insani yardım politikalarının temel aktörleri ve uygulayıcısıdır.

Türkiye'den yola çıkan insani yardım kurumlarının çalışmalarında öncelikle tarihi ve kültürel irtibatımızın kuvvetli olduğu kriz bölgelerinde insani yardım çalışmaları yürütme yaklaşımı hâkimdir. Bu durum bir seçenek değil sorumluluk ve görev olarak görülmektedir. Örneğin Arnavutluk veya Bosna'daki bir afet, Azerbaycan'daki bir kriz, Suriye'deki acil yardım ihtiyacı mutlaka bölge halkına destek olunması gereken konular olarak görülmektedir. Tabi ki bu tespiti-miz yardım çalışmalarının bu bölgeler ile sınırlı olduğu anlamına gelmemelidir. Örneğin Türkiye kökenli insani yardım kurumları Filipinler'den,

Senegal'e, Güney Amerika'dan Endonezya'ya kadar birçok uluslararası insani yardım çalışması-nın önemli aktörüdür.

Uluslararası insani yardım çalışmalarında ilgili uluslararası kurumlarla işbirliği önemlidir. Zira çevre, savaş, açlık, zorunlu göçler gibi sınır aşan sorunlar bunu elzem kılmaktadır. Bu tespitten hareketle; Türkiye gerek Birleşmiş Milletler nezdinde, gerekse farklı sivil yapılanmalarca öncülük edilen işbirliği platformlarının önde gelen bir aktörüdür. 2016 yılında İstanbul'da düzenlenen Küresel İnsani Yardım Zirvesi, 2019 yılında ev sahipliği yapılan Dünya İnsani Eylem Zirvesi, Uluslararası Kızılhaç Kızılay Hareketi İşbirliği Federasyonu Başkan Yardımcılığına Türk Kızılay Derneği Genel Başkanı'nın seçilmesi gibi örneklerle çoğaltılabilecek bu durumlar uluslararası aktörlerle işbirliğinin göstergeleridir.

Kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşları sadece acil durum yardımları ile değil insani diplomasi gibi çatışma çözümü ve barış inşasının önemli araçları ile de sahadadır. Bu kapsamda Suriye'de, Libya'da, Filipinler'de ve farklı kriz bölgelerinde kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla yürütülen diplomasi çalışmaları öne çıkmaktadır. Bu kapsamda zikredilen kriz bölgelerindeki insanların haklarının savunulması adına yürütülen savunuculuk (*advocacy*) çalışmaları da ayrıca vurgulanmalıdır.

Tıbbi insani yardım çalışmaları da Türkiye'den yola çıkan uluslararası yardım çalışmalarının önemli bir bileşenidir. Genellikle gönüllü doktorlar aracılığıyla yürütülen bu çalışmalar farklı türdeki insani yardım çalışmaları ile desteklenmektedir.

Türkiye'den yola çıkan insani yardım çalışmalarının bir diğer önemli tarafı da krizlerin çözümü, bölgelerin imar ve kalkınması ve dirençliliğin artırılmasına yönelik projelerdir. Zira

kriz bölgelerine gıda, ilaç ve ihtiyaç malzemeleri taşımanın krizlerin çözümüne katkı sağlamadığı aşîkârdır. Bu kapsamda kriz coğrafyalarında okul, hastane, su kuyusu, su kanalı, yol vb. kalıcı eserlerle kalkınmanın desteklenmesi; meslek edindirme kursları, tarım okulu, sağmal hayvan desteğı gibi projelerle bölge halkının kendi geçimlerini sağlar hale gelmesine yönelik birçok çalışma yürütölmektedir. Ayrıca bu bölgelerdeki insan kaynağı ve idari kapasitenin geliştirilmesi için yürütölen eğitim, burs çalışmaları ve kalkınma yardımları da insani yardım çalışmalarının tamamlayıcı bileşenidir.

Müslöman coğrafyalarla ilişki ve işbirliğimizin sürdürölebilirliği için önemli olan ama din ayrımı yapmaksızın yardım ulaştırmanın bir diğör aracı olan Ramazan ve kurban yardımları, kriz bölgelerinin her yıl düzenli olarak ziyaret edilmesini sağlamakta; sahadaki acil ihtiyaçların tespit edilmesi, bölge halkına destek olunması, krizlere neden olan sorunların ortadan kaldırılması için çözüm geliştirilmesi ve işbirlikleri inşa edilmesi için önemli bir vesile olmaktadır.

Uluslararası yardımların önemli bir kesimi sivil toplum kuruluşları tarafından yürütölmekte ve büyük ölçüde bağışlarla fonlanmaktadır. Bu durum Türkiye'den yola çıkan yardım çalışmalarını yardım kurumlarının sadece gönüllü ve profesyonelleri ile yürüttüğü teknik bir faaliyet olmasının ötesinde, binlerce kişinin katkı sağladığı bir iyilik senfonisine dönüştörmektedir.

Kriz bölgelerinin acil yardıma ihtiyacı olmakla birlikte bu yardımların gerekli ihtiyaç tespiti ve etki analizi çalışmaları ile analiz edilerek bir sistem dâhilinde sunulması konusu önem arz etmektedir. Bunu için de insani yardım alanındaki akademik ve entelektöel kapasitemizi

geliştöirecek çalışmalara daha fazla kaynak ayrılabilir. Sahanın ve masanın ihtiyaçlarına yanıt verebilecek donanımlı insani yardım profesyonellerinin yetişmesi de mühimdir.

Uluslararası yardım çalışmalarında koordinasyonun sağlanması için etkili iletişim mekanizmaları tesis edilebilir. Aynı bölgede faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının kaynaklarını daha etkin ve bereketli kullanmaları açısından belirli bir plan dâhilinde hareket etmeleri konusunda daha fazla çalışma yapılabilir.

Bu tespitlerin ışığında şu hususun altını tekrar çizmekte fayda var: Her ne kadar yukarıda bir meslek alanı ve teknik uzmanlık gerektiren bir alan olduğı belirtilse de insani yardım çalışmaları, esasında gönüllölük ile yürütölen çalışmalardır. "Amatör ruh, profesyonel yaklaşım" insani yardım çalışmaları için çok önemlidir. İnsani yardım çalışanları bir yanda amatörün samimiyeti ve gönüllölüğünü taşır; diğör yanda çağın gerektirdiğı donanım ve becerilerle profesyonelce çalışır. Yaratılanı yaratandan ötürü seven, kimliğine bakmaksızın muhtaca yardım etmenin adı olan insani yardım çalışmaları hem tarihimizden tevarüs ettiğimiz ve geleceğö aktarmakla mükellef olduğumuz bir değörimizdir.

Küresel Güç Dönüşümü Ve Türkiye'nin Rolü

PROF. DR. BİROL AKGÜN

SİYASETE, ekonomiye ve toplumsal konulara ilgi duyan herkesin son on yıldır sıkça duyduğu tartışmaların başında küresel sistemin nereye doğru evirildiği ve kaçınılmaz değişim sürecinin büyük güçler arası ilişkileri ve Türkiye'yi nasıl etkileyeceği gelmektedir. Batı dünyasının güç merkezlerinde patlak veren 2008 finansal kriziyle başlayan tartışma, Kovid-19 pandemisinin yarattığı insani krizi yönetmede sergilenen başarısızlıklar bağlamında giderek derinleşmiştir. Üstelik Çin, Türkiye ve Güney Kore gibi uluslararası sistemde yükselen güçlerin salgın sürecini yönetmedeki başarıları, Batı dünyasının küresel imajını da ciddi biçimde sarsmıştır. Bazı siyasi liderlerce dile getirilen *“hiçbir şey artık eskisi gibi olmayacak”* şeklindeki iddialı cümleler abartılı olsa da gerçek olan şey, dünyanın son otuz yılına damgasını vuran küreselleşme sürecinin belirlediği ekonomi-politik güç dengelerinin köklü biçimde sarsıldığı ve uluslararası sistemin geleceğine ilişkin belirsizliklerin giderek arttığıdır. Tarihteki büyük güçler arasındaki güç değişimlerini inceleyen Paul Kennedy gibi ekonomi-politikçiler genelde güç kaymalarını ülkelerin ekonomik büyüme hızlarındaki eşitsizliklerle açıklama eğilimindedirler. Bununla birlikte büyük savaşların veya tahrip edici doğal felaketlerin de bu tür jeopolitik güç kaymalarını hızlandırdığına hiç şüphe yok. Kaldı ki İbn Haldun gibi düşünürler esasen gücün el değiştirmesini ve devletlerin belli periyotlarla yükseliş ve düşüşlerini tarihin doğal seyri olarak görürler.

Entelektüeller, akademisyenler ve iş başındaki siyasi liderler için önemli olan şey ise, içinde yaşadığımız tarihsel geçiş anlarını zamanında fark edip doğru okuyarak, toplum ve devlet hayatına sağlıklı biçimde yön vermektir. Zira bu tür geçiş dönemlerinin ekonomi-politik şartları, devlet hayatı açısından önemli riskler barındırdıkları kadar, beraberlerinde milletlerin tarihsel bir sıçrama yapmasına yardımcı olacak pek çok imkân ve fırsatı da taşırlar. Riskleri göz ardı etmeyecek bir ihtiyatlılık ile tarihin önümüze serdiği fırsatlardan en ziyade istifade etmeyi sağlayacak bir cesaret ve güçlü bir liderlik, bu süreçte belirleyici olacaktır.

BÜYÜK DEĞİŞİMİ OKUMAK

TIME dergisinin 2 Kasım 2020 tarihli sayısı, “The Great Reset” yani “Küresel Sıfırlama” başlığıyla çıktı. Her yıl batı dünyasının siyasi liderlerini, iş alemini ve entelektüellerini dünyanın geleceğini tartışmak üzere Davos’ta bir araya getiren Dünya Ekonomik Forumu, 2020 Ocak ayında liberalizmin dönüşümü için “sorumlu ve paylaşımcı kapitalizm” (*stakeholder capitalism*) konseptini tartışırken, pandemi sürecinin ortasında, 2021 Ocak ayında gerçekleşecek olan oturumların ana gündemi ise “Büyük Sıfırlama” (*The Great Reset*) olarak belirlendi. Bu kavram ile Kovid-19 pandemisinin uluslararası politikada köklü değişiklikleri de beraberinde getirdiği, kapitalizmin yeniden dizayn edilerek yeni ve daha makul bir ekonomik sisteminin kurgulanması gerektiği ve küresel ölçekte her alanda “yeni” bir başlangıç yapılmasına ilişkin güçlü bir beklenti ifade edilmektedir. Yeni döneme ilişkin “yeni normallere” dair düşünceler büyük sıfırlamanın temelini oluşturmaktadır. Bu yeni başlangıcın uluslararası politikaya yansımaları ise “uluslararası sistemin değişimi ve dönüşümü” olarak gerçekleşmektedir.

Gerçekten de bugün uluslararası ilişkilerde ve günlük siyasette yeni normaller tartışılmaktadır. Teknolojik gelişmelerin ve pandeminin toplumsal hayata, kamusal hayata ve uluslararası sisteme etkileri önümüzdeki on yıllık dönemde de tartışılmaya devam edecektir. Tam da bu nedenle Henry Kissinger gibi düşünürler ısrarla bizleri “Dünya Düzeni” üzerine düşünmeye davet ederken, günümüz siyasi liderlerinin en büyük zorluğunun ve tarihsel sınavının, içinden geçtiğimiz kaotik dünyada geleceğe yönelik “yeni bir düzen” inşa etmek ve bunu kalıcı hale getirmek olduğunu belirtmektedirler.

17. yüzyıl Avrupa’sında doğan Westphalia düzeni, Çin’in felsefi temelli imparatorluk düzeni, İslâm’ın dinî referanslı düzeni ve ABD’nin demokratik idealizm temelli düzeni klasik düzen örnekleri olarak ve-

Riskleri göz ardı etmeyecek bir ihtiyatlılık ile tarihin önümüze serdiği fırsatlardan en ziyade istifade etmeyi sağlayacak bir cesaret ve güçlü bir liderlik, bu süreçte belirleyici olacaktır.

rilir. Kissinger bütün bu düzenleri inceleyerek uluslararası düzenin ve düzensizliğin kökenlerini anlamaya çalışmış; farklı beklentiler, ideolojik kamplaşmalar ve beklenmeyen koşullar altında uluslararası bir düzenin nasıl kurulacağına dair görüşlerini açıklamıştır. Soğuk Savaş dönemi ve sonrası ABD hegemonyasının yerleşik hale gelmesinde önemli payı bulunan Kissinger'in görüşleri, bugünü anlamak bakımından oldukça önemlidir. Ancak yeni bir küresel sistem kurmak ve bu sistemin kalıcı olması kısa vadede ne kadar mümkün olur? Bu konuda tahminde bulunmak ise oldukça zordur.

Dünya siyasi tarihine bakıldığında başarısız pek çok dönüşüm tecrübesi mevcuttur. Örneğin, SSCB'nin son dönemlerinde devlet başkanı olan Gorbaçov, ülkesinin ABD ile giriştiği silahlanma yarışında geride kalınca, SSCB'nin yeniden güçlenmesi amacıyla köklü reformlara girişmiştir. Gorbaçov 1986'da ilan ettiği "Glastnost ve Perestroika" yani şeffaflık ve yeniden yapılanma politikaları ile SSCB'nin âtil işleyişini tadil ederek ekonomik verimliliğini artırmayı hedeflemişti. Böylece sosyalizmden vazgeçmeden sosyalizmi yeniden inşa etmeyi amaçlıyordu. Ancak şeffaflık ve yeniden yapılanma politikalarının SSCB düzeninin kökenlerinde karşılığı olmayınca, Soğuk Savaşın kızıl süper gücü üç yılda çöktü. Böylece ABD hegemonyasının tescil edildiği tek kutuplu uluslararası sistem başlamış oldu. Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" olarak adlandırdığı ve liberal düzenin mutlak galibiyetinin ilan edildiği bu dönem, batı bloğu açısından ABD'nin yani liberal ekonomik düzenin dünya geneline hâkim olmasını ifade ediyordu ve SSCB sonrasında Çin'in yükselişine de pek ihtimal verilmiyordu.

Çin, 1980'lerden itibaren neoliberal düzenin işleyiş kodlarını çözmüş ve "barışçıl kalkınma" stratejisi çerçevesinde kendi sosyalizmini "piyasa sosyalizmine" dönüştürerek birkaç on yılda dünyanın ikinci büyük ekonomik gücü haline gelmeyi başarmıştır.

Aslına bakılırsa, Soğuk Savaş döneminde, 1970'lerle birlikte başlayan neoliberal küreselleşmenin sağlamış olduğu serbest ticaret, ulaşım ve teknolojik gelişmeden sadece Batı ittifakı istifade etmemiştir. Çin gibi Batı dışı güçler de her ne kadar liberal düzen karşıtı olsalar da küreselleşmenin imkânlarını ziyadesiyle kullandılar. Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra 2001'e kadar mutlak bir ABD hegemonyası yaşanmış olsa da Çin, 1980'lerden itibaren neoliberal düzenin işleyiş kodlarını çözmüş ve "barışçıl kalkınma" stratejisi çerçevesinde kendi sosyalizmini "piyasa sosyalizmine" dönüştürerek birkaç on yılda dünyanın ikinci büyük ekonomik gücü haline gelmeyi başarmıştır. Ardından ise ABD'nin en büyük stratejik rakibi olarak, küresel yönetim sürecinde, gücüyle orantılı söz sahibi olma mücadelesine girişmiştir. Bugünkü küresel jeopolitik dengeleri bozan ve uluslararası ilişkileri sistemik olarak belirsizliğe ve kaosa sokan temel dinamik, Çin'in yükselişi ve pay alma arayışındır. Ama

pay isteyenler sadece Çin'den ibaret olmayıp içlerinde Türkiye'nin de bulunduğu ve pek çoğu G20 gibi gevşek küresel platformlarda temsil edilen bir düzine diğer Batı-dışı yeni güç merkezi de sesini yükseltmeye başlamıştır.

KÜRESEL GÜÇ KAYMASI

Yeni yükselen güçlerin katılımıyla küresel güç havuzu giderek çeşitlenmektedir. Böylece Batı merkezli neoliberal düzen 2000 sonrasında Batı'nın kontrolünden çıkmaya başlamıştır. Esasen 2008 mali krizi bir nedenden çok, uzun bir sürecin doğal sonucudur ve son on yılda da dünya ekonomik gücünün parçalanmasının tetiklediği jeopolitik yenden yapılanma süreci yaşanmaktadır. Artık Batı siyasi elitleri kendi elleriyle kurmuş oldukları sistemi kontrol edememeye başlamış, Çin gibi Batı-dışı güçler bu sistemin dinamiklerini kendi çıkarlarıyla uyumlaştırarak kontrol etmeye başlamışlardır. Bugün, Batı siyasi elitleri kurmuş oldukları mevcut uluslararası düzeni sürdürebilme imkânlarının kalmadığını kabullenerek, yenden yapılanmanın kaçınılmaz olduğunu yüksek sesle ifade etmektedirler. TIME dergisinin “Küresel Sıfırlama” kapağı bu bağlamda oldukça manidardır.

Soğuk Savaşın mutlak galibi olarak tek kutuplu sistemin öncüsü ABD de bu dönüşüme engel olamamıştır. ABD'nin “Süper Güç” dönemlerinin yönetici elitleri de değişmeye başlamış, ilk kez bir siyahi lider 2008 krizi sonrasında ABD Başkanı olmuştur. Obama gerek ABD iç siyasetinde gerek ABD'nin küresel sistemin işleyişine bakışındaki radikal dönüşüm anlamında farklı bir politika izlemiştir. Trump dönemi ABD politikalarını da Obama döneminin biraz da popülist bir dil ve daha radikal yöntemlerle devamı olarak görmek gerekir. Esasen Trump'ın ABD başkanı olması, küresel düzenin artık sürdürülemez olduğunun Amerikan halkınca kabulüdür ve bir sebepten ziyade sonuçtur.

Bu süreci Fareed Zakaria'nın “Amerika Sonrası Dünya” (*The Post-American World*) kitabından okumak faydalı olacaktır. Çünkü Obama da adaylık sürecinde kitlelerin karşısına bu kitapla çıkmıştır. Zakaria kitabında, ABD'nin dünya çapında liberal demokrasiyi en uç seviyelere getirdiğini, diğer ülkelerin ABD'nin bu başarısı ve gayreti ile ekonomik, endüstriyel ve kültürel açılardan ABD ile rekabet edebilecek kadar güçlenebildiğini; ABD'nin de dünyanın geri kalanında yaşanan bu büyüme sayesinde daha da güçlü hale geldiğini, ABD ve diğer ülkelerin kazan-kazan sürecinden istifade ettiğini ifade etmiştir. Çin, Rusya ve diğer ülkelerin yükselişlerine engel olamayan ABD, en azından kendi “katkısını”

Türkiye'nin de bulunduğu ve pek çoğu G20 gibi gevşek küresel platformlarda temsil edilen bir düzine diğer Batı-dışı yeni güç merkezi sesini yükseltmeye başlamıştır.

ifade ederek geri çekilişini ilan etmiştir. Siyasi literatürde Obama dış politikasının özeti “küresel geri çekilme” (*Global Retreat*) olarak adlandırılır. Trump dönemi ise “milliyetçi Amerika’nın” yükselişi ve maverik bir lider eliyle ABD’nin dünyanın geri kalanlarıyla ilişkilerinin yeniden ayarlanmaya çalışıldığı (*recalibrate/rekalibrasyon*) bir dönem olarak geçecektir. ABD’nin küresel sistemin “düzenleyicisi” rolünden çekildiğini gösteren önemli olaylardan birkaçına örnek olarak, Çin ile yapılan korumacı ticari antlaşmalar, Kyoto protokolünden çekilme, AB ve NATO ile girilen restleşme, küresel sağlık sistemine yönelik muhalif tutum gösterilebilir. ABD artık bir küresel güç olmaktan ziyade, kendi ulusal çıkarlarına odaklanmış ve millî politikalar yürütmeye başlamıştır.

ABD liderliğinde kurulan BM sisteminin IMF ve Dünya Bankası gibi kurumları, eskisi gibi efektif işlememekte, sistemin temel sütunları yeni küresel dengeleri taşıyamamakta, sistem bir bütün olarak eski meşruiyetini sağlayamamaktadır. Bütün bu süreçte ABD eskisi kadar güçlü olamamakta, önemli bir güç kaybı yaşamakta; ancak karşısında da Çin, mutlak galibiyetini ilan edememektedir. Yükselen güçlerin kurduğu BRICS gibi yeni oluşumlar bugün henüz küresel siyasi boşluğu dolduramamakta; eskinin yavaş yavaş öldüğü ama yeninin de henüz gücünü ispat edemediği “küresel güç kayması” (*power transition*) döneminin kaotik şartları yaşanmaktadır. Burada, Soğuk Savaş sonrası dönemdeki gibi yeni bir küresel yönetim mimarisinin dizaynına ilişkin bir geçiş döneminden söz edilebilir. Zenginliğin, üretimin, ticaretin, teknolojinin ve hatta fikirler anlamında yeni ilham kaynaklarının çeşitlendiği, Batının her alanda tekelinin kırıldığı bir dünya gerçekliği ile karşı karşıyayız.

Bu kaos döneminde, sistemi kuran Batılı statüko güçleri henüz tam anlamıyla eski düzenin bittiği fikrini içselleştirebilmiş değillerdir. Siyasi elitler ve halk kitleleri zaman zaman eski dönemin restorasyonu ile yeni şartlara gönüllüce uyum arasında gelgitler yaşamaktadırlar. Son ABD seçimlerindeki Trump ve Biden arasındaki kıyasıya yarış ve toplumsal tabandaki aşırı kutuplaşmayı bu gözle değerlendirmek gerekir. Seçimi kıl payı oylarla kim kazanırsa kazansın oluşan derin toplumsal yarılmanın tamiri kolay olmayacaktır.

İÇ İÇE GEÇMİŞ DÖRT KRİZ

Uluslararası toplum, yukarıda kısaca ifade edilen uluslararası sistemde yaşanan değişim sancısı ve güç kaymasının yol açtığı dört temel krizle yüzleşmektedir.

Zenginliğin, üretimin, ticaretin, teknolojinin ve hatta fikirler anlamında yeni ilham kaynaklarının çeşitlendiği, Batının her alanda tekelinin kırıldığı bir dünya gerçekliği ile karşı karşıyayız.

Birinci kriz, uluslararası ekonomi-politik güç ilişkilerindeki değişimdir. ABD, dünya GSMH’de hâlâ lider konumda olsa da, payı her geçen gün görece azalmaktadır ve bu durum ABD’yi uluslararası ticari ilişkilerinde daha korumacı bir politikaya itmektedir. Trump döneminde yaşanan Çin’in Huawei şirketi ve 5G teknolojisi etrafındaki tartışmalar bunun açık bir tezahürüdür ve teknolojik üstünlüğünü kaybeden ABD’nin politik yollarla kendisini koruma arayışından kaynaklanmaktadır. Önümüzdeki dönemde sıklıkla benzer krizlerin yaşanması olasılığı hayli yüksektir.

İkinci kriz, küresel yönetim krizidir. BM sisteminin en önemli sütunu uluslararası iş birliğidir ve bu iş birliğinin kurumsal yapıları da BM gibi uluslararası örgütlerdir. Ancak günümüzde uluslararası örgütlere olan destek ve inançta ciddi kayıplar yaşandığı gözlenmektedir. Küresel güç rekabetlerinin arttığı bir dönemde yaşanan bölgesel çatışmaları (Suriye, Libya gibi) engellemekte etkisiz kalan BMGK ve NATO; Suriye kaynaklı mülteci krizini dahi yönetemeyen, bununla birlikte mültecilere karşı gayri-insani müdahalelerde bulunan ve yaşanan küresel ekonomik krizlerde de tamamen etkisiz kalan AB; Kovid-19 pandemisinde krizi yönetemeyen Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve daha pek çok uluslararası örgüt, kendilerine en çok ihtiyaç duyulan zamanlarda gereken refleksi gösteremedikleri için bugün ciddi bir meşruiyet krizi yaşamaktadırlar. Liberal uluslararası düzenin en etkili argümanı olan bu uluslararası kuruluşların giderek işlevsizleşmesi bir domino etkisi ile bütün küresel sistemi ya ‘felçe etmekte’ ya da ‘mefluc hale getirmekte’ ve topyekûn bir küresel yönetim krizine sebep olmaktadır.

Üçüncü kriz, küreselleşmenin üzerine oturduğu ekonomik ve liberal normlar ve değerlere yönelik güven erimesidir. 2008 küresel ekonomik krizinde ABD’nin ve AB’nin liberal değerleri bir kenara bırakarak pek çok büyük şirketi devletleştirdikleri görüldü. Liberalizmin kalbi sayılan ülkeler, devlet müdahalesinden ayrı konumlandıkları ekonomiyi, bizzat devletin yönetimine ve merhametine bıraktılar. Liberal değerlerin bizzat kurucu devletler tarafından ihlal edilmesi, liberal kurumlara ve değerlere yönelik ciddi bir güven kaybına neden oldu. 2008 krizi sonrasında sistemin kendisini yeniden üretmeye dönük başarılı bir çıkışı da olamadı. Neoliberal politikaların ihlali gibi, demokratik yönetim ilkelerinin ihlalleri de önemli güven kaybı yarattı. 2020 Başkanlık seçimlerinin yönetimi ve oy sayımları üzerine yaşanan tartışmalar, demokratik usullere yönelik artan güvensizliğin bir göstergesidir. ABD ve Avrupa’da çoğulcu liberal anlayışın çöktüğü görüşü hakimdir. Trump’ın ve Fran-

Son ABD seçimlerinde Trump ve Biden arasındaki kıyasıya yarış ve toplumsal tabandaki aşırı kutuplaşmayla oluşan, seçimi kıl payı oylarla kim kazanırsa kazansın, derin toplumsal yarılmanın tamiri kolay olmayacaktır.

Batı dünyasında siyasi elitler miyoplaştı ancak iş dünyası, ekonomistler, siyaset bilimciler ve diğer entelektüeller dünyanın geleceğini biçimlendirme konusunda daha ciddi kafa yormaya başladılar.

sa'da Macron'un göçmen ve yabancı düşmanlığı demokratik değerlerle bağdaşmamaktadır. Ayrıca yine Fransa ve Avusturya'nın başını çektiği İslâm düşmanlığı ve neo-faşist partilerin artan toplumsal destekleri ve sistem içindeki ağırlıkları Avrupa demokrasilerinin geleceği için ciddi bir tehdide dönüşmüş durumdadır. Liberalizmin ekonomik büyümeyi sağlama ve çoğulcu siyaseti koruma konusundaki başarısızlıkları ve aynı dönemde Çin ve Rus tipi otoriteryen kapitalizmin ekonomik gelişme, eşitliğin sağlanması ve insanların ihtiyaçlarının giderilmesi noktasında daha etkili olduğu gerçeğinin görülmesi de bugün liberalizmin moral ve siyasi değerlerinin ve temel varsayımlarının sorgulanmasına neden olmaktadır.

Dördüncü kriz ise bu süreci hızlandıran temel sebeplerden birisi olarak, Avrupa ve Amerika'da gerek siyasi gerek entelektüel anlamda topluma yön verecek vizyon sahibi liderlerin ve kanaat önderlerinin kalmamasıdır. Son yılların Batılı liderlerine bakıldığında (*Sarkozy, Macron, Berlusconi, Sebastian Kurz, Trump, Ursula von der Leyen vb.*) ülkelerini yönetmekte zorlanan ve toplumlarına ilham veremeyen zayıf siyasi figürler oldukları gözlenmektedir. Deyim yerindeyse Batı demokrasileri bugün, çöküş dönemindeki Osmanlı için söylenen "kaht-ı rical" problemiyle karşı karşıyadırlar. Bunun altında daha derin fikrî sorunların ve bir medeniyet krizinin yattığı tartışmaları ise başka bir yazı konusudur.

YENİ BİR KÜRESEL DÜZEN ARAYIŞI

Yukarıda ana hatlarıyla özetlenmeye çalışıldığı şekliyle, 2008'de başlayan finansal krizin giderek siyasi ve ekonomik bir krize dönüşmesi sonucu dünyada bugün küresel fay hatlarında ciddi bir hareketlenme söz konusudur. Batılı ve Batılı olmayan ülkeler bu boşlukları doldurmak üzere ortaya çıkıp birbirleri ile rekabet halinde kendi bölgelerindeki düzeni sağlamaya çalışıyorlar. Bu süreçte aktif rol alma yarışında Çin, Rusya, Fransa, Almanya ve Türkiye gibi eski ve yeni güçler, uluslararası politikayı etkileme bakımından diğer ülkelere göre daha dinamik bir pozisyon benimsemiş görünmektedirler.

Geçiş döneminde, farklı medeniyetlerin birbirleriyle kesişim alanı olan coğrafyalarda ise küresel çatışma riskleri artmaktadır. Doğu Avrupa'da, Ukrayna'dan yukarı doğru bir çizgi çizildiğinde, karşımıza çıkan bölge sağlıklı-sollu bir fay ve kriz hattıdır. Doğu Akdenizin etrafını kapsayan Levant bölgesi ve Güney Asya (*Güney Çin Denizi, Pakistan-Afganistan hattı*) buna örnek olarak gösterilebilir. İlerleyen süreçte her bölgesel güç, kendi bölgesel düzenini kurmaya ve kendi çevresinde ekonomi-politik etkisini artırmaya yönelik politikalar izlemede ısrarcı olacaktır.

Birkaç örneği verilen yukarıdaki fay hareketlilikleri yeni bir küresel düzen arayışına işaret ediyor olabilir mi? Bu sorunun cevabı “tartışmasız evet” şeklinde verilebilir. Şöyle ki; Batı dünyasında siyasi elitler miyoplaştı ancak iş dünyası, ekonomistler, siyaset bilimciler ve diğer entelektüeller dünyanın geleceğini biçimlendirme konusunda daha ciddi kafa yormaya başladılar. Kapitalist sistemin buluşma noktası olarak Davos toplantılarının gündemi bu konuda bizlere ışık tutmaktadır. Rahmetli Turgut Özal ve sonrasındaki Türk siyasi aktörlerinin de katıldığı Davos’ta her yıl dünyanın geleceği ve sorunları tartışılır. Davos’un 2020 yılı toplantısının ana gündemi “Kapitalizmin kendini yeniden nasıl üreteceği” üzerineydi. Yukarıda da değinildiği üzere 2021 toplantılarında ise Batı dünyasının temel ekonomi-politik modelini oluşturan kapitalizmin “kendi ontolojik yapısını koruması” için terbiye edilerek daha ahlaki ve daha insani temelde yeniden yapılandırılması tartışılacaktır. Zira her bir küresel ve bölgesel düzenin temeli belli bir düşünceye ve felsefeye dayanmaktadır. Nitekim Davos’un kurucu fikir babası olan Klaus Schwab, yeni yayınladığı makalesinde kapitalizmin yeniden inşası ile daha iyi ve daha insani bir ekonomik sistemin kurulmasının mümkün olduğunu savunmaktadır. Bu çerçevede, “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” anlayışı ulusal ve uluslararası düzeyde derin sosyal eşitsizlikler yaratmaktadır ve bu da siyasi düzeni tehdit eden sosyal protestolara neden olmaya başlamıştır. Kapitalizmin toplumda aşırı uçları sivrilmesi ve kutuplaştırıcı etkisi toplumların iç barışını ve istikrarını tehdit etmektedir. Kısacası sorumlu, ahlaklı, terbiye edilmiş bir kapitalizmin yaratılması tavsiye edilmektedir.

Mevcut uluslararası sistemin kriz yaşadığı, yeni aktörlerin sorumluluk üstlenemediği, mevcudun yerine yeni bir önerinin de getirilemediği bir dönemde Hint asıllı akademisyen Amitav Acharya’nın Küresel Uluslararası İlişkiler başlıklı kitabı, küresel sistemin geleceğine ilişkin bazı ufuk açıcı öneriler sunmaktadır. Acharya, Batı dünyasının domine ettiği küresel sistemin istese de istemese de artık sonuna geldiğini ve Batı’nın “eskisi gibi” ekonomi, siyaset, bilim ve sanatta öncü rolünü oynayamadığını savunmaktadır. Acharya çözüm olarak ne Batı’nın ne de diğerlerinin tahakkümünde olmayan, “Çok Düzenli Bir Dünya” (*Multiplex World Order*) sisteminin doğmakta olduğunu iddia etmektedir. Acharya’nın çok düzenli dünyası, liberal düzenin temel unsurlarının hayatta kaldığı ancak birden çok bölgesel düzenin birbiriyle uyum içinde var olmayı başarabildiği bir uluslararası sistem öngörmektedir. Acharya’nın fikri, günümüz uluslararası politikasına uyarlandığında, Çin’den Türkiye’ye

kadar birçok bölgesel aktörün kendi bölgelerinde, kendi düzenlerini kurabildiği bir gelecek vizyonunu tasvir etmektedir. Böylece farklı kültürel coğrafyaların, ortak bazı değerler etrafında ve bir lider ülkenin öncülüğünde güç ve varlık kazandığı; küresel ekonomik ve ticari ilişkiler ağının ise farklı seviyelerde devam ettiği; birbirlerini yok saymayan ve meşru gören çeşitli bölgesel düzenlerden oluşan çoğulcu bir dünya sistemi modelinin ortaya çıkacağı öngörülmektedir.

Türkiye'nin, Acharya'nın öngördüğü çok düzenli, barışçıl ve dayanışmacı dünya modeli çerçevesinde, yeni uluslararası sistemin bir alt-bölgesel düzen kurucu aktörü olarak, kendi etrafındaki coğrafyalarda yaşayan halklar ile geliştirdiği ve geliştireceği fonksiyonel ilişkiler vasıtasıyla "Türkiye eksenli" bir ekonomi-politik düzen inşa etme potansiyeli vardır ve bu mümkündür. Böyle bir modelin nasıl kurulacağı, hangi temel değerler, çıkarlar ve kurumlar etrafında şekilleneceği ise ucu açık bir sorudur ve yalnızca Türkiye'nin kendi başına belirleyebileceği bir konu da değildir.

DÜNYA DÜZENİ YENİDEN KURULURKEN TÜRKİYE

Türkiye'nin siyasi elitlerinin ve entelektüellerinin yakın gelecekteki en büyük sorumluluğu, dünyanın değişim ve dönüşümünü doğru okumak ve ülkemizin, bölgemizin ve küresel düzenin barışçı ve istikrarlı geleceği için işe yarayan fikirler üretebilmektir. Zira insanlık tarihinin ana kavşak noktalarından birindeyiz. Dünya bir hikâyenin daha sonunu getiriyor. Batı hegemonyasının son dönemini yaşıyoruz. Batının yükseliş sürecinde biz Türkiye ve İslam dünyası olarak kenara itildik, periferiye kaydık. Edilgen hale geldik. İslam dünyası ile birlikte Tarihin öznesi olmaktan çıktık. Yeniden yapılanan küresel sistemin, bize yeniden etkin bir aktör yani özne olma imkânı ve fırsatı sunduğunun farkında olmalıyız.

Yeryüzünün farklı coğrafyalarında ve farklı medeniyet havzalarında yeni potansiyel güç merkezleri belirmeye başlıyor. Çin, Hindistan, Türkiye ve Brezilya gibi bir düzine ülke, yeni bölgesel güç adayları olarak "kendi medeniyet değerleri, dünya görüşleri ve siyaset anlayışlarıyla" yeniden sahneye çıkıyorlar. Yükselen devletler ve toplumlar hem eski güç merkezleri ile hem de kendi aralarında büyük bir rekabete doğru gidiyorlar. Sürprizler ve belirsizliklerle dolu heyecan verici bir geçiş dönemi yaşıyoruz. Kötümserler kaos ve anarşiye, iyimserler ise ümide ve fırsatlara odaklanıyorlar. Gerçek dünya muhtemelen bu ikisinin ortasında

şekillenecek ve Türkiye gibi pek çok bölgesel güç de kendi kaçınılmaz kaderleriyle yüzleşecekler.

21. yüzyılın ilk çeyreği eskiyen ve devinimi yavaşlayan Batı'nın kendisinin farkına vardığı ve yeni bir düzenin kurulması gerektiği fikrinin olgunlaşmaya başladığı bir dönem oldu. 11 Eylül milattı. 2008 finansal krizi ise sarsıcı bir deprem oldu. Batı hegemonyası bir daha toparlanamayacak kadar örselendi. Batı'nın elitleri kendilerine olan güvenlerini kaybettiler. Popülist liderlik, artan milliyetçilik ve yarattıkları DAİŞ gibi heyula örgütlerle kendi iç sorunlarının üstünü örterek kültürel/tarihi kimliklerini tahkim etmeye uğraşıyorlar.

Arap baharını, İslam dünyasını dönüştürüp Çin'e karşı kendilerine gençlik enerjisi verecek bir uzlaşmayı yaratabilmek için yaptılar. Ama kontrol edemeyeceklerini anladıkları an sabote ettiler. Mısır'da darbe yaptılar. Türkiye'yi istikrarsızlaştırmaya çalıştılar. Gezi olayları, 17-25 Aralık girişimleri, PKK üzerinden girilen hendek olayları ve 15 Temmuz FETÖ darbe girişimi İslam dünyasının ve Türkiye'nin enerjisini içe boşaltmanın ve "medeniyet içi çatışma" projelerinin politik tezahürleriydi. Türkiye'nin tarihsel aklı ve milletin derin hafızası bu projeleri geri püskürttü. Şimdi Türkiye için yeniden inşa, ihya ve hamle zamanıdır. Tarihin yüklediği misyonu bilinçlice yüklenme ve dünya düzeni yeniden kurulurken etkin bir aktör, yön veren bir özne olma fırsatı ve daha adil bir dünyanın kuruluşuna katkı verme imkânı önümüzde duruyor.

Türkiye için artık bozgun ve dağılma dönemi bitti. Tarihsel olarak geri çekilme (*cezir*) değil, atılım (*med*) dönemine girdik. Genç ulus devletin erken gerginlik dönemlerini geride bırakıyoruz. Toplum olarak 20. yüzyılın ilk çeyreğinin bize miras bıraktığı psikolojik travmalar ve kimlik bunalımlarımızı aşıyoruz. Bu anlamda, Ayasofya'nın açılması iradesi esasen millet ve devlet hayatımızda; özellikle de bazı siyasi ve devlet elitlerinin derinden hissettikleri "ontolojik güvensizlik" duygusundan kurtuluş ve toplumsal psikolojinin kalıcı rehabilitasyonu için önemli bir adımdır. Tanzimat sonrası başlayan Türk milletinin geleceğinin nasıl şekilleneceği tartışmaları; Kurtuluş Savaşı'nın mandacılık ve tam bağımsızlıkçı tartışmaları ve soğuk savaş döneminin zorunlu Batıcılık tercihleri artık bitiyor. Millî çıkarların öncelendiği, tarihi, coğrafyası ve medeniyeti ile barışık bir Türkiye vizyonu oluşmaktadır.

15 Temmuz gecesi ülkeyi içerdeki taşeron uzantıları vasıtasıyla ele geçirmeye çalışan emperyalizme karşı milletin tüm renkleriyle gösterdiği şanlı direniş destanı bu doğmakta olan yeni Türkiye hikayesinin önemli bir miladıdır. O gece sergilenen devlet-millet dayanışması ve

Türkiye için yeniden inşa, ihya ve hamle zamanıdır. Tarihin yüklediği misyonu bilinçlice yüklenme ve dünya düzeni yeniden kurulurken etkin bir aktör, yön veren bir özne olma fırsatı ve daha adil bir dünyanın kuruluşuna katkı verme imkânı önümüzde duruyor.

tarihsel ruhun yeniden dirilişı önümüzdeki dönemde Türkiye'nin yaşayacağı baş döndürücü yükselişin ve güçlenişin temel dayanağı olacaktır. Zira bu tür düzen değişimleri ve tarihsel anlamda milletler arasındaki güç dönüşümleri/kaymaları, irade sahibi devletler için beraberlerinde sert sınamalarla birlikte pek çok fırsatı da getirirler. Tehditleri ustaca savuşturmak ve fırsatları milletimiz adına kalıcı jeopolitik kazanımlara dönüştürebilmek, sağlam bir millî kimlik ve siyasi istikrarla; iyi yetişmiş siyasi elitin ve devlet adamlarının ferasetli, dirayetli, vicdan sahibi ve tecrübeli liderlikleriyle mümkün olacaktır.

Makyavelli Prens (*Devlet Adamı*) kitabında, iç ve dış siyasette başarı için gerekli iki kavramdan bahseder: Fortuna (*şans/talih*) ve Virtue (*yetenek/irade*). Bu kavramlar milletlerin manevi şahsiyeti için de kullanılabilir. Şans, fırsatlar önünüze geldiğinde onu kullanmaya her anlamda hazır olmaktır. Yoksa kaçır, daha hazır olana gider. Virtue yani yetenek ise, tarihin akışına yön vermek için liderlerin veya milletlerin aktif gayret sarf etmesi ve irade ortaya koyma cesareti göstermesidir. İbnü'l-Arabî'ye atfedilen bir sözde vurgulandığı gibi, "kader, gayrete aşiktir." Nasip, gayretin içinde gizlidir. Bugün de dünyada yeni bir düzen inşası tartışılırken, uluslararası ekonomi-politik güç merkezleri hareketli bir akışkanlığa doğru girmişken, tüm Türkiye olarak biz gelişmeleri sadece seyretmekle yetinmeyiz. Aktif pozisyon almak, tehditlerle yüzleşmek ve daha insani, daha adil ve yaşanabilir bir küresel düzenin kuruluşundaki yapıcı rolümüzü hakkıyla, gönüllüce ve istekli bir şekilde üstlenmeliyiz. Sanat, edebiyat ve sinema dünyası da bu büyük Türkiye idealinin hikâyesini anlatmalı; yeni bir "mitos"un yaratılmasına yardımcı olmalıdır. Yeni bir hikâye yazmaya hazır olmalı; yeni kızıl elmalar tanımlayıp milletimizin parlak geleceğine odaklanmalıyız. Milletimizin onurlu geleceği, daha güçlü ve müreffeh bir Türkiye'nin yaratılabilmesi ve başta İslam ümmeti olmak üzere mazlum milletlerin ve tüm insanlığın huzuru için Türkiye'nin bu tarihsel rolünü isteklice oynaması elzemdir.

Akıl ve mantığımızı (*logos*), gelecek hayallerimiz ve tarihsel rolümüzle (*mitos*) birleştirip, insanlığın büyük hikâyesinin anlamlı ve etkin bir kurucu unsuru olabiliriz. Olacağız da.

Ruhun Dirilişı

İHSAN AKTAŞ

TÜRKLERİN İslam'a girmesi ile birlikte Emevi devleti ile Abbasiler arasında geçen siyasi mücadelede Türkler "mevali"nin (Arap olmayan yeni Müslümanlar) kalabalık bir unsuru oldukları için, Abbasilerin yanında yer almışlardı. Asker millet olan Türkler kısa zamanda Abbasi Hilafetinin ordu gücünü ve yönetim sınıfını oluşturmaya başlamış, bu yönetme yetkinliği ve geleneği, asırlarca farklı imparatorlukların kuruluşunda ve yaşatılmasında etkili olmuştur.

Tarih boyunca İslam fetihleri ve Türk akınları doğudan batıya doğru olmuştur. Büyük Selçuklu hükümdarı Alparslan'ın Malazgirt savaşından sonra Anadolu kapıları Selçukluya açılmış ve Maverâünnehir'den akıp gelen Türk boylarının yerleşmesiyle birlikte Anadolu Türk yurdu olmuştur. Anadolu Selçuklu devleti Anadolu'yu bir uçtan bir uca vatan yapmıştır.

Osmanlı devleti büyük oranda Avrupa topraklarında kuruldu, 400 yıl Avrupa devlet sisteminin bir parçası olarak yaşadı. İmparatorluk toprakları dünyanın üçte birini kuşatacak kadar genişledi. Sürekli batıya doğru genişleyen İslam etkisi bugünkü batılı devletlerin kalbi sayılan başkentleri tehdit edecek güç ve kudrette idi. 16. yüzyıl Osmanlı imparatorluğu, sınırları bugünkü Almanya sınırından Kuzey Afrika'nın ve Orta Afrika'nın tamamına uzanan, Arabistan yarımadası ve Ortadoğu'nun tamamını kapsayan, İran sınırından bugünkü Gürcistan ve Kafkasya'ya, Kırım'a uzanan, Balkanların tamamını içine alan ve İtalya'yı tehdit eden, Ortaçağ Avrupa'sının korkulu rüyası, büyük bir imparatorluktu.

Bir devrim gerçekleşirken çoğu zaman içerisinde yaşayanlar yaşanan şeyin ne olduğunu tam olarak idrak edemezler. Doğu ile batı arasındaki

en sarsıcı tarihî hadiselerden birisi İstanbul'un fethidir. Fetih, Batı için hiç şüphesiz, asırlardan beri devam eden unutulmaz bir travmadır. Döneme şahitlik edenler, muhtemeldir ki, bu büyük hadisenin sarsıcı büyüklüğünün tam da farkında olamamışlardır.

İslam medeniyeti nasıl kendinden önceki medeniyetlere meydan okudu ise, Batı medeniyeti de doğrudan Osmanlı medeniyetine meydan okumuştur. Çünkü İslam'ı büyük bir imparatorluk olarak batı sınırlarında temsil eden Osmanlı idi. Batının hesaplaşması Osmanlı devleti ile oldu. Osmanlı devleti modernleşen Batı ile karşılaşmasında bilinçli idi. Karşı karşıya olduğu tehlikenin farkındaydı. İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu farklı cephelerde Osmanlı topraklarını işgal etmek istiyorlardı. Bir yönüyle bu işgal bir yüzyıl devam etti.

Osmanlı devlet erkânı ve münevverleri devleti ayakta tutmak için sürekli çaba içerisinde olmuşlardır. Osmanlılık, İslamcılık, Milliyetçilik ve Batıcılık siyasi yaklaşımları 19. yüzyıl boyunca tartışılmış, Osmanlılık hariç üç ana akım 20. yüzyılda da tesirini devam ettirmiştir. İmparatorluğun yüzyıllık çabası bin yıllık tarihe sığmayacak kadar çok hadiseyi içinde barındırmıştır. Bir medeniyetin geri çekilme tarihi büyük direniş ve travmalarla doludur.

Birinci dünya savaşı bittiğinde toprakları bağımsız olan tek bir Müslüman ülke kalmamıştı. Müslümanlar bırakın toprak parçasının endişesini yaşamak, bir din olarak İslam'ın varlığından dahi endişeye kapılmışlardır. Bu korku dönemi öyle büyük bir travmadır ki, Müslüman ahali can havliyle dinine sarılmış, bir yönüyle bütün değerleri korumaya almıştır.

Birinci dünya savaşını, seferberlik günlerini, kurtuluş savaşını ve tek parti dönemini yaşayan

bir Türk vatandaşı, bugünkü Türkiye'nin gelmiş olduğu noktayı görseydi muhtemelen bu gerçekliğe inanmayacaktı. İbni Haldun'un "su nasıl suya benzerse, milletlerin geleceği de geçmişine benzer" cümlesinin tezahürü ortaya çıkmış oluyor. Bir gün yeni güne uyanma ümidini Müslüman ahali hiç unutmadı ve inancını kaybetmedi, sabırla bütün ıstırapların sonunun gelmesini bekledi.

Bir ülkenin, bir kültürün yeniden var olması birçok şekilde tanımlanabilir. "Gün dönüşü", "ruhun dirilişi" medeniyetimizin derin bir travma yaşadığı dönemlerin uyarıcı kavramlarıydı. Uzaklarda asırlar ötesinde zannettiğimiz dirilişe bugün şahitlik ediyoruz. Eski devirleri anmak mutluluk veriyordu. Hali hazırdaki ezilmişliğimizi, üzerimizdeki baskıları ve zayıflığın bütün renklerini geçmişe anarak bastırabiliyorduk. Tıpkı rüyaya dalar gibi. Bir yönü hamasete kaçır, içinde "heyhat" geçen cümleler kurulur. Hamaset yerilecek bir mesele değildir. Elinizde tutunacak bir şeyiniz yoksa ihtişamlı tarihiniz size kendisini hatırlatır ve sizi tekrar o günlerin gücüne ve iradesine geri çağırır.

Bugün ülkemizde Türkiye merkezli düşünen ve adım adım Türkiye'yi bir bölge gücü yapmak için çabalayan bir irade mevcuttur. Henüz akademi ve sivil toplum kuruluşları bu yeni kuruluşa katılamamıştır. Muhtemeldir ki Türkiye'nin bölgesel bir güç oluşu başka devletlerin Türkiye tanımlaması sayesinde içeriden okunmaya başlayacaktır. Geriye dönük on yıllık süre zarfında milletimiz onca krizle baş etmiş ve en zor zamanda bölgesel anlamda gücünü artırmıştır. Siyaset üreterek, kültür üreterek, bilim, teknoloji ve ekonomiyle kazanımların sürdürülebilir olması mümkündür. Gündönümü başlamıştır ve bu iklimi bereketlendirmek kader olmuştur.

Osmanlı Merasimlerinin İcrâ Mekânı: Ayasofya-ı Kebîr Camii

TAHSİN HAZIRBULAN

İSTANBUL'UN fethinden sonra Ayasofya, fetih geleneğinin bir sonucu olarak camiye çevrilmiştir. Fatih Sultan Mehmed, fetih sonrası şükür namazını burada kılmış, caminin Cuma namazına hazırlanmasını emretmiştir. Camii içerisinde bulunan fresk, ikona ve mozaiklerin üzeri kapatılmış, mihrap, minber, minare kurulumundan sonra Akşemseddin'in imametine hutbe Fatih adına okunmuş ve namaz kılınmıştır.

Fetih sonrası İstanbul'un şekillenmesinde Ayasofya Camii merkez olarak belirlenmiştir. Camiinin hemen yanına inşa edilen Topkapı Sarayı ile Ayasofya Vakfı'na akarat ve İstanbul'un ticari zenginliğine katkı sağlamak amacıyla Kapalı Çarşı'nın Ayasofya'nın yanına yapılmış olması burasının idare ve ticaretin hareket merkezi olduğu görüşünü desteklemektedir. Bununla birlikte Ayasofya Meydanı asker ve reayanın isyan, gösteri, protesto, miting vb. gibi toplumsal eylemleri gerçekleştirdiği bir alandır.

Topkapı Sarayı'na olan yakınlığı nedeniyle Ayasofya Camii, saray merkezli teşrifat, tören ve merasimlerin yapıldığı bir icrâ merkezi haline dönüşmüştür. Tahta çıkan veya vefat eden sultanların cülus ve cenaze salâlarının verildiği bir mabet olan Ayasofya Camisi ayrıca diğer merasimler için devlet erkânının toplandığı bir merkez, savaş, barış, isyan vb.

*Fetih sonrası İstanbul'un
şekillenmesinde Ayasofya
Camii merkez olarak
belirlenmiştir. Camiinin
hemen yanına inşa edilen
Topkapı Sarayı ile Kapalı
Çarşı'nın Ayasofya'nın
yanına yapılmış olması
burasının idare ve ticaretin
hareket merkezi olduğu
görüşünü desteklemektedir.*

önemli haberlerin halka duyurulduğu haberleşme merkezi işlevine de sahiptir. Ayasofya Camisinin tören ve merasimlerin icrâ merkezi olması buradaki görevlilerin de önemini artırmış bu nedenle burası diğer selâtin camilerine nazaran saray, ilmiye ve toplum nazarında "Protokol Camii" olarak görülmüştür.

Tahta çıkan padişah kanûn-ı kadîm gereği ilk Cuma Namazı'nı görkemli bir törenle Ayasofya Camii'nde kıldı. Sefer, hastalık, kargaşa vb. durumlar dışında Sultanlar gerek manevî öneminden gerekse saraya yakın olmasından dolayı Cuma Namazı için Ayasofya Camii'ni tercih ederlerdi. Bunun dışında bazı dönemlerde Ramazan ayında diğer selâtin ve sultan camilerinde de Cuma selâmlıkları yapılmıştır. Özellikle Sultan Ahmed Camii inşa edildikten sonra törenler için Ayasofya dışında alternatif yeni bir tercih olarak değerlendirilmiştir. Yönetim merkezinin Topkapı'dan Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarına kaymış olmasından sonra ise artık Cuma selâmlıkları için bölgede bulunan camiler ön plana çıkmıştır.

Sultanların, Ayasofya Camii'nden katıldığı önemli törenlerden birisi de Kadir Gecesi alayıdır. Padişah maiyetiyle birlikte alay ile saraydan Ayasofya'ya gelir, kendisini cami mütevellisi ile görevliler karşılar. Hünkâr mahfilinde teravih namazını eda eder akabinde yapılan dua ve tesbihata katılır. Sultan gerek Ramazan ayının manevi iklimi, gerekse Kadir Gecesi'nin manevi öneminden dolayı cami ziyaretinde oldukça cömert davranır ihsân ve tasaddukta bulunurdu. Bazı dönemlerde padişahın fitrelerinin de bu alay esnasında dağıtıldığı belgelere yansımaktadır.

Sultan Ahmed Camii inşasına kadar Sultanların bayram namazını kıldığı camiler içerisinde Ayasofya Camii önceliklidir. Bununla birlikte Fatih, Süleymaniye, Bayezid camilerinde de bayram namazları kılınmıştır. XVII. yüzyıldan itibaren ise genellikle Sultan Ahmed Camii bayram namazları için tercih edilmiştir. Bu tercihte, caminin Ayasofya'ya nazaran bir miktar daha saraydan uzak olması, cemaat yoğunluğu, yeni yapılmış olması tercih nedenlerinden sayılabilir. Bir diğer neden olarak sultanların kendi camilerinde bu önemli günleri ihya etme isteği söylenebilir. Ayasofya ve diğer camilerde yapılan bayram alaylarında padişahın camii ve saray görevlileriyle birlikte reayaya çeşitli ihsanlarda bulunduğu arşiv belgelerine yansımıştır.

Ayasofya'da icrâ edilen bir diğer tören ise Mevlid-i Nebî törenidir. Sultan Ahmed'in kendi camisinde Mevlid-i Nebî törenine ait giderlerin karşılanması için ayrı bir gider kalemi oluşturması bu törenin Sultan Ahmet Camisinin yapılmasına neden olmuştur. Ancak burada yapılan merasimde sultana ve reayaya yönelik vaaz ve nasihatlerin ilkinin Ayasofya kürsü şeyhinin yapıyor olması diğer camiler nazarında Ayasofya'nın ve görevlilerinin önemini ve önceliğini göstermektedir.

İstanbul'da oluşturulmuş olan kürsü şeyhliği müessesesi içerisinde Ayasofya Kürsü Şeyhliği muadili camilere göre protokol ve ilmiye açısından daha öndedir. Ayasofya kürsü şeyhleri gerek Ayasofya merkezli törenlere gerekse yapılan diğer teşrifat ve törenlere katılır, şeyhülislâmdan sonra merasime ait duayı yapardı. Örneğin, Bed'i Besmele, Kur'an-ı Kerîm ve Buhari-i Şerîf hatim duaları, bazı hanedan mensuplarının nikâh duaları, ordunun sefere gönderilmesi veya seferde olan orduya muzaffariyet duası gibi birçok duayı Ayasofya Kürsü Şeyhi yapardı.

Cülus biatı, Divân-ı Hümâyûn toplantıları, Bed'i Besmele, Kur'an-ı Kerîm ve Buhari-i Şerîf hatimleri gibi siyasi ve dinî törenlere katılacak olan devlet erkânının toplanma merkezi yine Ayasofya Camii olmuştur. Erkân, tören öncesinde Ayasofya'ya gelir vakit namazını kıldıktan sonra saraya alınırdı. Müslüman ülkelere ait elçi ve temsilciler de sabah namazını Ayasofya'da kıldıktan sonra huzura kabul edilirdi.

Sultanın doğrudan tören ve merasimlerde saraydan camiye gidişlerinde ve dönüşlerinde saray ve camii görevlileri başta olmak üzere reayaya cömert ihsânlarda bulunurdu. Özellikle Ayasofya Kürsü Şeyhi'ne katıldığı törenlerde samur kürk giydirilmesi ve atıyye verilmesi gelenek haline dönüşmüştü. Bununla birlikte Sultanlar, Ayasofya'nın tamirine yakından nezaret etmekteydi. II. Selim ile birlikte Ayasofya Camii sultan ve hanedan üyelerinin defnedildiği bir türbeye dönüşmüş ve vakıflar kurulmuştur.

Klasik tören ve merasimler dışında hanedan ve üst düzey devlet erkânının cenaze selâsı Ayasofya camiinde verilir, salâyı okuyan müezzine 3000 akçe gibi oldukça cömert atıyyede bulunulurdu. Padişahın, hanedân üyelerinin sağlık ve afiyet bulmaları, bela ve musibetlerden kurtulmaları için sure okunması, tesbihatların yapılması için de Ayasofya Camii ve görevlileri tercih edilmiştir.

Ayasofya Camii, sefere giden veya seferde olan ordunun muzaffer olması içinde zafer dualarının yapıldığı bir mekân olmuştur. Bununla birlikte Ayasofya kürsü şeyhleri bazı dönemlerde Sultan'la veya bireysel olarak orduyla sefere gitmiş ve manevî destek vermiştir.

Ayasofya'nın saray merkezli merasim ve törenlerde tercih edilen ilk yerlerden olması burasının bir "Fetih Camii" olmasıyla ve manevî öneminden ileri gelmektedir.

Son olarak 24 Kasım 1934 yılında müzeye dönüştürülen Ayasofya Camii, yüksek mahkemenin verdiği kararla 10 Temmuz 2020 yılında yeniden cami statüsünü alarak ibadete açılmıştır. Ayasofya Camii bu açılışla birlikte eskiden olduğu gibi önemli dinî gün ve gecelerin ihyâ edileceği bir merkez özelliğine tekrar kavuşmuştur. Fatih Vakfıyesî'nde belirtilen şartların yeniden vücut bulması da hem Türk toplumunda hem de İslam dünyasında büyük memnuniyetle karşılanmıştır.

Ayasofya Camisi ayrıca diğer merasimler için devlet erkânının toplandığı bir merkez, savaşı, barışı, isyan vb. önemli haberlerin halka duyurulduğu haberleşme merkezi işlevine de sahiptir.

İstanbul ve Ayasofya'da Tecelli Eden Manaya Dair

DR. ÖZKAN ÖZTÜRK

SÛFİLERE göre, ilâhî isimlerin zuhur ettiği şeylerden biri de mekânlar-
dır. İlâhî isimlerle ilişkileri sebebiyle bazı mekânlarda zâtî şeref ve
yücelik vardır. Mekanlarda tahakkuk eden ikinci yücelik ise o mekanlar-
da bulunanların mekâna kattıkları şereftir. Mekânların şerefi, o mekâna
yerleşen (mekîn) kişilerin şereflerinden meydana gelir. Bu sebeple bir
mekânın değeri onun Allah ile irtibatına ve Allah'la irtibatlı olan kim-
selerle (evliyâ) irtibatına göredir. Mekânın Allah ile irtibatı “Artık nereye
dönerseniz dönün, orası Allah’a çıkar.” (el-Bakara, 2/115) âyetinde de ifade
edildiği gibi aslında doğrudan ve umumî bir irtibattır. Fakat bunu ancak
gönül gözleri açık olan kimseler görebilir. Mekanların velilerle ilişkisi
ise sûfîler tarafından “makam” kavramı ile tespit edilmiş ve bu irtibat
ile mekân, bir tahakkuk ve irtibat kodu olarak makama dönüşmüştür.
Makam demek aslında Allah ile irtibatlı bir velinin mekâna taallukunu
kayıt altına almak demektir. Bu sebeple değer açısından mekânlar ara-
sında farklılık vardır. Bazıları kendilerinde zuhur eden zâtî hakikat ile
bazıları da kendilerine veliler sebebiyle ilişkin izâfî bir hakikatle yüce-
dirler.¹ Bu sebeple bir yerde yaşayan ve bir mekânı inşa eden insanlarla
ya da topluluklarla mekânlar arasında ilişki kaçınılmazdır. İnsanlarda

¹ Taner Çetin, İsmâil Hakkı Bursevî **Varidât-ı Kübrâ**, basılmamış yüksek lisans tezi, (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 1999) 86, 98; Bursevî, Müzilu'l-Ahzân, İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, 363, 86a-86b.

zuhur eden sıfatlar yaşadıkları mekânlarda da tezâhür eder. Kötülerin yaşadığı yerlerde tahakkuk eden mana ile iyilerin mekanlandığı yerlerin feyzi bir olmaz. Nitekim Resûlullah (sas) Vedâ Haccı'nda Mina ile Müzdelife arasındaki Muhassir Vâdisi'ni geçerken hızlı hareket etmiş ve burada Ebrehe'nin ordusunun yok edildiğini, burada 'kahr tecellisi' olduğunu ve bundan hisse almamak için hızlıca hareket ettiğini ifade etmiştir. İbnü'l-Arabî, Muhassir vadisinin şeytanla irtibatı nedeni ile necislik hükmü taşıdığını ifade eder.² Bu sebeple mekânların taşıdığı hakikatler muhtelifdir. Bu anlamda nübüvvetle irtibatlı şehirler ile velâyetle irtibatlı şehirler birbirinden derece olarak farklıdır. Bursevî'ye göre büyüklerin yaşadığı bölge, bölgelerin büyüğüdür. İnsân-ı kâmiller yaşadıkları şehirlerin ruhudurlar ve fazilet olarak yeryüzünün en değerli yerleri yetkin insanların bulunduğu yerlerdir.³ Bu durum Müslümanların yeryüzündeki en üst organizasyonları olan devletleri için de böyledir. Nitekim İslam devletleri ve kuruldukları şehirler de varlıkta tezahür eden ilâhî isimlerin tezahürünün bir kompozisyonundan ibarettir. Bu devletlerin başkentleri de ilâhî isimleri ulûhiyetin toplaması gibi, ilâhî isimlerin en üst mazharı olan müminleri kendinde toplar. Sultanlar da kendinde bütün bir İslam milletini temsil eden toplayıcı bir hakikate denk gelir. Bu açıdan bakıldığında her insan ilâhî isimlerin eserlerinden oluşan bir şehir olduğu gibi İslam devletlerinin başkentleri de enfûsî şehirlerin birleşiminden oluşan zâhîrî şehirlerdir. Müslümanların hem şehirlerinde hem de o şehirde bulunan sultanlarında temsil edilir. Bu sebeple en büyük topluluk (cem'iyet-i kübrâ) kesretten bir birlik inşa edilmiş olan darû's-saltanat olarak adlandırılan baş şehirdir. Bu şehir, bedendeki kalbe benzer konumuyla bütün diğer bölgelerin adalet ve itidal üzere yaşamasının da kaynağıdır. Bu sebeple nebiler, velîler ve müslümanların halifelerinin kurduğu veya fethettiği şehirler beşerî anlamda en çok toplayıcı, manevî anlamda da ilâhî isimlerin tezahür ettiği en değerli mekânlardır. Bu açıdan bakıldığında Bursevî'ye göre Osmanlı'da başkentlik yapmış olan Bursa, Edirne ve İstanbul insanları ve dolayısı ile ilâhî isimlerin tezâhürlerini bir araya getirmiş saltanat merkezleridir. Çünkü en büyük toplayıcılık (cemiyet-i uzma) vasfına sahiptirler.⁴ Bursevî'ye göre İstanbul, ilâhî isimlerden el-Câmî isminin mazharıdır. Mekke zât tecellisini, İstanbul ise sıfat tecellisini temsil eder. Zâta kuv-

*Hem İstanbul hem de
Ayasofya fethin bir remzi
olarak hala daha kalbini bu
mekanlarla senkronize eden
herkese müşâhadeye yönelik
hisseler sunmaktadır.*

² İbnü'l-Arabî, el-Fütûhâtü'l-mekkiyye, haz. Ahmed Şemseddîn (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), III/164.

³ Ramazan Muslu, İsmail Hakkı Bursevî ve Temamü'l-Feyz Adlı Eseri (Birinci Kısım), (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 1994), 97a-97b.

⁴ Ramazan Muslu, İsmail Hakkı Bursevî ve Temamü'l-Feyz Adlı Eseri (Birinci Kısım), 93b.; Bursevî, Tuhfe-i Atâiyye, İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi, 2734, 65a.

vet, sıfattan geleceği için İstanbul da bütün İslam âlemi için kuvvet ve güçtür. Öte yandan Mekke sır, Medîne rûh, İstanbul ise kalb makamıdadır. Bu sebeple bütün organlara hayatın kalpten sirayet etmesi gibi, İslam memleketlerine de metânet ve kuvvet Rûm diyarının sultanının saltanat merkezinden yayılır. Bu sebeplerle İslam memleketinin kalbi (kalbu'l-memâlik) ve İslam beldelerinin kuvveti (kuvvetü'l-bilâd) İstanbul'dur. İstanbul Allah'ın bütün kulları için kuvvetli bir destek ve takviyedir.⁵

Bir yerde toplayıcılık (*cem'iyyet*) sıfatı ortaya çıkarsa orada ayrılık sebebi ile gerçekleşen musibetler gerçekleşmez, emniyet hâkim olur. Burada yaşayan her kişi hedef ve amaçlarına ulaşmak için ihtiyacı olanları ve şehrin kuşatıcılığı sebebiyle topluluğun (*cem'iyyet*) ve toplumun eserlerinin (*âsârü'l-câmi'a*) imkanlarını ve huzuru bulur. Bursevî'ye göre İstanbul (*Kostantiniyye*) bu hakikatin tahakkuk ettiği toplayıcı bir belgedir. Bu sebeple İstanbul mekânların rûhu (*rûhu'l-bilâd*) ve yeryüzünün sultânı (*sultânü'l-arz*) hükmündedir.⁶ Bursevî, kendisinde tecelli eden kuşatıcılık sebebi ile İstanbul'u dünya siyasetinin merkezi olarak görür. Bu şehrin yöneticileri de çoğunluğun saadetini gerçekleştirmek anlamında en yüksek ve en güçlü toplayıcı ve kuşatıcı karakterdedirler. Bu durum, selatîn camiilerinde (*toplayanlar/cevâmi*) en güzel şekilde tezahür etmiştir. Bu camilerin genişliği ve büyüklüğü kalbi temsil eden sultanın ve âlemin kalbini temsil eden insân-ı kamillerin kalplerinin genişliğini ve bütün insanlığa yönelik engin teveccühlerinin bir yansımasıdır.⁷ İstanbul büyük bir toplayıcılık vasfı ile tarih boyunca insanları kendine çekmiştir. Bu durum, İstanbul'da inşa edilen mabede de yansımıştır. Büyüklüğüne yapılan vurgu ile Ayasofya-i Kebîr şehrin ve sultanın kalbinin halka yönelik kuşatıcılığını, kapsayıcılığını temsil eder. Fetihle birlikte Fâtih Sultan Mehmed'in kıldığı ilk cuma namazı bu kalbin kelime-i şehâdet getirdiği andır. Artık kiblesini Mekke'ye döndürülmüş olan bu kalp, ilâhî fetihlerin de mahalli olmuştur. Çünkü hem zâhirî hem gaybî fetihler ancak mücâhade ile gerçekleşir. Gerçek "el-Fettâh/Fâtih" olan Hakk'tır ve Hakkı'n bu ismi cihâd-ı ekber ve cihâd-ı asgar ile fetih için sebeplere sarılan Fâtihler'de de tecelli eder.⁸ Bu Fâtihler cihâd ve gaza ile

Bütün organlara hayatın kalpten sirayet etmesi gibi, İslam memleketlerine de metânet ve kuvvet Rûm diyarının sultanının saltanat merkezinden yayılır. Bu sebeple İslam memleketlerinin kalbi ve İslam beldelerinin kuvveti İstanbul'dur.

⁵ Bursevî, Tuhfe-i Recebiyye, İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, 1374, 91a.

⁶ Ramazan Muslu, İsmail Hakkı Bursevî ve Temamü'l-Feyz Adlı Eseri (Birinci Kısım), 94a-94b.

⁷ Ramazan Muslu, İsmail Hakkı Bursevî ve Temamü'l-Feyz Adlı Eseri (Birinci Kısım), 96a. Câmiiler, câmiiler arası dereceler ve bulundukları şehirler ile ilgili bir değerlendirme için bkz. Bursevî, Tuhfe-i Atâiyye, 53b-54a.

⁸ İsmail Hakkı Bursevî, Şerh-i kelâm-ı Şeyh Sadî, (İstanbul: Atatürk Kitaplığı, Osman Nuri Ergin Yazmaları, 0367), 56b.

bâtıl olan sınırı yırtarak orayı Hakk'ın nüfuzuna açarlar. Aslında açmak istedikleri kaleler değil kalpler ve gönüllerdir. Cihâd ve mücâhade ile kapalı olan açılır ve müşâhade gerçekleşir. Müşâhâdeler, mücâhedelerin mirası ve neticesidir.⁹ Seferin sonucu zafer veya fetih, mücahadenin sonucu ise müşâhadedir. Bu sebeple fetih, şehirlerin ve kalplerin Hakk'ın ve hakikatin müşâhadesine imkân bulması demektir. Bu sebeple fetih; sömürü, istila ve işgal kavramlarının karşıt bir anlam çerçevesine sahiptir. Fetih, ancak i'lâ-yı kelimetullahın örgütlediği bir akıştır ve bu akışın öznelerine de akıncı adı verilmiştir. Akıncı, İslam'ın akını için gönülleri açar. Bu durum havanın girmesi için pencereyi açmak, ışık girsin diye perdeyi açmak gibi bir tavidir. Yani pozitif olanın nüfuzu için negatif olanın kapalılığını bozmak demektir. Bu anlamda hakikat gelir batılı yerinden alaşağı eder. Bu anlamda Ayasofya İstanbul'un kalbidir. Bu kalbe, fetihle birlikte Hakk'ı müşâhade ikramı sunulmuş ve tertemiz olarak arınmıştır. Şehrin arınmasının da bir sembolü olmuştur. İslam'ın iradesi ile Allah'ın büyüklüğünün, emân ve rahmetinin kuşatıcılığının tahakkuk ettiği bir mahal olmakla kalmamış, bir şehrin ve onun en büyük mabedinin imân edişindeki tazeliğin verdiği arılığı ve duruluğu ile nübüvvet ve velâyetin de tahakkukuna makam olmuştur. Bu yönüyle Bursevî'ye göre Ayasofya'nın faziletleri meşhurdur. Rivayetlere göre İstanbul'un fethinden sonra Fâtih, bu kubbe Hızır'ın (as) makamıdır diyerek oraya bir kandil astırmıştır. Hem İstanbul hem de Ayasofya fethin bir remzi olarak hala daha kalbini bu mekanlarla senkronize eden herkese müşâhadeye yönelik hisseler sunmaktadır.

Ayasofya İstanbul'un kalbidir. Bu kalbe, fetihle birlikte Hakk'ı müşâhade ikramı sunulmuş ve tertemiz olarak arınmıştır. Şehrin arınmasının da bir sembolü olmuştur.

⁹ Ali el-Hücvirî, Keşfü'l-Mahcûb, thk. İs'ad Abdülhadi Kindil (Kahire: el-Meclisu'l-A'lâ li's-Sakâfe, 2007), II/432.

Ayasofya'nın Bizans Serüveni ve Hristiyan Konumu

DOÇ. DR. ELĐAR HASANOĞLU

AYASOFYA'NIN camiden müzeye dönüştürölmesine ilişkin Bakanlar Kurulu kararının iptal edilmesinin ardından, başta Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan olmak üzere devlet erkanı ve Müslümanların, izdihama yol açan katılımıyla yıllar sonra 24 Temmuz'da Ayasofya'da ilk Cuma namazı kılındı. Ayasofya'nın cami statüsünün iadesi Hristiyan dünyasında büyük gürültüye sebep olurken Papa başta olmak üzere pek çok Hristiyan devlet başkanı olumsuz tepkiler sergiledi. Bu gelişmelere paralel olarak Ayasofya'nın Hristiyan için değeri toplum tarafından bir merak konusu oldu.

Bizans İmparatorluğu'nun resmi dini kurumu ve Ortodoks Hristiyanlığın piskoposluk merkezi olması, Ayasofya'yı bir tarihin ve bir davanın, misyonun vücut bulmuş haline dönüştürmüştür. Bizans ve Hristiyanlık açısından Ayasofya hem ifade ettiğı anlamı ve hem de asırlar boyunca sahip olduğı konumu bakımından ilgiyi hak etmektedir. Hristiyanlık ile pagan ve gnostik doktrinler mirasını bir araya getirmesi, Hristiyanlığın önceki bilgeliklerden tevarüs ettiğı değerlerin temsil imkanı bulması, Bizans imparatorlarının resmi himayesine sahip olması ve imparatorluğun protokol kilisesi konumunda olması gibi özellikleri, daha yapıldığı ilk günden itibaren Ayasofya'nın imtiyazına işaret etmektedir.

İstanbul'un yedi tepesinden birinde, Sarayburnu üzerinde ilk defa M.S. 342'de inşa edilen Ayasofya, tarih içerisinde hem doğal afetler yüzünden hem yönetime başkaldıran isyancılar tarafından defalarca yıkılmış, imparatorlar tarafından tamir edilmiş veya yeniden yapılmıştır.

Kaynaklar bahis konusu kilisenin üç defa temelden inşa edilmesinden bahsederler. Günümüzdeki yapı İmparator I. Justinianus'un 532-537'de yaptırdığı binanın 562'de tadilattan geçmiş son hali olup yaklaşık 14 asır boyunca geçirdiği ufak dokunuşlarla tarihe meydan okuyarak ayakta kalabilmiş ve bu yüzden de Justinianus'un Ayasofyası şeklinde onun ismiyle şöhret bulmuştur. Justinianus'un Ayasofya'sı sadece ihtişamı ve görkemiyle değil, şaşılağı mimarisiyle de bir sanat eseridir ve kendisinden sonraki Ortodoks kilise mimarisine de esin kaynağı olmuştur. Bu kilise, 1520'de Seville Katedrali'nin açılmasına kadar geçen yaklaşık bin yıl boyunca dünyanın en büyük katedrali unvanını elinde tutmuştur.

Kuruluşundan itibaren Ayasofya, Bizans İmparatorluğunun resmi tören kilisesi ve Doğu Ortodoks Hristiyanlığın dini merkezi olması dolayısıyla ayrıcalıklı konuma sahiptir. Otosefal yani bağımsız kilise statüsünde olan İstanbul kilisesinin dini lideri olan patriğin resmi makamı, 1204-1261'deki Latin işgali dışında, 1453'e kadar Ayasofya olmuştur. Kilisenin bu isimle adlandırılma zamanı tartışmalı olsa da, kilisenin Justinianus zamanından itibaren Ayasofya ismiyle anıldığı kesindir. Bu isim, Kutsal Bilgelik anlamına gelmektedir. İsmi, mimarlarının mensup olduğu ekolün binanın tasarımındaki etkisi, içerisindeki bazı mozaikler ve görsel materyaller dolayısıyla Ayasofya'nın pagan ve gnostik öğretileri temsil ettiği öne sürülmüştür.

PAGAN TAPINAKTAN KİLİSEYE

Ayasofya'nın yerinde eskiden bir pagan tapınağı bulunmaktaydı. Pagan inancındaki Roma, İmparator Büyük Konstantin'den (vefat, 337) itibaren Hristiyanlığı benimsemiştir. 4. yüzyılda Hristiyanlığın giderek güç kazanması üzerine imparatorluğun birçok yerinde ibadet merkezleri tesis edilmiştir. Pagan tapınağının kalıntıları üzerine de konumuz olan kilise inşa edilmiştir. Tapınaktan kiliseye geçiş ile buradan mündemiç olan maneviyat ve ruhaniyetin artık kilisenin şahsında varlığını sürdüreceğinin mesajı verilmekteydi. Tarihin erken dönemlerinden itibaren yeni dinin mabedinin eski dinin tapınağının üzerine inşa edilmesi geleceği, burada da uygulanmıştır.

Ayasofya'yı ilk yaptıranın kimliği konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bazı tarihçiler kilisenin ilk banisinin Hristiyanlığı kabul eden ilk Roma imparatoru Büyük Konstantin olduğunu öne sürmüşlerdir. Yunan kronikçi Miletli Hesychius (6. yüzyıl) Büyük Konstantin'in yaklaşık 427 putu siteden kaldırdığını ve ahşap çatılı bir kilise inşa ettirdiğini belirtir. Yaygın görüşe göre ise ilk bina imparator II. Constantius (yönetim dönemi,

Bizans İmparatorluğu'nun resmi dini kurumu ve Ortodoks Hristiyanlığın piskoposluk merkezi olması, Ayasofya'yı bir tarihin ve bir davanın, misyonun vücut bulmuş haline dönüştürmüştür.

337-361) tarafından yaptırılmıştır. İnşaatı 342'de başlanmış ve yaklaşık 18 yıl sürmüştür. Yapım işleri bitip ibadete hazır hale gelince, şehrin piskoposu, Aryüscü tevhid çizgisinde olan Antakyalı Eudokius (vefat, 370) kiliseyi takdis etmiş ve mabet 15 Şubat 360'ta ibadete açılmıştır. Bazı tarihçiler ise bu iki görüşü telif etme adına ilk kilisenin inşasına Büyük Kosntantin zamanında başladığını, ibadete açılmanın ise onun halefi II. Constantius zamanına geldiğini kaydeder.

Bahis konusu kilise, 330-1081 yılları arasında imparatorların ikametgâhı olan Büyük Saray'ın yakınlarında yapılmıştır. Ayasofya Hristiyanların dini yönetim merkezi ve imparatorluğun protokol kilisesi özelliklerini taşımıştır. Şehirde bulunan ev kilise veya şapellere kıyasla daha gösterişli ve ihtişamlı yapıya sahip olması sebebiyle halk nezdinde Büyük Kilise anlamında Megale Ekklezia ismiyle meşhur olmuştur. Kiliseye Hagia Sofia/Ayasofya adının ne zaman verildiği tartışmalıdır. Bazıları bu ismin mabedin ilk yapıldığı zaman itibarıyla verildiğini belirtirken bazıları da buna karşı çıkmaktadır.

Kilisenin adlandırılma zamanı tartışmalı olsa da, kilisenin Justinianus zamanından itibaren Ayasofya ismiyle anıldığı kesindir. Bu isim, Kutsal Bilgelik anlamına gelmektedir.

İMPARATOR II. TEODOSİUS

404'te şehrin başpiskoposu Yohannes Hirisostomos ile İmparator Arkadius'un eşi Aelia Eudokia arasında çıkan anlaşmazlık sebebiyle başpiskopos İstanbul'dan sürgün edilmiştir. Bu olayın ardından çıkan ayaklanmada kilisenin ana bazilikası yanmıştır. İmparator II. Teodosius (yönetim yılları, 401-450) kiliseyi yeniden yaptırmış ve 10 Ekim 415'te törenle ibadete açmıştır. O dönemde şehrin kamu binaları hakkında bilgi veren Notitia Urbis Constantinopolitanae adlı kroniğin, bahis konusu kiliseden bahsederken Ayasofya ismini kullanmayıp ondan hâlâ Büyük Kilise olarak bahsetmesi dikkat çekmektedir. Devletin protokol kilisesi statüsü ona hayli itibar kazandırmış, buraya girebilmek bile ayrıcalıklı bir imkân olarak değerlendirilmiştir. Kaynaklar, 431'de Efes Konsili'nin toplanma ve Hristiyanlıkta Monofizit-Diofizit mezheplere ayrışmasının sebebi olarak piskopos Nestorius'un imparatorun kızkardeşi Pulçeria'yı kiliseye girmekten men edince ortaya çıkan tartışmayı gösterir.

İmparator II. Teodosius tarafından yaptırılan ikinci kilise 13-14 Ocak 532'de Nika Ayaklanması sırasında yakılmıştır. Bizans tarihçisi Kayseriyeli Prokopius (6. yüzyıl) kilisenin yakılması dolayısıyla ayaklanmanın sadece imparatora değil aynı zamanda Tanrı'ya karşı olduğunu, yeniden yapıldığında daha ihtişamlı olacağından dolayı Tanrı'nın isyancılara kiliseyi yakma imkânı verdiğini belirterek olayı dini perspektiften yorumlar. Onun ifadelerinden, bu dönemde söz konusu kilisenin artık Ayasofya adıyla bilindiği dikkate şayandır.

Justinianus'tan önceki iki kilisenin kalıntılarına pek rastlanmamış, nitekim yazılı kaynaklarda hakkındaki bilgiler kıt olsa da, uzmanlar onun yapısı hakkında birtakım mülahazalarda bulunmuşlardır. Onun 4. yüzyıl Roma mimarisine uygun şekilde "U-biçimli" bir bazilika olduğu, sütunların üzerine kurulan tahta çatılı ana bazilikanın çevresinde üç, dört veya beş koridorun bulunmasıyla Kudüs'teki Kıyamet Kilisesi'ne veya Beytüllahim'deki Doğu Kilisesi'ne benzediği, kapısının batıya açıldığı ileri sürülmüştür.

JUSTİNİANUS'UN AYASOFYA'SI

532'de Nika Ayaklanması sırasında kızgın kitleler hızını alamamış ve Ayasofya'yı yakmıştır. İsyanı bastıran İmparator Justinianus (yönetim yılları, 527-565) kiliseyi hemen yeniden yaptırmaya koyulmuştur. 23 Şubat 532'de başlayan inşaat 70 ay sürmüş ve 537'nin sonlarında tamamlanmıştır. İnşaatta on bin küsur ustanın çalıştığı, Justinianus'un inşaat işleriyle bizzat ilgilendiği ve düzenli olarak inşaatı kontrol ettiği nakledilmektedir. Mevcut Ayasofya binası, bu yapının bazı tadilatlarla günümüze ulaşmış halidir. Bu dönemde Büyük Kilise adıyla değil artık Ayasofya adıyla bilinen bu yapı, büyüklüğü, görkemi ve ihtişamıyla önceki iki kiliseyi çok geride bırakıyordu.

Binanın tasarım planı Miletuslu İsidore ve Trallesli Anthemus tarafından hazırlanmıştır. İlginç bir şekilde, onların uzmanlık alanı mimarlık değildi; İsidore mekanik ve geometri, Anthemius ise matematik uzmanıydı. Bazı tarihçiler onların pagan filozof İskenderiyeli Ammonius'un ekolünden olduklarını ve Ayasofya'yı da pagan ve gnostik Tanrı tasavvuruna uygun şekilde tasarladıklarını iddia etmişlerdir. Gerçekten de onlar kilise mimarisinde bir devrim gerçekleştirmiş ve Ayasofya'nın mimarisi bir başyapıt sayılarak kendisinden sonraki kilise ve dini binalar için ilham kaynağı olmuş, Bizans mimarisini derinden etkilemiştir. İnşaatta Akdenizin her yöresinden temin edilen sütunlar ve mermerler kullanılmıştır. Dış yüzeyi büyük ölçüde kaplayan beyaz mermer ve yaldızlar, dönemin tuğla ve sıva işçiliğinden farklı bir manzara arz etmekle birlikte denizden kilisenin görüntüsüne ayrı bir görsellik katıyordu. Döneminde doğu Hristiyan dünyasının en büyük kilisesi olmasının yanı sıra Ayasofya sarkık kubbeli ilk kilise olmasıyla da mimari tarihinde bir dönüm noktasıdır. Kilisenin iç yüzeyi mor porfirli beyaz ve yeşil renkli mermerlerle, altın mozaiklerle kaplanmıştır. Ayasofya'nın mimari ve sanatsal ihtişamı öylesine etkileyici olmuştur ki Justinianus'un onu Kudüs'teki Süleyman Mabedi ile kıyasladığı ve "Ey Süleyman, işte bugün seni geride bıraktım" diye övündüğü rivayet edilmektedir. Ayasofya 27

Döneminde doğu Hristiyan dünyasının en büyük kilisesi olmasının yanı sıra Ayasofya sarkık kubbeli ilk kilise olmasıyla da mimari tarihinde bir dönüm noktasıdır.

Aralık 537'de İmparator Justinianus'un da katılımıyla Patriyark Aziz Minas tarafından takdis edilerek ibadete açılmıştır.

Ağustos 553 ve Aralık 557'deki depremler Ayasofya'nın ana kubbesi ile doğu kısımdaki yarı-kubbeye zarar vermiş, Mayıs 558'deki depremde ise doğudaki yan kubbe tamamen çökmüştür. Justinian onarım için İsidore'un yeğeni Genç İsidore'u görevlendirmiş, o da kubbede bazı değişiklikler yaparak öncesinden daha yüksek bir kubbe inşa etmiştir. 562'de biten tadilatla Baalbek/Lübnan'dan, Efes'ten temin edilen pagan tapınakların kalıntısı 8 sütun da kullanılmıştır. Mozaikler İmparator II. Justin (yönetim yılları, 565-578) zamanında tamamlanmıştır. Daha sonraki yıllarda da Ayasofya çeşitli depremlerde zarar görmüş ve tadilat görmüştür.

8. yüzyılın ilk çeyreğinde Bizans'ta başlayan ve bir süre ortalığı kasıp kavuran ikonoklazm/ikon kırıcılık hareketi Ayasofya'yı da etkilemiş, kilisede bulunan tüm resimler ve heykeller kaldırılmıştır.

Dördüncü Haçlı Seferi (1200-1204) sırasında Haçlıların İstanbul'a gelişi Ayasofya'yı ciddi şekilde etkilemiştir. 1204'te Bizans'ın başkentini ele geçiren Haçlılar, Bizans Ortodoks Kilisesi'nin yönetim makamı olan Ayasofya'ya hakaret amacıyla her türlü taşkınlığı yapmaktan geri durmamış, patriyarkın tahtı üzerinde hayat kadınlarını şarkı söyletip dans ettirmişlerdir. Bu sırada Ayasofya'daki altın ve gümüş süslemeler ile kültür hazinesi sayılan diğer değerli eşyalar yağma edilmiştir. 1204'te Ayasofya Latin Katolik kilisesine dönüştürülmüş ancak 1261'de eski haline dönerek Ortodoks kilisesi hüviyetini geri kazanabilmiştir. Bu Haçlı seferini yöneten Venedik dükü Henricus Dandolo ertesi sene ölünce Ayasofya'da gömülmüş ve ismi burada bir taşla kazınmıştır.

Katolik Haçlıların Ayasofya'da yaptıkları Ortodokslar tarafından asla unutulmamış ve ileri tarihlerde bu iki mezhep arasında birleşme/ekümenizm teşebbüslerinde bu acı yara hep hatırlanmıştır. Nitekim 1452'de Ortodoks patriyark III. Gregory birleşme yanlısı tutum sergileyince sürgün edilmiş, makam boşalmıştır. Dönemin Yunan tarihçisi Doukas'a (vefat, 1462) göre, o dönemde Ayasofya metruk bir mabede dönüşmüştü; Ortodoks dindarlar artık Ayasofya'yı şeytanlar yuvası ve Roma paganizminin Helen tapınağı olarak görüyor ve ibadet için burayı tercih etmiyorlardı. Böyle bir ortamda fetih gerçekleşmiş ve Ayasofya Kilisesi Fatih Sultan Mehmet Han'ın fermanı ile Fethiye Camii'ne dönüştürülmüştür.

Dördüncü Haçlı Seferi (1200-1204) sırasında Haçlıların İstanbul'a gelişi Ayasofya'yı ciddi şekilde etkilemiştir. 1204'te Bizans'ın başkentini ele geçiren Haçlılar, Bizans Ortodoks Kilisesi'nin yönetim makamı olan Ayasofya'ya hakaret amacıyla her türlü taşkınlığı yapmaktan geri durmamışlardır.

CİHANNÜMA DERGİ

www.cihannuma.org

Hacı Bayram Mah. Haşimi (Kutlu) Sokak No. 12 Altındağ - ANKARA

@Cihannumader - Twitter / @cihannumader - Facebook / @cihannumader - Instagram / CİHANNUMA DERNEĞİ- YouTube